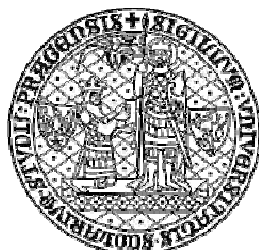

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV ČESKÝCH DĚJIN

**Obraz raněnovověké společnosti
v ego-dokumentech českých šlechtičen
17. století**

**Depiction of Early Modern Period Society
in Ego-Documents of Bohemian Noblewomen of 17th century**

Markéta Zítková

diplomová práce

2010

Vedoucí diplomové práce: Prof. PhDr. Jaroslav Čechura, DrSc.

Anotace

Předmětem studia této diplomové práce jsou písemné prameny soukromého charakteru – tzv. *ego-dokumenty* – vzniklé převážně v 1. polovině 17. století a pocházející z pera několika českých šlechticů tří až čtyř generací. Rozborem tohoto pramenného materiálu při využití sekundární literatury lze nejen rekonstruovat životní osudy autorek, ale zejména proniknout k některým oblastem jejich každodenního vědomého i podvědomého světa, zásadně určujícího dobovou mentalitu, chování, resp. charakter celé společnosti, který se musel nutně odrážet také v dobovém písemném projevu. Sledováním tematických posunů dobového písemného projevu je tedy možno demonstrovat zásadní proměnu společnosti, která se udála v průběhu několika desetiletí 1. poloviny 17. století v souvislosti s převratnými dobovými událostmi, jejíž obrysy, přestože v dlouhodobém časovém horizontu zcela zřetelné, se však v krátkodobé perspektivě poněkud vytrácejí a jejich průběh je zastřený. Cílem této diplomové práce je tedy odhalit a rekonstruovat některé tendence vedoucí ke zmíněné proměně, snažit se je uchopit, pojmenovat a poukázat tak na hloubku dopadů pobělohorských opatření.

Annotation

The research subject of this thesis are written sources of private character – so-called *ego-documents* – which originated predominantly in the 1st half of the 17th century and which were written by several Bohemian noblewomen of 3 to 4 generations. Through the analyses of these sources and through the application of secondary literature it is possible not only to restore life of these authors but in particular also to enter into some spheres of their everyday conscious and non-conscious reality, which essentially determined mentality, behaviour, or character of the whole society which necessarily had to be reflected in the written expression as well. By following the period written expressions it is thus possible to demonstrate a fundamental change of whole society which occurred during several decades of the 1st half of the 17th century in connection with the epoch-making period events. Although the characters of this fundamental change of society are quite clear in a long time period, they trail away and become rather blurry in a short perspective. The aim of this thesis is thus to find out and restore some of the trends which lead to the abovementioned change, attempt to grasp and name them and point out the profundity of impacts of the post-Bílá Hora measures.

Klíčová slova: ego-dokumenty, korespondence, paměti, česká šlechtična, raný novověk

Keywords: ego-documents, correspondence, memoirs, Bohemian noblewoman, early modern period

Obsah:

I. Úvod

1

II. Ego-dokumenty v historické vědě

2

II. 1. Ego-dokumenty jako specifický typ historického pramene, dále pak přehled
a vývoj základní literatury zabývající se ženou v raněnovověké společnosti

2

II. 2. Vymezení tématu této práce a charakteristika užitých pramenů

6

II. 3. Způsob a metoda zpracování

14

III. Medailonky šlechticů

16

III. 1. Polyxena Lobkovicová z Pernštejna

16

III. 2. Kateřina Žerotínová z Valdštejna

21

III. 3. Alžběta Homutová z Cimburka

24

III. 4. Zuzana Černínová z Harasova

27

III. 5. Sylvie Kateřina Černínová z Millesima

32

III. 6. Alžběta Myslíková z Chudenic

38

III. 7. Alžběta Lidmila z Lisova

40

IV. Kapitoly života v raném novověku

45

IV. 1. Náboženství, víra, religiozita

45

IV. 2. Sňatek a manželství

62

IV. 3. Děti, rodina, rodinné vztahy a smrt

74

IV. 4. Rodinná tradice a rodokmen

89

IV. 5. Sociální stratifikace společnosti, sociální a mezilidské vztahy

98

V. Od renesance k baroku

111

V. 1. Tématický posun, resp obsahový vývoj ego-dokumentů

111

V. 2. Pobělohorský vývoj a třicetiletá válka jako iniciátor proměn společnosti
a vliv těchto změn na charakter písemného projevu

132

VI. Závěr

136

VII. Seznam pramenů a literatury

140

VII. 1. Edice pramenů

140

VII. 2. Literatura

141

VIII. Přílohy

144

Děkuji zejména váženému panu Prof. PhDr. Jaroslavu Čechurovi, DrSc. za cenné rady, podněty a připomínky při psaní této práce a také za trpělivost, s níž k jejímu vzniku přistupoval. Děkuji dále panu Prof. PhDr. Eduardu Maurovi, CSc., který byl vedoucím mé práce bakalářské, z níž tato práce vychází. Za vstřícnost a laskavý souhlas s prostudováním a využitím potřebných pramenů děkuji rodině Kalistových. Zvláštní dík patří ovšem zejména mým rodičům za poskytnutí možnosti studia, které nyní touto prací ukončuji.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a že
jsem použité zdroje uvedla v seznamu pramenů a literatury.

Podpis:

.....

Zítková

Markéta

I. Úvod

Tato diplomová práce vznikla rozšířením a kvalitativním doplněním mé práce bakalářské, kterou jsem úspěšně obhájila na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze v roce 2006. Nové zpracování tématu je založeno především na rozšíření pramenné základny, a to jednak o edici Františka Tischera z roku 1908 *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635-1651* a dále pak o nevydanou část edice Zdeňka Kalisty, jejíž první svazek vyšel roku 1941 pod názvem *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, zatímco druhý díl zůstal nevydán a je uložen v autorově pozůstalosti v Literárním archivu Památníku národního písemnictví na Strahově (LA NPN). Nové poznatky získané studiem dalšího materiálu mi dovolily zobecnit některé postřehy, podpořit určité dřívější teze a získat průkaznější nadhled při hledání obecných tendencí a následném konstatování platných závěrů. Nový úhel pohledu mi zároveň umožnil přehodnotit, doplnit či konkretizovat některá původní stanoviska a předložit nyní kvalitativně hodnotnější výsledky.

Diplomová práce obsahuje oproti původní verzi některé nové kapitoly, které přirozeně vznikly rozšířením pramenného materiálu. První z nich je medailonek předkládající, podobně jako ostatní, stručný nástin životních osudů Sylvie Černínové z Millesima, protože mi hlavním zdrojem informací byla vedle Tischerovy edice práce Veroniky Boháčové vydaná roku 2009 v časopise Národního muzea pod názvem *Vztahy Sylvie Kateřiny Černínové, rozené Carettové z Millesima, s jejími blízkými*. Oproti bakalářské práci jsou nyní medailonky řazeny chronologicky, resp. na základě generačního hlediska, které je logickým důsledkem nově vytčených otázek práce. Jestliže se totiž první zpracování tohoto tématu omezilo více méně na srovnávání několika životních, společenských, případně jiných kategorií vytvářejících svět sledovaných osobností, v diplomové práci již bylo mou snahou uchopit některé probíhající změny i jejich příčiny a zároveň zachytit odrazy těchto změn v obsahovém, resp. tématickém charakteru korespondence. Pramenná základna přitom zůstala i v tomto případě omezena výlučně na prameny tištěné, neboť jejich relativní obsahová bohatost byla pro potřeby této diplomové práce dostačující.

II. Ego-dokumenty v historické vědě

II. 1. Ego-dokumenty jako specifický typ historického pramene, dále pak přehled a vývoj základní literatury zabývající se dějinami žen v raněnovověké společnosti

Termín „ego-dokumenty“ je souhrnné označení pro veškerý písemný materiál soukromého charakteru.¹ Jde tedy o písemnosti osobní povahy vyjadřující *individuální stanoviska, psychologické stavy a názory konkrétního jedince*² a zrcadlící tak pisatelovu osobnost. Skrze ně můžeme nahlédnout nejen do pisatelova „reálného“, žitého světa, ale především do jeho světa prožívaného. Ač jde o materiál veskrze subjektivního rázu, je v tomto ohledu jeho vypovídací schopnost, resp. věrohodnost jako historického pramene, právě díky svému spontánnímu vzniku, velmi vysoká. Na druhou stranu nemůžeme samozřejmě počítat s objektivitou jejich pohledu na některé reflektované skutečnosti, což pochopitelně vyplývá již z jejich samotné podstaty. Proto jsou podobné prameny ceněny a využívány zejména mentalitními dějinami, dějinami žen, resp. *gender-history*, dějinami rodiny, apod. Těmto tématům se velmi intenzivně věnuje také historická antropologie.³ Ego-dokumentům a jejich teoretickým podchycením se dnes zabývá především historický výzkum v Německu a v Rakousku, u nás se rozvíjí především v Historickém ústavu Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích pod vedením Prof. PhDr. Václava Bůžka, CSc.

Období raného novověku byla věnována rozsáhlá literatura. V českém prostředí byl tradičně velký důraz kladen zejména na politické dějiny doby před- a těsně pobělohorské. Dějinami každodennosti, dějinami rodiny, dějinami ženy aj.

¹ K termínu "ego-dokumenty" viz: Krusenstjern, Benigna von: *Selbstzeugnisse der Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Beschreibendes Verzeichnis*, Berlin 1997.

² Marek, P.: *Svědectví o ztrátě starého světa*, České Budějovice 2006, s. 22.

³ Podrobněji o vývoji těchto tendencí v evropské historiografii viz: Boháčová, V.: *Vztahy Sylvie Kateřiny Černínové, rozené Carettové z Millesima, s jejími blízkými*. In: *Časopis Národního muzea* 177/2008, s. 1. Nalezneme zde též odkazy na příslušnou literaturu: Gehmacher, J. – Messner, M. (edd.): *Frauen- und Geschlechtergeschichte*, Innsbruck – Wien – München – Bozen 2003.; Griesebner, A.: *Feministische Geschichtswissenschaft. Eine Einführung*, Wien 2005. Srov. např. též: Dülmen, Richard van: *Historická antropologie*, Praha 2002.

se začal historický výzkum zabývat až mnohem později, přesto jeho počátky souvisí s obrozenecko-vlasteneckými snahami 19. století, neboť tehdy se ediční činnost zaměřila též na prameny soukromého charakteru, jež tvoří jeden ze základních pilířů tohoto výzkumu. Korespondence několika českých šlechticů tohoto období tak byla poprvé vydána zásluhou Františka Dvorského mezi lety 1869 až 1894, přičemž měla být důkazem vzdělanosti a vysoké kulturní úrovně českého předbělohorského období, kdy gramotnost žen nebyla samozřejmostí ani v těch nejvyspělejších zemích. Jednalo se zejména edice *Zuzana Černínová z Harasova. Dopisy české šlechtičny z polovice 17. století* (Praha 1886), *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova, listy Alžběty Homutovny z Cimburka a Elišky Myslíkovny z Chudenic* (Praha 1890) a *Listy paní Kateřiny z Žerotína rozené z Valdštejna* (Praha 1894-5). Výběrem z korespondence různých osobností české předbělohorské aristokracie jsou *Staré písemné památky žen a dcer českých* (Praha 1869). Roku 1874 vydal též práci věnovanou Perchtě z Rožmberka.⁴ Dvorského ediční aktivita ovšem nenašla svého pokračovatele a zůstala po dlouhou dobu nejucelenějším, byť kvalitativně nedokonalým dílem svého druhu. Výjimkou byla pouze edice černínského archiváře Františka Tischera z roku 1908 *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635 – 1651* (Praha 1908), přičemž některé z těchto listů použil později i Josef Pekař ve své *Knize o Kosti* (Díl 1.; Praha 1910). Část Dvorského díla byla nahrazena teprve v roce 1941 zásluhou Zdeňka Kalisty kritickým vydáním *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic* (Praha 1941), kde mj. hodnotí práci svého předchůdce.⁵ Bohužel je tato práce jen prvním dílem původně zamýšlené dvousvazkové edice, která měla obsahovat kompletní soubor vzájemné korespondence této šlechtičny se synem, druhý díl, byť téměř dokončen, však zůstal nakonec nevydán a je uložen v porůstlosti Zdeňka Kalisty v Literárním archivu Památníku národního písemnictví na Strahově.⁶

Co se týče literatury vztahující se k dějinám ženy, byl jedním z jejích průkopníků také August Sedláček, když jim ve svých *Hradech* věnoval zvláštní

⁴ Dvorský, Fr.: *Perchta z Rožmberka, zvaná bílá paní: Historický obraz kulturní*, Praha 1874.

⁵ Viz níže, kap. II. 2., s. 9-10.

⁶ Památník národního písemnictví v Praze, Literární archiv, fond: Zdeněk Kalista, část: Rukopisy vlastní: Vědecké a odborné práce.

pozornost.⁷ V mezidobí od začátku 20. století do 2. světové války se historický výzkum této problematice příliš nevěnoval. Za zmínku stojí ovšem kniha Anny Císařové-Kolářové *Žena v hnutí husitském* (Praha 1915) a také brožura Anděly Kozákové *Právní postavení ženy v českém zemském právu* z roku 1926. Rozsáhlé dílo S. K. Neumanna *Dějiny ženy*, publikované v Praze v letech 1931-2, bylo zaměřeno jednak celosvětově, jednak více sociologicky.

V době nacistické okupace došlo v rámci snah o povzbuzení národního sebevědomí k publikaci rozsáhlé historicky zaměřené literatury, přičemž se orientovala i tímto směrem. Roku 1940 vyšlo pod redakcí Karla Stloukala rozsáhlé dílo kolektivu autorů *Královny, kněžny a velké ženy české* (Praha 1940), které obsahovalo medailonky 59 žen, počínaje sv. Ludmilou a konče Zdenkou Braunerovou. Na tomto díle publikovaném v rámci 2. svazku nově založené *Knižnice českých žen* se podíleli například Václav Chaloupecký, Zdeněk Kalista, Josef Šusta, Rudolf Urbánek, František Hrubý, Otakar Odložilík, Bedřich Mendl (pod jménem své ženy Eleonory Medlové), Emanuela Nohejlová, Anna Císařová-Kolářová a další.⁸ Anna Císařová-Kolářová přitom roku 1942 vydala ještě další knihu vztahující se k problematice ženy v raněnovověkých dějinách – *Žena v Jednotě bratrské* (Praha 1942).

Po válce ovšem aktivita v tomto směru opět značně ustala. Co se publikační činnosti týče, jednalo se spíše jen drobnější příspěvky a články. Výjimkou je ovšem práce Josefa Janáčka z roku 1977 *Ženy české renesance* vykreslující některé stránky života raněnovověké šlechtičny skrze analýzu osudů několika z nich. Z historiků věnujících svou pozornost tématice ženy v dějinách bych dále uvedla alespoň Josefa Polišenského či Annu Skýbovou, která se mj. zasloužila o vydání dopisů Perchty z Rožmberka.⁹

Oživení přišlo až v devadesátých letech díky pronikání západoevropských trendů, kde se již řadu let rozvíjel výzkum mikrohistorie, genderových studií, dějin každodennosti, aj., přičemž velký ohlas a vliv měly v českém prostředí např. práce německé historičky Heide Wunderové.¹⁰ Postupně tedy vycházely další a

⁷ Sedláček, August: *Hrady, zámky a tvrze Království českého*, Praha 1895.

⁸ Toto dílo vyšlo znovu iniciativou Jaroslava Čechury ve spolupráci s dalšími historiky roku 1996 ve zkrácené podtitulem *Královny a kněžny české* (Praha 1996).

⁹ Skýbová, A. (ed.): *Listy bílé paní rožmberské*, Praha 1985.

¹⁰ Wunder, H.: „Er ist die Sonn, sie ist der Mond“. Frauen in der Frühen Neuzeit. München 1992.; Hause, K. – Wunder, H.: *Frauengeschichte – Geschlechtergeschichte (Geschichte und*

další práce. Z těch nejvýznamnějších bych jmenovala alespoň knihu Pavly Horské, Milana Kučery, Eduarda Maura a Milana Stloukala *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy* (Praha 1990), *Ženy a milenky českých králů* (Praha 1994) od Jaroslava Čechury, Eduarda Maura a Milana Hlavačky či knihu Markéty Seligové a Jana Horského *Rodina našich předků* (Praha 1997). Z edic například *Paměti Alžběty Lidmily z Lisova* vydané v Praze roku 2002 Janou Ratajovou a zejména pak rozsáhlou práci Pavla Marka - edici korespondence Zdeňka a Polyxeny Lobkovicových - vydanou pod titulem *Svědectví o ztrátě starého světa* v roce 2006 v Českých Budějovicích.

V současné době se výzkum raněnovověké české společnosti obecně velmi nadějně rozvíjí a prohlubuje, přičemž jeho významným centrem je, jak jsem již ostatně poznamenala, vedle Prahy zejména Historický ústav Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.

Geschlechter), Frankfurt 1992.; Merkel, K. – Wunder, H.: *Deutsche Frauen der Frühen Neuzeit. Dichterinnen, Malerinnen, Mäzeninnen*. Darmstadt 2000.

II. 2. Vymezení tématu této práce a charakteristika užitých pramenů

Mezi nejvýznamnější okruhy pramenů soukromého charakteru – *ego-dokumentů* – patří soukromá korespondence, paměti, deníky, autobiografie, cestopisy, ale i další. Já se budu ve své práci zabývat pouze dvěma prvně jmenovanými kategoriemi, tedy soukromou korespondencí a pamětmi. Tento materiál je velmi zajímavý a může nám napovědět mnohé o životě, vztazích a vůbec celkovém světě autorovy doby. Můžeme zde hledat jak konkrétní informace, které nám autor buď přímo sděluje nebo se o nich mimochodem zmíní, tak i dojmy, prožitky či způsoby chápání odrážející se v postojích a výrazu jejich vyjádření.

Oba tyto prameny se vzájemně dosti výrazně odlišují, a to nejen obsahem, ale, což je nepochybně stejně významné, svou vnější formou. Tím mám na mysli zejména užitý jazyk v nejširším slova smyslu, stylistiku apod. Tyto odlišnosti jsou dány samozřejmě v první řadě účelem, za kterým vznikly. Asi nejvýrazněji bude čtenář vnímat jednoznačnou odlišnost tematiky – jestliže paměti měly uchovat památku na významné události v životě člověka či rodu a byly určeny širšímu čtenářskému publiku, soukromá korespondence vznikala z běžné, každodenní životní potřeby, byla určena zpravidla jednomu, důvěrně známému čtenáři a zabývala se nejčastěji každodenními problémy té které doby a společnosti. Věrohodnost získaných informací se pak přímo úměrně zvyšuje s mírou spontánnosti daného projevu. Pravidlem bývá, že čím je informace okrajovější, tím je věrohodnější.

Tato práce se zabývá soukromou korespondencí a pamětmi českých šlechticů v období od konce 16. do 3. čtvrtiny 17. století. Již samo toto vymezení dále zužuje výběr na jediné prostředí, kde mohly tyto památky vzniknout, tedy na prostředí šlechtické. 2. polovina 16. století je dobou, kdy v Čechách dospívá generace žen vychovávaná v ovzduší vrcholící kultury renesanční.¹¹ Do té doby nebyla gramotnost samozřejmostí ani u mužů, natož pak u žen. Vzdělaná žena byla skutečnou raritou a ne každý to u ní pokládal za přednost. S postupující renesancí k nám však pronikají i nové životní názory a postoje. Mladí muži se

¹¹ Viz: Kalista, Zd. (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941, s. 20-22.

vydávají do světa na zkušenou, poznávat nové kraje, mravy a způsoby, setkávají se s novým životním stylem, a protože je příjemný a pohodlný, snadno si ho osvojují – samozřejmě každý jen potud, pokud na to má. Spolu s tím se mění také pohled na ženu. Pominu-li zvýšený důraz na fyzickou krásu, nejsou ideálem už jen křesťanské ctnosti, ale připojuje se také nově chápaná moudrost a vzdělanost, zosobněné antickými ženskými božstvy. Nová kultura a její životní styl jsou však značně finančně náročné, mohou si je tedy dovolit pouze nejbohatší společenské vrstvy, což se u nás týká téměř výhradně vyšší šlechty, příp. duchovenstva.¹² I tak je ovšem česká renesance více méně jen chudou příbuznou. V českém prostředí, poznamenaném dosud stigmatem náboženských válek a nepokojů, byla situace poněkud odlišná od té v ostatních zemích. Jen pomalu se k nám dostávala nová kultura volnějšího, pohodlnějšího životního stylu a jen obtížně zapouštěla v tomto nábožensky přísném prostředí své kořeny. Nicméně novinky z pokrokovější Evropy pronikaly i k nám, nároky na jedince se zvyšovaly a kulturní trendy vyžadovaly nový, modernější přístup. I na skromnějších venkovských panských sídlech se začaly budovat menší či větší rodinné knihovny, vzdělání se stávalo nepostradatelnou součástí intelektuální výbavy i méně významného šlechtice.¹³ U žen sice ani nadále nebylo vzdělání pokládáno za nezbytné, dostalo se mu ale již uznání, úcty a obdivu¹⁴ a poznenáhlu se stávalo i poměrně běžným jevem. Již první renesanční kavalírové otevřeli svá sídla závanu čerstvého kulturního ovzduší, ve kterém pak vyrůstala generace jejich dětí.

Vzdělání se pro šlechtu stávalo stále více nejen prestižní, ale i životní nutností.¹⁵ S rozvojem šlechtického podnikání, zefektivňováním provozu velkostatků a přílivem nových hospodářských trendů, se zvyšovala i potřeba

¹² Koldinská, Marie: *Každodennost renesančního aristokrata*, Praha 2001, s. 8-30.

¹³ Srov.: Kalista, Zdeněk: *Mládí Humprechta Jana Černína z Chudenic. Zrození barokního kavalíra*, Praha 1932.

¹⁴ Klasickým příkladem je dopis Karla staršího ze Žerotína adresovaný paní Polyneně z Pernštějna. Viz níže, kap. IV. 2., s. 72.

¹⁵ Součástí a završením vzdělání mladého šlechtice se staly tzv. kavalírské cesty. V Čechách se objevují od poloviny 16. století, přičemž se ovšem rychle rozšiřují, takže už koncem téhož století jsou téměř nepostradatelnou zkušeností každého významnějšího šlechtice, který chtěl dosáhnout jistého společenského postavení. Tak se jeví téměř jako zanedbání péče a vzdělání mladého Adama z Valdštejna, bratr Kateřiny Žerotínové, když nebyl na takovouto cestu svým poručíkem poslán, přičemž je nutno ocenit jeho přirozené schopnosti, díky kterým se mu podařilo dosáhnout vysokého společenského i politického postavení. Srov.: Hojda, Zdeněk: *Kavalírské cesty v 17. století a zájem české šlechty o Itálii*. In: *Itálie, Čechy a střední Evropa*, Praha 1986, s. 216-239.

vzdělání jako předpokladu růstu životní úrovně.¹⁶ Nový životní styl zkrátka zvyšoval nároky na intelektuální vybavenost jedince, a to v nejrůznějších oblastech lidské činnosti. Tak tato nutnost začala stále intenzivněji zasahovat i do života šlechtických žen. Život renesančního aristokrata byl značně finančně a tedy i časově náročný. Vysoký životní styl byl přímo závislý na jeho společenském postavení a prestiži, což v praxi znamenalo pohybovat se co nejbližší a nejčastěji u panovnického dvora. Pro jeho manželku pak bylo vzdělání nejen možností, jak si zpříjemnit dlouhé chvíle odloučenosti a samoty, ale především nutností, kterou vyžadovalo řízení a správný chod panství v době manželovi nepřítomnosti. Tato doba byla také dobou velkých vzdáleností, kdy korespondence byla často jedinou možností styku se svými blízkými. Dopravní možnosti byly stále silně omezené, pro ženy o to více, a tak se převážně rozlišovala pouze vzdálenost dosažitelná a nedosažitelná, přičemž pro většinu dámské aristokracie končila ta dosažitelná na hranicích vlastního panství.

Soukromé korespondence českých šlechticů raného novověku se dochovalo velice málo. O to útlejší je její česky psaná část. Nejucelenějším dochovaným souborem takovéto korespondence je část korespondence černínské, uložená v rodinném archivu jindřichohradeckého zámku.¹⁷ Jde o korespondenci Zuzany Černínové z Harasova s některými rodinnými příslušníky. Nejpočetnější jsou dopisy adresované nejstaršímu synovi Humprechtovi, který v mládí odjel na zkušenou do ciziny a později pobýval coby vysoký státní úředník, resp. politik u císařského dvora ve Vídni a díky jehož pečlivosti se většina těchto dopisů dochovala. V době pokračujících českých národních snah byla tato korespondence znovuobjevena a postupně vydána a byla předkládána jako důkaz vysoké kulturní a mravní úrovně českého prostředí 1. poloviny 17. století a také jako důkaz, že právě toto období bylo dobou, kdy se česká společnost začala poněmčovat.¹⁸ O tato vydání se zasloužil historik František Dvorský, když mezi lety 1869 - 1890 postupně ve třech knihách tento materiál vydal - *Staré písemné památky žen a dcer českých* (1869), *Zuzana Černínová z Harasova. Dopisy české šlechtičny z*

¹⁶ K hospodářským změnám tohoto období viz: Hrubý, Frant.: *Z hospodářských převratů českých v století XV. a XVI.* In: Český časopis historický XXX./1924, s. 205-236, 432- 459.

¹⁷ Státní oblastní archiv v Třeboni, oddělení Jindřichův Hradec, RA Černínů.

¹⁸ Srovnej Dvorského srovnávání Zuzany Černínové a jejího syna Humprechta Jana Černína v předmluvě svého vydání. Dvorský, Fr. (ed.): *Zuzana Černínová z Harasova. Dopisy české šlechtičny z polovice 17. století*, Praha 1886, s. 33-41.

polovice 17. století (1886) a *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova, listy Alžběty Homutovny z Cimburka a Elišky Myslíkovny z Chudenic* (1890).¹⁹ Dalšího, tentokrát již kritického, bohužel však nekompletního vydání se černínská korespondence dočkala roku 1941 zásluhou Zdeňka Kalisty, když vyšla její první část pod titulem *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*.²⁰ Zdeněk Kalista v předmluvě ke svému vydání hodnotí mj. starší vydání Dvorského, která nepovažuje za příliš kvalitní, nicméně oceňuje Dvorského snahu a píli, a samu skutečnost, že byla korespondence vydána, považuje za velmi záslužnou. Co vlastně Kalista Dvorskému vytýká? V prvé řadě to, že korespondence nebyla vydána v kompletní a autentické podobě. Dopisy byly zkracovány, vynechávány věty i celé pasáže, v tom nejčastěji oslovení a jiné ustálené formule. Přitom právě tyto prvky nám mohou často naznačovat mnohé o dobovém myšlenkovém světě a celkovém duchovním ovzduší pisatelovy doby, neboť do nejrůznějších ustálených formulek se mnohdy samovolně soustřeďují nejpálčivější problémy a starosti každodenního života. V úvodní pasáži každého dopisu dotčené korespondence je například hlavním předmětem zájmu zdraví adresáta a jeho rodiny. Připojen je též příslib modliteb a proseb k Bohu za jeho další zdárné prospívání. Z tohoto lze vysledovat hned dvě velmi důležité informace. Jednak nám samotný obsah naznačuje, jak tíživá byla v této době otázka života a smrti, kdy nejrůznější nemoci, epidemie či politické nepokoje neustále ohrožovaly či přímo narušovaly populační stabilitu a smrt byla každodenním fenoménem v životě tehdejšího člověka.²¹ Další věcí, kterou lze vyčíst, je vnitřní vztah člověka k Bohu - vztah víceméně pasivní odevzdanosti do Boží vůle a naprosté víry v Boží prozřetelnost. Člověk je chápán jako součást velkého Božího plánu, který je logický a dobrý, pro člověka ovšem

¹⁹ Dvorský, Fr. (ed.): *Staré písemné památky žen a dcer českých*, Praha 1869 (toto vydání obsahovalo též korespondenci dalších osobností české aristokratické společnosti); Týž: *Zuzana Černínová z Harasova. Dopisy české šlechtičny z polovice 17. století*, Praha 1886; Týž: *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova, listy Alžběty Homutovny z Cimburka a Elišky Myslíkovny z Chudenic*, Praha 1890.

²⁰ Kalista, Zd. (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941.

²¹ K otázce populačního vývoje viz: Fialová, Lud. a kol.: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha 1996. K dobovému chápání fenoménu smrti srov.: Ariès, P.: *Dějiny smrti I–II.*, Praha 2000.; Král, P.: *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004.; Sládek, M.(ed.): *Vítr jest život člověka aneb život a smrt v české barokní próze*, Praha 2000.; Sládek, M. (ed.): *Smrt je podvodný verbiér aneb Výbor z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostných kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století*, Praha 2005.

nepochopitelný. Proto mu byla dána víra v Boží laskavost a spravedlnost. Obraz nekonečně dobrého Boha, který miluje své věrné a s láskou o ně pečuje, je též ideálním předobrazem patrimoniálních feudálních vztahů, což právě raněnovověká aristokracie s oblibou proklamovala.

Druhým vážným nedostatkem, který Kalista kritizuje, je skutečnost, že jsou Dvorského edice výrazně ovlivněny politickým ovzduším 2. poloviny 19. století. V díle se tak odrážejí česko-německé tenze a nacionální liberalismus 80. let 19. století. Konkrétními projevy pak je jednak přepis některých německých výrazů na české či nespisovných na spisovné, jednak tendenční charakteristika jednotlivých osob. Tento druhý problém je nejmarkantnější v edici korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem, kdy se nám tato šlechtična jeví v pozitivním světle jakési renesančně-barokní vlastenky, zatímco její syn Humprecht je předobrazem dobové odrodilé aristokracie zrazující vlastní národ, je prototypem nové, nastupující generace, která se začala vzdalovat svému prostředí a stála na počátku germanizačních tendencí české šlechty. Takovýto přístup je samozřejmě nepřijatelný, ovšem pochopitelný s ohledem na dobu, kdy František Dvorský toto téma zpracovával a byl ovlivněn snahou dokázat vysokou kulturní a vzdělanostní úroveň českého prostředí, tím spíše, že byla prostředkována také jeho ženskou složkou.

Zásluhou tohoto činorodého archiváře a vlastence ovšem vyšla v letech 1894-95 ještě jiná edice - *Listy paní Kateřiny z Žerotína rozené z Valdštejna*, jejíž dva svazky obsahují početný soubor soukromé a hospodářské korespondence třetí manželky Karla staršího ze Žerotína, paní Kateřiny.²²

Kromě této korespondence se budu zabývat též korespondencí Sylvie Černínové z Millesima²³ a Polyxeny Lobkovicové z Pernštejna.²⁴ Jestliže se první z nich, vydaná roku 1908 Františkem Tischerem pod názvem *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635-1651*, svým obsahem a formou víceméně podobá korespondenci černínské a odpovídá tak patrně tehdejšímu standardu, pak totéž nelze v žádném případě říci o korespondence paní Polyxeny z Lobkovic. Její

²² Dvorský, Fr. (ed.): *Listy paní Kateřiny z Žerotína rozené z Valdštejna I., II.*, Praha 1894-5.

²³ Tischer, Fr. (ed.): *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635-1651*, Praha 1908.

²⁴ Marek, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*, České Budějovice 2006.

dopisy, adresované druhému manželovi Zdeňku Vojtěchu Popelu z Lobkovic, se vyznačují nebývale širokým obsahovým rámcem, svědčícím o značném kulturním i politickém přehledu a zájmech pisatelky a vybočují tak zásadně z dobového průměru. Tato španělsky psaná korespondence z let 1618-1627 (s jedinou výjimkou) byla vydána v knize Pavla Marka *Svědectví o ztrátě starého světa*, vydané Historickým ústavem Jihočeské univerzity v roce 2005. Přes výjimečnost tohoto pramene v našem prostředí však nelze tvrdit, že musel být nutně ojedinělý. Je známo, že i Polyxeniny sestry, matka (to byla ovšem Španělka) a některé další dámy²⁵ vynikaly značnou inteligencí a také dosti vysokým vzděláním, a lze proto předpokládat, že by i jejich korespondence narušila naši vžitou představu o postavení, ambicích, schopnostech a sebevědomí raněnovověké ženy. Nicméně faktem zůstává, že Polyxena byla i ve své době vnímána jako výjimečná žena a také respekt k její autoritě a inteligenci byl sice chápán jako patřičný, přece však nezvyklý.

Termín *ego dokumenty* zahrnuje také další část písemných památek osobního charakteru, které se budu ve své práci věnovat, a to rodinné paměti. Ani tento typ pramene není pro raněnovověké období ničím výjimečným. V době, kdy se završoval proces uzavírání jednotlivých společenských vrstev, bylo toto téma naopak velice oblíbeným a dokonce žádoucím předmětem zájmu a zpracování, nemluvě o ryze praktických příčinách zkoumání rodové minulosti.²⁶ Dlouhý a významný rodokmen byl prvním, i když samozřejmě ne jediným, předpokladem společenské prestiže a úspěšné kariéry. Podobné snahy se tak odrážejí zejména v památkách mužské provenience, což odpovídá dobovému chápání v rozlišení mužských a ženských úloh. Zde je nutno rozlišit dva základní typy pamětí, resp. rodinných pamětí, které se ovšem mohou vzájemně prolínat. Poněkud jiný charakter mají paměti retrospektivní a paměti psané průběžně. Zde hraje významnou roli účel jejich vzniku. Tím mohlo být i více věcí najednou, a to v různém poměru. Pohnutky mohly být praktické, prestižní či intelektuální.

²⁵ Janáček, Jos.: *Ženy české renesance*, Praha 1976.

²⁶ *Já mám nyní velkou práci s těmi dědečky a babičkami, chtějí vám to, mý nejmilejší děti, jak náleží, přivést k místu a konci, aby to v dškách bylo, musím vyhledávat po vašem dědu až do praděda, též jejich paní po meči a po přeslici též tak, nebo jste vy již třetí koleno stav panském, a tak bych to co nejdřívěji ráda spravila.* Kalista, Zd. (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941, s. 224.

První z nich byla obvykle impulsem k průběžnému zaznamenávání významnějších událostí pisatelova života, jejich popisem i hodnocením. Tyto paměti často vznikaly jako jakýsi návod pro život a ponaučení dalším generacím. Jejich součástí byly různé návody a poučení o řešení těch kterých situací, dále například recepty na výrobu jednoduchých léčiv, bylinných mastí, lektvarů, včetně jejich použití a účinků, běžně byla připojena také kuchařka. Někdy mohlo jít ale též o pouhé poznámky, leckdy vpisované do nejrůznějších tištěných knih, kalendářů a nejčastěji do Bible. Ty pak měly čistě praktický význam pro uchování paměti a slavení výročí významných, často církevně-náboženských událostí - narození, křtin, biřmování, sňatku či úmrtí a pohřbu. Zejména tato poslední okolnost byla pro raněnovověkého člověka zásadní, neboť bylo žádoucí nechávat sloužit za mrtvé zádušní mše.

Zbylé dvě jmenované pohnutky, tedy prestižní a intelektuální, dávaly častěji vzniknout dílu rozsáhlejšímu, s převažujícím retrospektivním pohledem a často se jednalo o paměti rodové. Ať už byl zájem o historii vlastního rodu motivován čímkoli, jsou jeho součástí často rozsáhlé genealogické rozrody a obvykle je v něm patrná tendence ke kladnému chápání, resp. ke kladnému pojetí rodové minulosti. Proto je také nutno k tomuto pramenu přistupovat obezřetněji, to zejména pokud hlavním motivem jeho vzniku bylo hledisko prestižní.

Paměti, které jsou předmětem mého zájmu, jsou *Paměti Alžběty Lidmily z Lisova*.²⁷ Řadí se do skupiny pamětí s převažujícím prvkem praktického přístupu a jsou téměř prototypem této kategorie. Průběžně zaznamenávají nejvýznamnější události ze života této ženy, příslušnice české šlechty, přičemž oslavný prvek je zde zastoupen spíše okrajově. Jde o záznamy z let 1657-1677 týkající se převážně rodinných událostí, jako byly zasnuby, svatba, narození, křtiny, biřmování, nemoci, úmrtí a pohřby. Zbytek pak zaznamenává ty události, které nějakým způsobem vybočovaly z rytmu každodennosti. Takovým zážitkem mohla být například nějaká významnější cesta, návštěva nebo společensky prestižní ocenění.²⁸

K vydání, které roku 2002 vydala a úvodní studií opatřila Jana Ratajová, je pro ukázkou připojen také výběr z jiného pramene téže autorky, a sice z její česko-

²⁷ Ratajová, J. (ed.): *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*, Praha 2002.

německé kuchařské a lékařské knihy. Knihy receptů nebyly ničím neobvyklým a vycházely, podobně jako rodinné zápisy, z bezprostřední činnosti a potřeby žen.

Alžběta Lidmila z Lisova je též spoluautorkou dalšího spisu, který ovšem již svědčí o její ne snad mimořádné, jistě však nadprůměrné intelektuální vyspělosti a duševních schopnostech. Mám zde na mysli německy psané *Popsání rodu*, které sestavila a sepsala společně se svým manželem Rudolfem Adamem z Lisova.²⁹ Toto dílko je sice formálně adresováno jejich dětem, je zde však patrný silný oslavný akcent a prestižní účel. Popisuje původ rodu, resp. rodů tengnalovského a lisovského, nutno ovšem podotknout, že se značným nepoměrem ve prospěch prvně jmenovaného, což svědčí o tom, že hlavní iniciátorkou a autorkou byla Lidmila.³⁰ Spis to ostatně ani nijak nezakrývá, je napsán z jejího pohledu a její osobou, a podíl autorství Rudolfova byl patrně minimální a spíše formální. Přes veškerou stručnost, kterou se toto dílko vyznačuje, vyžaduje již takováto práce jednak jistou dávku cílevědomosti a pílě, jednak určitou duševní námahu, schopnosti a vědomosti.

²⁸ Viz záznamy k létům 1673 a 1676 o jmenování Rudolfa Adama císařským komorníkem či přijetí Alžběty Lidmily do náboženského bratrstva. Tamtéž, s. 108, 115.

²⁹ Alžběta Lidmila z Lisova – Rudolf Adam z Lisova: *Stamm Beschreibung (Popsání rodu)*. In: Ratajová, J. (ed.): *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*, Praha 2002.

³⁰ O jejím zájmu v tomto směru svědčí též zmínka v jejích Pamětech vztahující se k její návštěvě Vídně: *Taky sem byla v císařský bibliotéce, kdežto sem jse schválně šla dívat, protože mně denemarský rezident pověděl, jaký tam pěkný památky najdu mých předků,...* Ratajová, J. (ed.): *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*, Praha 2002, s. 120.

II. 3. Způsob a použitá metoda zpracování

Prameny osobní povahy jsou bohatým zdrojem nejrůznějších informací o životě, myšlenkovém světě a každodennosti pisatelovy doby. Můžeme zde hledat informace nejrozmanitějšího charakteru, od zmínek o fungování obchodu, cenách, přepravě a zasílání peněz, o fungování pošty či kvalitě cestování a dopravního spojení, přes zprávy o náboženských bratrstvech, svátcích či náplni vědního dne, až po společenské a rodinné vztahy, náboženské prožívání, národnostní poměry nebo životní prostor. Každá ze získaných informací má ovšem jinou vypovídající hodnotu, což je třeba mít na paměti, když se je rozhodneme zpracovávat. Abychom je mohly lépe využít, je nutno si je nejprve utřídit a rozdělit do několika skupin. To lze provést na základě různých kritérií podle zamýšleného zpracování a jeho co nejefektivnějšího využití.

Získané informace si můžeme nejprve rozdělit na přímé a nepřímé. Přímé jsou takové, o kterých autor čtenáře přímo zpravuje, podání této informace je primárním a víceméně jediným autorovým záměrem. Takovouto zprávou mohla být informace o pohybech vojsk, o významné politické události, o vypuknutí epidemie, přírodních pohromách a jejich následcích, o významné rodinné události jako narození, sňatek, úmrtí a s tím spojené církevně – náboženské obřady, o nějaké významnější cestě, příp. zážitku nebo o jiné významné události v životě daného člověka jakou mohlo být například přijetí dotyčného do některého náboženského bratrstva či do jiné společensky více či méně významné instituce. Mezi přímé informace ovšem patří i přízemnější sdělení typu co kdo kde koupil a za kolik, jaký byl výběr na trhu, jaká pohroma postihla úrodu, popřípadě na co poslo kolik kusů dobytka nebo vyslovené drby co kdo o kom řekl, co se přihodilo tomu či onomu a „co se o čem proslýchá“. Jak vidíme, jen těchto přímých zpráv na nás text chrlí nepřeborné množství a záleží na tom, které z nich jsou pro náš záměr nejvhodnější. Je jasné, že jiných informací si budeme všímat při zpracovávání itineráře, jiných při zkoumání vojenské strategie, jiných při sledování cenového vývoje atd. Determinujícím faktorem může být také zvolená metoda. Ta přímo souvisí jednak s možnostmi získaných informací, jednak také s kvalitou jejich zpracování. Jestliže vlastní výběr je omezen především nároky na kvantitu potřebných dat, má své limity i metoda samotná, a to především co do

vyváženosti jejich zpracování. Vhodně zvolená metoda může být totiž sice velmi účinným pomocníkem, žádná však nedokáže využít jednotlivé skupiny dat stejnou měrou a dosáhnout tak všestranné vyváženosti.

Druhou skupinou jsou informace nepřímé. To jsou jednak ty, o kterých se autor zmiňuje „mimochodem“ a jednak ty, které lze nepřímo vyčíst mezi řádky, popřípadě na ně usuzovat z poznatků o autorovi samotném. Toto jsou informace pro autora spíše nevýznamné, resp. neuvažované, pro nás mají však o to větší cenu, neboť s mírou jejich spontánnosti se zvyšuje i jejich věrohodnost. Jde o okrajové zmínky o způsobu přepravy a zasílání peněz či korespondence, o kvalitě a typech dopravního spojení, o módních trendech, ale také například o dětských hrách, o fungování domácnosti, o rodinných i mezilidských vztazích apod. Právě této skupině, lépe řečeno několika jejím tématům, se chci ve své práci věnovat především. Samozřejmě jsem si vědoma toho, že se nejedná o žádné striktní, neměnné vymezení, že se obě skupiny i jejich jednotlivé oblasti budou vzájemně prolínat a že podobná rozlišení mohou být vždy pouze „pracovní“.

Témata, která budu ve své práci zpracovávat, jsem volila s ohledem na jejich souvislost, resp. vztah ke každodennímu životu raněnovověké šlechtické rodiny, neboť tato stránka života se v použitých dokumentech zrcadlí nejvýrazněji. Tato práce si přitom nečiní nárok na vyčerpávající výklad, chce spíše shrnout a nastínit možné úhly pohledu a osvětlit tak naše představy o raněnovověké společnosti. Uvědomuji si, že existuje celá řada dalších velice zajímavých témat - například životní prostor tehdejších urozených žen, jejich společenské zázemí, otázka národnostních vztahů a osobního uvědomění aj., která by stálo zato zpracovat, nicméně vzhledem k rozsahové kapacitě této práce by byl konečný výsledek nutně více než schematický.

III. Medailonky pisatele

III. 1. Polyxena Lobkovicová z Pernštejna

Polyxena Lobkovicová, rozená z Pernštejna, se narodila roku 1566 (bližší datum narození není známo) jako dcera nejvyššího kancléře Českého království Vratislava z Pernštejna³¹ a jeho manželky Marie Maxmiliány Manrique de Lara y Mendoza.³² Po otci pocházela ze starobylého a významného českého rodu, který stával v čele české i moravské šlechty a jehož členové zastávali důležité úřady u panovnického dvora. Matka Marie Manrique de Lara patřila ke španělské aristokracii a za Vratislava z Pernštejna se provdala roku 1555.³³ Přestože se s českým prostředím poměrně dobře sžila, nikdy nepřerušila kontakty se svými příbuznými a přáteli ve Španělsku a vtiskla životu na perštejnském dvoře velice osobitý španělský ráz.

Polyxena vyrůstala společně s ostatními sourozenci³⁴ v přepychu a radovánkách na zámku v Litomyšli. Dostalo se jí vynikajícího vzdělání a zároveň důsledně katolické výchovy. Rodina udržovala, zejména díky matce, velmi úzké vztahy s jezuity, kromě toho oplývala Polyxena výraznou přirozenou inteligencí, zajímala se o kulturu a ovládala několik jazyků. Významným výchovným článkem renesančních šlechticů byl fraucimor paní domu.³⁵ Zde se mladé slečny učily vybraným způsobům, chování a seznamovaly se s nejnovějšími módními trendy. Na dvoře významných aristokratů vznikaly v této době také tzv. salóny, kde se scházela společenská smetánka, navazovala vzájemné kontakty a udržovala společenské styky. Pernštejnský salón, který se výrazně vyhranil v 90. letech a

³¹ Tento úřad zastával Vratislav z Pernštejna v letech 1576-82.

³² Marie Manrique de Lara y Mendoza, příslušnice významného španělského šlechtického rodu, přicestovala do Čech - coby dvorní dáma - v doprovodu Marie Španělské, manželky císaře Maxmiliána II.

³³ Svatba se konala dne 14. září ve Vídni, přičemž podmínkou tohoto sňatku byla konverze Vratislava z Pernštejna, původně utrakvisty, ke katolické víře.

³⁴ Vratislav z Pernštejna měl se svou manželkou Marií Manrique de Lara celkem 20 dětí. Z nich bylo 7 synů a 13 dcer. Dospělého věku se ovšem dožilo pouze 5 z nich – 2 synové (Jan a Maxmilián) a 5 dcer (Johanna, Alžběta Isabela, Františka, Polyxena a Bibiana Marghareta). http://cs.wikipedia.org/wiki/Vratislav_II._z_Pern%C5%A1tejna; *Ottův slovník naučný*, sv. 19, Praha 1888-1909, 507-510.; Srov. též: Janáček, Jos.: *Ženy české renesance*, Praha 1976.

³⁵ O významu i funkci fraucimoru viz: Janáček, Jos.: *Ženy české renesance*, Praha 1976, kap. 7.

splýval v podstatě s pernštejnským fraucimorem, byl vyhlášen vysokou kulturní a společenskou úrovní a Marie Manrique, velmi si zakládající na jeho španělském charakteru, o ni úzkostlivě dbala. Témata rozhovorů se pochopitelně točila především kolem otázek politicko-náboženských, ale probírala se zde i řada dalších kulturně-společenských témat. Scházela se zde vybraná společnost, domácí i cizí, zvláště vřelého přijetí se zde dostávalo pochopitelně španělským návštěvám. Stále otevřené dveře sem měli jezuité a záhy se tento salón stal významným opěrným bodem katolického protireformačního tábora. Díky svému mezinárodnímu charakteru zde nebyl, ve srovnání s ostatními českými aristokratickými salóny, tolik patrný onen provinční charakter českého ovzduší, které se důsledkem náboženských rozporů už dlouho vyvíjelo v jisté izolovanosti od kulturních vřidel evropského jihu.³⁶

Když roku 1582 otec náhle zemřel, začal se pernštejnský majetek, potýkající se již dlouho s nemalými finančními těžkostmi, rozpadat. Syn Jan nemohl na situaci nic změnit, tím spíše, že byl značně neschopný, s problémy si nedokázal poradit a nakonec před nimi prchl k armádě,³⁷ zatímco druhý syn Maxmilián se již dříve rozhodl pro dráhu církevní. Pernštejnský salón si sice i nadále udržoval svou bývalou prestiž a vedl skvělý život na Litomyšli i v hradčanském pernštejnském paláci, neprovdané pernštejnské dcery bez odpovídajícího věna a přísně katolického vyznání však pomalu v Čechách ztrácely své šance na sňatek, přestože stále ještě patřily k nejvznešenějším nevěstám.³⁸ Vznešený původ totiž vyžadoval stejně vznešeného ženicha, tomu ovšem nesmělo záležet na věnu, a přísně katolické přesvědčení Marie Manrique de Lara bránilo sňatku s nekatolíkem zužovalo v převážně protestantských Čechách výběr na minimum.

V devatenácti letech se Polyxeně z Pernštejna naskytla příležitost, když o její ruku požádal Vilém z Rožmberka, nejvyšší zemský purkrabí a hlava nejvýznamnějšího panského rodu v Čechách, vyznáním katolík. Jediným

³⁶ K charakteru pernštejnského salónu viz: Tamtéž.

³⁷ Jan III. z Pernštejna (1561-1597). V císařské armádě se účastnil bojů proti Turkům v Uhrách, roku 1597 však padl při oléhání hradu Ráb. Zanechal po sobě 3 děti - Annu, Frebonii a Vratislava Eusebia, jejichž poručníci se na několik let stala právě Polyxena, mladá vdova po Vilému z Rožmberka. K hospodářské situaci na pernštejnském panství ve 2. polovině 16. století viz: Vařeka, M.: *Jan z Pernštejna 1561-1597. Hospodářský úpadek Pernštejnů*, České Budějovice 2008.

³⁸ Většina z nich se také nakonec provdala do ciziny.

nedostatkem byl Rožmberkův věk, nicméně Polyxena, chtěla-li se vdát a nezůstat jen stárnoucí slečnou matčina fraucimoru, si příliš vybírat nemohla. V jednadvaceti letech, 11. ledna roku 1587, se tedy provdala za dvaapadesátiletého Viléma z Rožmberka a stala se tak jeho čtvrtou manželkou. Takovýto věkový rozdíl novomanželů byl v této době oblíbeným terčem kousavé satiry, snad také bezdětný Rožmberk stále doufal, že by mu mladá nevěsta mohla dát vytouženého dědice, v tomto případě však mnohým do smíchu nebylo, neboť svazek se jevil především jako závažné politické gesto a demonstrace nastupující katolické ofensivy.³⁹ Velkolepá a okázalá svatba, která se konala ve svatovítské katedrále v Praze a oddávajícím byl sám pražský arcibiskup Martin Medek, se stala společenskou událostí roku. Pozvání na svatební veselí neodmítl dokonce ani samotný císař Rudolf, byť se nakonec této velkolepé slavnosti osobně nezúčastnil. Po několikadenním veselí v rožmberském a pernštejském paláci na Hradě se počali hosté pomalu rozjíždět. Manželé pak odjeli na rožmberské rodové sídlo do Krumlova, kde strávili vcelku spokojeně velkou část svého společného života. Pro Polyxenu znamenal sňatek obrovský společenský skok a zabezpečoval jí přední místo mezi českými šlechticemi. Vilém z Rožmberka byl rozvázný, choval se k ní laskavě a ohleduplně, nebyl vtíravý a vždy si zachovával důstojnost sobě vlastní.⁴⁰ Vzájemná úcta, respekt a porozumění pak pomohly překonat i značný věkový rozdíl a Polyxena svého rozhodnutí rozhodně nemusela litovat.

V pětadvaceti letech ale Polyxena Rožmberská z Pernštejna ovdověla. 31. srpna 1592 Vilém z Rožmberka zemřel a Polyxenu čekalo stěhování z krumlovského zámku, neboť rodinné statky připadly na základě dědického práva Vilémovu bratru Petru Vokovi. Malá vdova se uchýlila na zámek v Roudnici nad Labem, který jí manžel daroval k zajištění pohodlné budoucnosti.⁴¹ Za několik let se jí podařilo poměrně výnosné roudnické panství ještě více pozvednout a rozmnožit. V této době také navázala přátelské styky s fanatickou katoličkou Kateřinou z Montfortu, manželkou Adama z Hradce.

Vdovou zůstala celých 11 let. Poté se rozhodla provdat se znovu, tentokrát za nejvyššího kancléře Království českého a oporu prošpanělské katolické strany,

³⁹ O politickém významu tohoto sňatku viz: Janáček, Jos.: *Ženy české renesance*, Praha 1976, s. 2.

⁴⁰ Viz: Tamtéž, s. 39.

pana Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic. Svatba se konala opět v Praze, 23. listopadu 1603. Polyxeně již bylo v té době 37 let, Zdeněk Vojtěch byl o 2 roky mladší, bylo mu 35 let. Ač byl tento sňatek především sňatkem z rozumu, vytvořil ze záhy mezi manželi velmi silný citový vztah. Tomu jistě napomohla vzájemná úcta obou vzdělaných lidí a nepochybně i dlouhé čekání na vytouženého potomka, v jehož narození již oba pomalu přestávali věřit. 31. ledna 1609 však, tehdy již 43-letá Polyxena, porodila bez nejmenších komplikací v Praze syna Václava Františka Eusebia a manželé spojilo nové silné pouto. Štěstí rodinného života však narušovala neustálá odloučenost, neboť Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic dlel většinu času u panovnického dvora ve Vídni, k čemuž ho zavazoval jeho vysoký úřad, a domů jezdil jen zřídka. Korespondence tak pro ně znamenala jediný kontakt a útěchu v jejich samotě. Mezi matkou a vytouženým dítětem, navíc ještě synem, se vytvořilo pevné citové pouto, které otcova nepřítomnost ještě dále umocňovala. Otec na druhou stranu ztělesňoval jakousi vzdálenou a nedosažitelnou autoritu, což bylo pro nadaného a ctižádostivého Václava Eusebia neméně důležité.

Roku 1619 byl Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic vypovězen odbojnými stavy ze země. Za svou věrnost i zásluhy byl později, v říjnu 1623, císařským rozhodnutím povýšen do knížecího stavu, přičemž mu byl již o dva roky dříve udělen prestižní Řád zlatého rouna. Polyxena pak po tři roky pobývala s manželem ve Vídni, poté se opět vrátila do Prahy. Ač ji manžel často prosil, aby se přestěhovala nebo ho alespoň někdy navštívila v habsburské metropoli, Polyxena se již do Vídně nevrátila až do manželovy smrti roku 1628. Důvodem byl jistě především Polyxenin špatný zdravotní stav a také její nechuť k namáhavému a navíc i nebezpečnému stěhování.⁴² Polyxena tak od sňatku s Lobkovicem pobývala převážně v Praze, na léto pak jezdila do své milované Roudnice.

Pobělohorské období však, navzdory všem poctám, bylo pro lobkovický knížecí pár spíše zklamáním. Jednak upadající význam Lobkovicova úřadu českého kancléře, jednak vzestup nových, většinou cizích, radikálnějších a

⁴¹ Zde nutno upozornit též na velkorysost Polyxenina švagra Petra Voka – mohl totiž v soudním sporu napadnout právoplatnost tohoto daru, neboť vdově náležel nárok pouze na její věno a manželovy případné odkazy bylo možno pomocí různých právních klíčků všelijak překrucovat.

bezskrupulentních jedinců na úkor starobylých českých rodů, zejména ovšem některá pobělohorská opatření, zejména pak Obnovené zřízení zemské, pro něj znamenala velké roztrpčení. Lobkovicovy výhrady k habsburské politice v Čechách a jeho nesouhlas s Obnovením zřízením se odrazily mj. v tom, že nakonec nebyl přizván k jeho konečné redakci.⁴² Navíc oba stárnoucí manželé už léta trápily nejrůznější choroby a tak jedinou velkou útěchou v tomto zachmuřeném období pro ně byla slibně se rýsující kariéra jejich nadaného dospívajícího syna Václava Eusebia.

Toto šťastné a nadmíru harmonické manželství však ukončila smrt, která Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic zastihla ve Vídni 16. června 1628. Pohřben byl v rodinné hrobce v kapucínském klášteře (v kostele sv.Václava) v Roudnici nad Labem. Ani po manželově smrti nikterak neochabl Polyxenin podnikatelský duch ani její schopnosti, a tak se i nadále s velkou péčí věnovala správě celého rozsáhlého majetku, aby pak mohla svému synu zanechat úctyhodné a neztenčené lobkovické dědictví. Kromě saského vpádu, který ji načas vypudil z roudnického zámku, byla pro Polyxenu poslední velkou ranou zpráva o smrti jejího synovce Vratislava Eusebia z Pernštejna, posledního mužského potomka slavného rodu Pernštejnů, roku 1631. Roku 1633 předala Václavu Eusebiovi manželovy statky, své si pak podržela až do roku 1637. Teprve tehdy si více užívala odpočinku a také svého syna, který se roku 1638 oženil s hraběnkou Johanou Pětipeskou ze Žlunic. Až do konce života nezanedbávala kněžna Polyxena Lobkovicová ani společenský život a ve svém pražském paláci hostila významné osobnosti veřejného života, přátele i známé.

Polyxena z Lobkovic zemřela v Praze 24. května 1642 a byla pohřbena po boku svého druhého manžela v rodinné hrobce v kostele sv.Václava v kapucínském klášteře v Roudnici nad Labem.

⁴² Nutno ovšem připustit i možný vliv upřímného vztahu k rodné zemi, ač je tato možnost stěží doložitelná.

⁴³ Marek, P.: *Svědectví o ztrátě starého světa*, České Budějovice 2006, s. 123-127.

III. 2. Kateřina Žerotínová z Valdštejna

Kateřina se narodila roku 1568. Byla dcerou Jana z Valdštejna a jeho druhé manželky Magdaleny, rozené z Vartemberka. Její otec, pocházející z hradecké větve pánů z Valdštejna, zastával úřad nejvyššího sudího (1554 - 1570), později nejvyššího komorníka (1570 - 1576) Království českého. Z obou otcových manželství měla Kateřina několik sourozenců. Kromě několika sester měla také dva bratry - Karla a Adama. Zatímco Karel zemřel předčasně již roku 1593, Adam se díky svému nespornému státnickému talentu prosadil jako úspěšný před- i pobělohorský politik a vysoký dvorský i zemský úředník. Otec Jan z Valdštejna byl velice vzdělaný člověk. Byl upřímným staroutrakvistou a zároveň horlivým podporovatelem literárních a vzdělávacích snah Jednoty bratrské, dokonce byl i sám literárně činný (opisoval modlitby a pobožné řeči).⁴⁴ Prostředí otcovského domu jistě výrazně ovlivnilo Kateřinin život i odhodlanost jejího náboženského přesvědčení, jež neopustila ani v těžkých pobělohorských dobách, když s manželem raději zvolila odchod do exilu. Roku 1576 však otec zemřel a nedospělé děti byly svěřeny do péče poručníků. Matka Magdalena se záhy podruhé provdala za moravského šlechtice Jana z Lipé a na Krumlově a Kateřina tak spolu s ostatními sourozenci nadále vyrůstala na jeho dvoře. Jak probíhala výchova a jakého se jí zde dostalo vzdělání nevíme. Lze se ovšem domnívat, že patrně nebylo nijak valné, neboť jestliže nebylo, ať už z jakýchkoli důvodů, poskytnuto v přiměřené kvalitě ani jejímu bratrovi Adamovi, jenž nebyl vypraven ani na kavalírskou cestu,⁴⁵ vzdělání dívek bylo patrně opomíjeno dvojnásob. Nejspíše se omezilo pouze na minimum a je i možné, že se základům psaní - čtení - počítání naučila ještě v otcovském domě. Její korespondence je psaná česky, snad až v době vyhnanství se naučila trochu i německy. Dopisy však svědčí o jejím poměrně širokém obecném přehledu, o bystrosti a hlavně o značném zájmu pisatelky o veškeré obecné dění. Krom toho, porozumění a úcta, které našla ve druhém manželství s Karlem ze Žerotína, jedním z největších českých vzdělců té doby, hovoří za vše.

⁴⁴ Srov.: *Ottův slovník naučný*, sv. 26, Praha 1888-1909, s. 340. Dále též: Koldinská, Marie – Maťa, Petr (edd.): *Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Valdštejna 1602 – 1633*, Praha 1997.

⁴⁵ O kavalírských cestách viz: Hojda, Zd.: *Kavalírské cesty v 17. století a zájem české šlechty o Itálii*. In: *Itálie, Čechy a střední Evropa*, Praha 1986, s. 216-239.

Roku 1589, tedy ve svých 21 letech, se Kateřina provdala za ovdovělého pana Smila Osovského z Doubravice a na Třebíči, významného a vzdělaného moravského šlechtice.⁴⁶ Smil Osovský se téhož roku stal královským radou, kromě toho působil ve funkcích nejvyššího moravského písaře, místodržícího nejvyššího komorníctví a nejvyššího moravského sudího. Toto manželství trvalo do roku 1613, kdy její manžel zemřel.⁴⁷ Kateřině už bylo v té době kolem 45 let. Již následujícího roku se ovšem provdala podruhé, a to za vůdčí osobnost moravské šlechtické obce, za pana Karla st. ze Žerotína.⁴⁸ O necelých 5 let starší Karel byl předtím již třikrát ženatý, vždy však záhy ovdověl.⁴⁹ Z těchto manželství mu zůstaly dvě dcery - starší Bohunka (1590 - 1636) a mladší Alena (1597 - 1617).⁵⁰ Kateřina se stala jeho čtvrtou a poslední ženou. Toto, ač již bezdětné manželství bylo velmi šťastné. Manželé v sobě našli vzájemné porozumění, úctu i lásku a také oporu v letech smutného vyhnanství, když se coby příslušníci Jednoty bratrské rozhodli, v reakci na pobělohorská opatření, roku 1629 dobrovolně odejít ze země a usadit se ve slezské Vratislavi. Karel ze Žerotína získal po bitvě na Bílé hoře od panovníka osobní výsadu, která mu dovoľovala zůstat jako nekatolík na svých panstvích. Snažil se proto všemožně pomáhat svým souvěrcům, poskytl na

⁴⁶ Smil Osovský z Doubravice (1548-1613), vzdělaný a literárně činný šlechtic a stavovský politik. Roku 1572 se oženil s Bohunkou ze Žerotína, která ovšem roku 1588 zemřela, aniž mu zanechala potomka. Roku 1589 se pak oženil z Kateřinou z Valdštejna, i toto manželství však zůstalo bezdětné. V náboženské otázce se hlásil k Jednotě bratrské, kterou zároveň významně podporoval. Snažil se vytvořit z třebíčského panství pevný a kompaktní celek, kde následně zavedl - namísto dosavadního způsobu hospodaření - systém režijního velkostatku. Roku 1573 vydal pro třebíčské panství tzv. Selské zřízení a zároveň pořídil urbář, o 10 let později pak vydal pro město Třebíč tzv. Městské zřízení (1583) značně oklešťující pravomoce městské rady. Zasloužil se také o renezanční přestavbu komplexu bývalého kláštera v důstojné renezanční sídlo, které se ve své době stalo významným politickým a kulturním centrem Moravy. V jeho době fungovala v Třebíči bratrská škola a byl založen špitál (1565). V místním bratrském sboru působila řada významných osobností, například tiskař ivančického kancionálu a Kralické bible Václav Solín a také někteří pozdější bratrští biskupové. V Třebíči se též v letech 1596-1607 konaly bratrské synody. Zemřel roku 1613, pohřben v Třebíči.

⁴⁷ Manželství se Smilem Osovským, nejvyšším zemským sudím, bylo pravděpodobně spokojené, což naznačuje i skutečnost, že se Kateřina Žerotínová nechala pochovat vedle tohoto prvního manžela, přestože je známo, jak harmonické bylo její druhé manželství s Karlem starším ze Žerotína.

⁴⁸ Svatba se konala dne 22. června 1614. Srov.: Dvorský, Fr. (ed.): *Listy paní Kateřiny z Žerotína rozené z Valdštejna I.*, Praha 1894, Úvod. - s. VIII.

⁴⁹ Karel ze Žerotína (1564-1636) byl celkem 4krát ženat: 1. manž. Barbora, roz. Krajířová z Krajku; 2. manž. Eliška, roz. Krajířová z Krajku; 3. manž. Kateřina Anna, roz. z Valdštejna (sestra Albrechta z Valdštejna); 4. manž. Kateřina, rozená z Valdštejna (sestra Adama ml. z Valdštejna).

⁵⁰ Bohunka (Beatrix) – z manželství s Barborou Krajířovou z Krajku, Alena (Helena) – z manželství s Eliškou Krajířovou z Krajku. Ze druhého manželství se mu narodil ještě syn Bedřich, s 3. manželkou Kateřinou Annou z Valdštejna měl další dceru Elišku Polyxenu, obě tyto děti však zemřely v dětském věku.

svém brandýském panství asyl Janu Ámosu Komenskému⁵¹ a zasloužil se též významně o přemístění bratrské tiskárny do Lešna a knihovny do Vratislavi. Roku 1629 se tedy přesto Karel s manželkou rozhodli pro dobrovolnou emigraci, značnou část svého majetku odprodali, do Čech a na Moravu ovšem nadále jezdili. V době svého vyhnanství pomáhali udržovat styky mezi rodinami a přáteli, rozptýlenými do různých koutů Evropy. Ujali se též výchovy dvou osiřelých dcer po Veronice Valdštejské, rozené Trčkové, která zemřela jako exulantka v Břehu. Podle nařízení z roku 1624, silně zpřísněného roku 1628, měli být sirotci a dcery exulantů dáni ke katolické převýchově. Kateřina však vydání „slečen svých“ odmítla.

Po obsazení Slezska Sasy a Švédy roku 1633 se manželé stěhovali znovu. Karel ze Žerotína, který vždy považoval saská vojska za tradiční nepřátele své země a tuto okupaci nejen nepodporoval, ale ani neschvaloval, se cítil natolik ohrožen, že požádal prostřednictvím svého švagra Adama ml. z Valdštejna císaře o povolení vrátit se zpět a usadit se v Přerově. Krátce po svém návratu však vážně onemocněl. Přestože Kateřina o svého manžela velice obětavě pečovala, již se zcela neuzdravil a 9. října 1636 zemřel. Kateřina, která trpěla dnou a jejíž zdravotní stav se také rychle zhoršoval, zemřela nedlouho po něm, někdy v únoru 1637. Pohřbena byla v Třebíči, po boku svého prvního manžela.

⁵¹ Dvorský, Fr. (ed.): *Listy paní Kateřiny ze Žerotína rozené z Valdštejna I.*, Praha 1894, s. 6.

III. 3. Alžběta Homutová z Cimburka

Alžběta Homutová, rozená Cimburková z Cimburka byla dcerou Kryštofa z Cimburka a Anny Cimburkové, rozené Vojslavové z Vojslavic. Její otec byl předposledním mužským potomkem české větve pánů z Cimburka, tedy Cimburků z Cimburka,⁵² Vojslavové z Vojslavic⁵³ byl starý český vladýcký rod, snad mohlo jít i o zchudlou větev pánů z Cimburka. Alžběta se narodila patrně roku 1670,⁵⁴ avšak o jejím dětství a dospívání se nedochovaly žádné zprávy. Cimburkové z Cimburka byli tradičně převážně katolickým rodem (narozdíl od moravské větve pánů z Cimburka - Tovačovských), lze se tedy snad domnívat, že byla i Alžběta vychována právě v této víře. O matku přišla Alžběta ještě v dětství, neboť Anna Cimburková z Vojslavic zemřela v pouhých 25 letech, roku 1568.

Alžběta byla posledním potomkem rodu. Měla sice bratra Jana, ale zemřel předčasně, tragickou smrtí, když byl roku 1593 zabit ve sporu s jiným šlechticem.

Roku 1590 se provdala za sedmatřicetiletého Jiříka Homuta z Harasova, původem pocházejícího z jihočeské vladýcké rodiny.⁵⁵ Jiří Homut vyrostl ve škole Jakuba Krčína z Jelčan a osvědčil svůj talent jak v úřadu regenta rožmberského majetku v době pana Petra Voka, tak i jako samostatný hospodář (vlastnil bývalé rožmberské panství choustnické a některá další drobnější zboží). Zastával též úřad hejtmána bechyňského kraje, nejvyššího berníka Království českého a císařského rady. Roku 1609 byl zvolen mezi defensory českého protestantského tábora za Jednotu bratrskou, což je dokladem dosažení i jistého politického respektu. Jiří Homut zemřel 14. července roku 1616, ve věku 63 let a byl pochován v kostele sv.

⁵² Existovala ještě větev moravská – Tovačovští z Cimburka. Srov.: *Ottův slovník naučný*, sv. 5, Praha 1888-1909, s. 371-374.

⁵³ Též Vojslavové z Vojslavic. Starý vladýcký rod, zřejmě jedna ze zchudlých větví pánů z Cimburka. Ve štítu měli Cimburkové stejně jako Tovačovští cimbuří, neznáme však jeho barvy. Za předka rodu je uváděn Něpr držící koncem 14. století část Vojslavic u Humpolce. V první třetině následujícího století se rod dělí na českou a moravskou větev. Koncem 16. století umírá poslední z rodu Vojslavických z Vojslavic Petr.

⁵⁴ Rok narození je stanoven na základě předpokladu správnosti Dvorského tvrzení, že Alžběta se roku 1590 vdávala jako dvacetiletá a zemřela jako dvaapadesátiletá (26. května 1622). Viz: Dvorský, Fr. (ed.): *Zuzana Černínová z Harasova. Dopisy české šlechtičny z polovice 17. století*, Praha 1886, s. 7, 12.

⁵⁵ Svolení k tomuto sňatku bylo zaštitěno přímlovou samotného císaře Rudolfa II., který, jak píše František Dvorský v předmluvě své edice, *hledě k věrným jeho službám i že předkové jeho českým králům vždycky věrně sloužili, zaslal dne 23. března 1590 připsání pánu z Cimburka*. Dvorský, Fr. (ed.): *Zuzana Černínová z Harasova. Dopisy české šlechtičny z polovice 17. století*, Praha 1886, s. 7.; Srov. též: *Ottův slovník naučný*, sv. 11, Praha 1888-1909, s. 533.

Markéty v Radeníně. Po smrti svého manžela Alžběta řídila hospodářství na svých jihočeských statcích sama.

Z 26 let trvajícího manželství se dospělosti dožily 2 dcery, mezi které bylo páně Homutovou závětí z roku 1614 rozděleno dědictví, neboť všichni synové – Krištof Pavel, Adam a Bedřich – zemřeli předčasně.⁵⁶ Roku 1618 provdala Alžběta starší Johanku Eusebii za Jana staršího Vlka z Kvítkova, příslušníka Jednoty bratrské.⁵⁷ Mladší Zuzana se pak roku 1621 vdala za katolika Jana Černína z Chudenic. V těžkých letech po roce 1618 pobývala Alžběta Homutová, zpočátku společně s mladší dcerou, nejčastěji ve svém domě na Novém Městě v Praze. Tam také dne 26. května 1622 zemřela. Pochována pak byla v kostele sv. Markéty v Radeníně, po boku svého manžela.

Jakého se jí dostalo vzdělání se lze pouze dohadovat, nicméně u příslušnice byt' zchudlého panského rodu lze předpokládat určitou intelektuální tradici a její korespondence, psaná dosti kultivovaným stylem, tomu výrazně nasvědčuje. Zdeněk Kalista v předmluvě ke svému vydání černínské korespondence upozornil též na vliv české literatury veleslavínského období, vyznačující se velmi vysokou jazykovou i kulturní úrovní, která byla patrně hlavním předmětem literárně – vzdělávací iniciativy Alžbětina manžela Jiřího Homuta na radenínském panství.⁵⁸

Co se týče jejího vyznání, není přesně jasné. Jak jsem již výše poznamenala, pocházela z tradičně katolické rodiny, proto zde lze předpokládat určitou pravděpodobnost katolické víry. Nicméně, stejně jako v ostatních, tak i v této rodině docházelo ke konverzím a tak nelze církevní příslušnost její ani jejích rodičů stoprocentně určit. Skutečnost, že byla provdána za příslušníka nekatolické církve by mohla ledacos napovědět, neboť ideálním byl přeci jen monokonfesijní sňatek, nábožensky smíšená manželství však byla natolik běžnou záležitostí, že je nutno brát tento ukazatel za spíše okrajový. Navíc jsou zde některé další okolnosti, které opět ukazují, přinejmenším v pozdější fázi jejího života, spíše k náboženství katolickému. Vedle toho, že svou mladší dceru provdala po manželově smrti za

⁵⁶ Srov.: Dvorský, Fr. (ed.): *Zuzana Černínová z Harasova. Dopisy české šlechtičny z polovice 17. století*, Praha 1886, s. 7, pozn. pod čarou.

⁵⁷ Johanka Eusebie Vlková z Harasova zemřela již roku 1624, její dcery, Barbora Marie a Anna Mandalena, pak zemřely v nedospělém věku v polském exilu. Její statky zděděné po otci – mj. i Radenín – tak připadly mladší sestře Zuzaně Černínové.

katolického pána, máme též jisté indicie týkajících se konfesijní správy homutovského panství. Zdá se totiž, že náboženská správa statků manželů fungovala tak, že na Alžbětině věnném Radeníně zůstal kněz katolický, na statech páně Homutových působili kazatelé Jednoty bratrské.⁵⁹ Pro radenínský kostel sv. Markéty, jehož patricinium ostatně svědčí spíše pro katolickou správu, nechali přitom manželé Homutovi - snad z Alžbětina popudu - zhotovit 2 uměle provedené zvony, z nichž menší se dochoval dodnes a vedle reliéfu Ukřižování na něm nalezneme nápis tohoto znění: „Léta od narození Syna Božího 1610 tento zvon dali jsou pro čest a chválu Pána Boha a věčnou památku na svůj vlastní náklad slíti urozený a statečný rytíř pan Jiřík Homut z Harasova, hejtman kraje Bechyňského, nejvyšší berník král. Čes. s urozenou paní Alžbětou rozenou z Cimburka a z Tovačova, manželkou svou, k kostelu Radenskému založení Svat. Markyty.“

Žena žijící ve smíšeném manželství nebyla obvykle nucena ke konverzi, naopak se podobné počínání převážně odsuzovalo, a pokud k tomu byly vhodné okolnosti, mohla podle svého svědomí nadále plnit a vykonávat většinu povinností daných její konfesijní příslušností. Alžběta tak pravděpodobně mohla aktivně praktikovat svou víru, v čemž jí manžel nejen nebránil, nýbrž ani neváhal, možná na její přání, vynaložit náklady na zhotovení zvonů pro radenínský kostel.⁶⁰ Nicméně v mnoha oblastech společného života musela Alžběta své přesvědčení podřídit vůli manželově. Jednalo se v první řadě o náboženskou výchovu dětí, která se téměř bez výjimky řídila výhradně vyznáním otce. Žena, pokud nekonvertovala k víře svého manžela, se obvykle v této otázce musela prakticky plně podřídit, byť mohla, zejména v útlém věku, na své potomky do určité míry působit. Tak tomu pravděpodobně bylo i v případě Alžběty Homutové, přesto však jednoznačné doklady o její konfesijní příslušnosti chybí a tak zůstává tato otázka i nadále nevyjasněna.

⁵⁸ Kalista, Zd. (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941, s. 21-22.

⁵⁹ Srov. níže, kap. IV. 1., s. 50. Není jisté náhodou, že správa radenínské farnosti řešena nebyla. Kostel sv. Markéty byl od roku 1369 jmenován jako farní, ovšem později se stal filiálním kostelem kostela v Choustníku, pod který patřil až do roku 1758, kdy byl převeden pod nově zřízenou farnost v Hrobech. Bohužel jsem nezjistila, kdy byl tento původně farní radenínský kostel přiřazen jako filiální ke kostelu v Choustníku, nicméně pravděpodobně se tak stalo až v době pobělohorské.

⁶⁰ Srov.: Kalista, Zd. (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941, s. 20-21.

III. 4. Zuzana Černínová z Harasova

Zuzana Černínová, rozená Homutová z Harasova, se narodila 25. září roku 1600 a byla mladší dcerou pana Jiříka Homuta z Harasova a jeho manželky Alžběty Homutové, rozené Cimburkové z Cimburka, poslední příslušnice tohoto kdysi slavného panského rodu. Otec pocházel z ne příliš významné vladycké rodiny, nicméně se dokázal díky svému hospodářskému talentu vypracovat a dosáhl i jistého politického respektu.

V jedenadvaceti letech, tedy roku 1621, se Zuzana provdala za jen o málo staršího pana Jana Černína z Chudenic, syna dosti energického a politicky pružného pana Humprechta staršího Černína z Chudenic. Jan ovšem po otci mnoho z jeho cílevědomosti a celkové povahy nezdědil. Co se týče jeho politické angažovanosti, zastával pouze úřad hejtmana bechyňského kraje, který byl udělován drobným venkovským šlechticům. Z dopisů paní Zuzany Černínové vysvítá, že její manžel byl spíše introvert, navíc asi nepevného zdraví. Roku 1642 Zuzana Černínová ovdověla. (Jan Černín zemřel poměrně mladý, ve svých pětácti letech.)

Z manželství s Janem Černínem zůstali Zuzaně čtyři děti - Alžběta Johana, Humprecht Jan, Eva Polyxena a Heřman Václav. Po smrti starší dcery Alžběty (1645), provdané Myslíkové, se navíc ujala výchovy své vnučky Zuzanky. Zuzana zdědila po svých rodičích nesporné vlohy pro řízení hospodářství. To jí umožnilo nejen být nepostradatelnou pomocnicí a oporou svému manželovi, ale především překonat vlastními silami všechny těžkosti a nesnáze i po jeho smrti a dokonce černínský majetek ještě dále rozšířit. Teprve v posledních letech svého života, kdy trpěla pocitem opuštěnosti a odcizováním světa, ztrácela svou dřívější odvahu a s úzkostí prožívala vleklé majetkové spory vedené s dědičkou vlkovských nároků (po sestře Johaně Eusebii, provdané Vlkové z Kvítkova).⁶¹ Roku 1645 byla pod tíhou válečných událostí nucena uchýlit se na delší dobu do Prahy, kde pobývala celé čtyři roky. Ke stáru se opět mohla vrátit na Radenín, kde také ve věku 53 let 22. února 1654 zemřela a pohřbena po boku svého manžela.

⁶¹ K tomuto sporu viz: Kalista, Zd. (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941, s. 13.

Co se týče mládí a výchovy a vzdělání Zuzany Černínové, můžeme na ně pouze usuzovat z kusých informací vztahujících se k Homutově rodině. Zuzana vyrůstala s rodiči a setrou Johanou Eusebií na renesančním zámku v Radeníně, ležícím nedaleko Chýnova, čas od času rodina zajížděla také do svého domu v Táboře. Prostředí skromného, nicméně poměrně moderního a pohodlného venkovského sídla, občerstvovalo nepochybně svým novým vzdušným stylem i myšlení svých obyvatel. Jiří Homut, nasáklý renesančním duchem rožmberských zámků, se dokázal rychle přizpůsobovat novým trendům, ač jen v omezené míře svých možností. Jako nižší šlechtic nebyl omezován “traumatem” z práce vlastních rukou a z obchodnického, resp. hospodářského podnikání a svůj talent mohl navíc ve službách obou vzdělaných Rožmberků plně rozvinout a nabýt i velkou slušného vlastního majetku.⁶²

Zuzana byla vychována ve víře českobratrské. Otec byl sice původně utrakvista, později se však, snad pod vlivem Petra Voka, přiklonil k Jednotě bratrské. Tato církev již sama o sobě znamenala jistou záruku nadprůměrné vzdělanosti. Na vzdělání, prvního předpokladu poznání Písma, se kladl značný důraz a Čeští bratři se jeho šířením a podporou cítili být povinováni i zavázáni. To dokládá i existence četných bratrských škol a nebývalé šíření vzdělanosti i mezi nižší společenské vrstvy.⁶³ Na druhou stranu ale zůstávali čeští bratři, ostatně jako značná část české společnosti tohoto období, spíše konzervativní a skeptičtí vůči novinkám z ciziny a zdrženliví vůči cizincům vůbec. To se projevovalo zejména v četných mravokárných spisech, ale i v korespondenci můžeme nalézt časté stesky po lepších starých časech a nespokojenost s “pocizinišťováním” - tradičně poněmčováním a v této době též výrazným poitalšťováním, resp. “povlaštěním”.⁶⁴

⁶² K rozsahu homutovského a černínského panství viz: Tamtéž, s. 10-11, 20.

⁶³ V tomto smyslu však nutno připomenout i zásluhy jiných církví, zejména utrakvistů. Co se týče výuky vzdělávajícího se jezuitského řádu, jejich doménou bylo vysoké školství, týkalo se tedy převážně jen šlechtických rodin. Často ale jednotliví kněží na vlastní náklady podporovali, resp. financovali vzdělání nadaných studentů z řad nižší chudé šlechty nebo i z nešlechtického prostředí, kteří by si jinak tento “komfort” dovolit nemohli. Vysokoškolská studia však byla po dlouhou dobu odkázána na cizinu, jezuité se tohoto úkolu ujímají v českých zemích zhruba v polovině 16. století. - K systému a fungování raněnovověkého školství viz: Koldinská, M.: *Každodennost renesančního aristokrata*, Praha 2001, s. 46-51.

⁶⁴ To souvisí s tím, co již bylo řečeno - tím, že bylo české prostředí důsledkem husitských válek poznamenáno silnou náboženskou upjatostí a uzavřeností, prosazoval se zde nový renesanční styl jen velmi pomalu a značně omezeně. Některé jeho myšlenky se tak mohly uplatnit s obrovským časovým zpožděním teprve v době manýrismu či dokonce až v baroku, v souvislosti s neustále se zvyšujícím významem vzdělání, jehož získání bývalo spojeno s kavalířskými cestami významně rozšiřujícími kulturní obzor mladých aristokratů.

Ve smyslu vlastenectví byla nejednou vyzdvihována, leckdy ovšem i dosti zaujatě (viz Fr. Dvorský), právě korespondence Zuzany Černínové z Chudenic. Znamé jsou její obraty, kdy sebe samu označuje za *starou, Češku a prostou ženu*, syna Humprechta pobývajícího v Itálii oslovuje *můj milý Vlášku!* nebo nazývá vnuka Jana Ferdinanda *malým Rakušánkem*. Jisté je, že Zuzana Černínová velmi citlivě vnímala odcizování svých dětí, je známo, jak jen nerada nesla sňatek svého syna Humprechta s cizinkou, italskou markýzou Marií Dianou Hippoliti da Gazoldo, jak oběma svým synům marně kladla na srdce, aby si vybrali nevěstu z domácího, českého rodu i jak nelibě nesla celkové “pocizinšťování” země. To ostatně svědčí i o její výchově a o odcházejícím starém světě Zuzanina mládí. Zuzanin otec ve své závěti sepsané roku 1614 vyslovuje přání, aby si jeho dcery našly ženicha mezi českými pány a zavazuje jejich poručníky, aby je “*pro hojnou odplatu pána Boha všemohoucího k manželství za nějaké cizozemce zamlouvati nedopouštěli*.”⁶⁵ Přes fakt, že můžeme v české předbělohorské a těsně pobělohorské společnosti, zvláště v této napjaté době, nalézt poměrně silné národní vědomí, dané možná i společným osudem kacířské země a později jejím vnějším ohrožením, nelze v každé, často naprosto nevinné poznámce či obratu, hledat vlasteneckou aktivitu nebo je dokonce vykládat, ne-li zneužívat, jako projev vlastenecké agitace a národní hrdosti, jak správně upozornil Zdeněk Kalista na adresu některých Dvorského závěrů.

Zvýšený zájem o vzdělání je v této době dále zesilován jednak modernějšími renesančními názory, jednak otázkou prestižní, a proto není divu, že i Jiří Homut velmi dbal o zdárnou výchovu svých dcer. Prostředí vhodné pro vzdělání obou dcer vytvářela nepochybně i role matčina. Alžběta Homutová, která se živě zajímala o hospodářský život na rodinných statcích, si byla nepochybně velmi dobře vědoma významu vzdělání pro úspěšné hospodaření. To souvisí s dobovým trendem, kdy nadané, iniciativní ženy, ačkoli těžiště jejich práce i nadále tkví zejména v péči o děti a domácnost, postupně přebírají od svých zaneprázdněných manželů i řízení hospodářství na panstvích. Zuzana Černínová měla pro tuto činnost, jak již bylo naznačeno, výrazné předpoklady - otec byl známý, úspěšný jihočeský hospodář a matka, se kterou v tomto smyslu udržovala

⁶⁵ Kalista, Zd. (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, 1941, s. 26.

později čilou korespondenci, vyvíjela v této oblasti výraznou iniciativu.⁶⁶ Zběhllost v ekonomických a hospodářských záležitostech je ostatně nejcharakterističtější rysem celé černínské korespondence.

Samotná gramotnost, přestože stále ještě nebyla samozřejmostí, nebyla už v této době u žen podobného postavení nijak výjimečná. Korespondence černínská se ale navíc vyznačuje poměrně vysokou stylistickou úrovní a vykazuje i jiné znaky poměrně kvalitního vzdělání i intelektu svých pisatelek. Co se zeměpisných znalostí týče, setkáváme se v této korespondenci s mimočeským prostředím poměrně často, a to zejména v souvislosti s pobytem Zuzaniných dětí v cizině, dále pak v komentářích o vojenských přesunech apod. Zde bychom mohli vysledovat jistý generační posun v šíři životního prostoru jednotlivých žen. Jestliže se dopisy Zuzaniny matky Alžběty zabývají víceméně jen rodinnými a hospodářskými problémy vlastního panství, kde strávila tato žena převážnou většinu svého života, případně později pobytem v Praze, pak dcera Alžběta, provdaná za císařského generála Zikmunda Myslíka, zpravuje matku i o událostech vzdálené ciziny a zasazuje je navíc i do širšího politicko-vojenského kontextu⁶⁷, i když se v žádném případě nedá mluvit o nějakém sebevědomějším politickém myšlení.

Vraťme se ale na radenínský zámek Zuzanina mládí. Jak poznamenává Zdeněk Kalista v předmluvě svého vydání černínské korespondence, bylo jeho prostředí typickým zákoutím českého předběllohorského života. Nejen architektura nově postaveného radenínského zámku, ale i např. krásně zdobený zvon ve věži tamního kostelíka, ulitý z popudu pana Jiřího Homuta, nebo v témže kostelíku se nacházející zajímavé renesanční náhrobky svědčí o vyhraněném kulturním i uměleckém zájmu majitele panství. Jak již bylo naznačeno, Jiří Homut na svém panství aktivně podporoval také kulturu literární, převážně tedy literaturu českou. Ať už byl převažujícím motivem skutečný zájem nebo závaznost jeho postavení coby příslušníka Jednoty bratrské, resp. od roku 1609 jejího zástupce ve sboru defenzorů, nebyl pozitivní přínos takového kulturní činnosti rozhodně

⁶⁶ *A můj Bože všemohoucí! což jest mně to těžko, když má ta naše, toho tvého milého votce a má násilná a těžká práce tak mizerně míjeti.* Dvorský, Fr. (ed.): *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova, listy Alžběty Homutovny z Cimburka a Elišky Myslíkovny z Chudenic*, Praha 1890, s. 31.

⁶⁷ *Můj nejmilejší holeček nejníčko v Norimberce jest, všichni kurfiršti se tam sjedou, k kterýmž pán poslán jest a budou tam lantag držeti.* Tamtéž, s. 53.

zanedbatelný. Dokladem toho může být právě vysoká stylistická úroveň i jazyk dochované korespondence odrážející znalost a vliv literatury tzv. “zlatého období české literatury”, doby veleslavínské.⁶⁸

⁶⁸ Kalista, Zd. (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941, s. 21-22.

III. 5. Sylvie Černínová z Millesima

Sylvie Kateřina Černínová, rozená Carettová z Millesima, byla dcerou Štěpána Caretto z Millesima⁶⁹ a Magdaleny Carettové, rozené Kostomlatské z Vřesovic.⁷⁰ Po otci byla tedy dcerou italských markrabat ze Savony, resp. hrabat z Millesima,⁷¹ po matce dcerou starého českého šlechtického rodu pánů z Vřesovic, resp. jeho větve Kostomlatských z Vřesovic.⁷²

Narodila se patrně v Praze, dne 6. února roku 1606.⁷³ Její otec byl císařským radou a důstojníkem císařské armády, vyznáním tedy s největší pravděpodobností katolík, čemuž by napovídal i jeho italský původ. Matka se ovšem hlásila k víře protestantské, resp. luteránské, ke které se hlásila převážná většina členů rodu pánů z Vřesovic a pro niž později odešla do saského exilu, kde žila až do své smrti.⁷⁴ Sylvie byla vychována, jak bylo obvyklé, podle víry otcovy,

⁶⁹ Italský tvar jména: Steffano Caretto di Millesimo, případně Caretto del Millesimo, Caretto de Millesimo či Caretto-Millesimo. Srov.: *Ottův slovník naučný*, sv. 5, resp. 17, Praha 1888-1909, s. 148-149, resp. 353-354.

⁷⁰ Magdalena (též Majdaléna) byla pravděpodobně dcerou Václava Kostomlatského z Vřesovic, resp. sestrou Jana Habarta Kostomlatského z Vřesovic, který byl po bitvě na Bílé hoře obviněn, pak ale zproštěn viny, roku 1622 povýšen do říšského stavu svobodných pánů, aby se účastí na saském vpádu znovu postavil proti císaři a majetek mu byl s konečnou platností zkonfiskován. Srov.: *Ottův slovník naučný*, sv. 26, Praha 1888-1909, s. 1023-1027; *Riegrův slovník naučný*, sv. 9, Praha 1860-1874, s. 1292-1296.

⁷¹ Carettové z Millesima byl starý italský šlechtický rod markrabat ze Savony, a to z linie píšící se *del Caretto*. Markrabaty ze Savony byli od roku 1345, hrabaty z Millesima od roku 1440. V rodné Itálii drželi Carettové panství jako císařská léna a řada členů tohoto rodu se uplatnila v císařských službách, někteří další zase dosáhli významných duchovních hodností. Otázka získání inkolátu v Čechách je poněkud nejasná. Srovnáme-li hesla Ottova slovníku naučného z *Millesima* a *Caretto de Millesimo* zjistíme, že se vzájemně neshodují. Zatímco u hesla *Caretto de Millesimo* se dočteme, že rod získal roku 1636 inkolát v Rakousku, v Čechách pak zásluhou Štěpánova syna Karla Leopolda v roce 1657, autor hesla z *Millesima* klade získání inkolátu v Čechách již k roku 1634, přičemž jej spojuje s jistým Františkem, kterého – ovšem patrně mylně – identifikuje jako Sylviina bratra, ač se mnohem pravděpodobněji jednalo o strýce či jiného příbuzného, o němž se můžeme dočíst v souvislosti s příchodem tohoto rodu do českých zemí a pozdější koupí Valdštejnova zkonfiskovaného panství Bělá. Tento údaj přitom později převzal také P. Mašek, když jej použil ve své přehledové práci o šlechtických rodech. Srov.: *Ottův slovník naučný*, sv. 5, resp. 17, Praha 1888-1909, s. 148-149, resp. 353-354.; Mašek, P.: *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti*, Díl I., Praha 2008, s. 642.

⁷² Zakladatelem rodu byl Jakoubek z Vřesovic, který se proslavil coby hejtman husitských vojsk a získal Kostomlaty, podle nichž se později psala i příslušná větev - Kostomlatští z Vřesovic. Rod byl konfesijně tradičně protestantský, resp. luterský, někteří členové se však hlásili i k víře katolické. Po Bílé Hoře byla velká část statků tohoto rodu zkonfiskována, mezi nimi i Kostomlaty, jež byly v té době v držení Petra a Oldřicha Kostomlatských a které pak koupil císařský rada a purkrabí karlstějnský Humprecht st. Černín z Chudenic. Srov.: *Ottův slovník naučný*, sv. 26, Praha 1888-1909, s. 1023-1027; *Riegrův slovník naučný*, sv. 9, Praha 1860-1874, s. 1292-1296.

⁷³ Tischer, Fr. (ed.): *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635-1651*, Praha 1908.

⁷⁴ V soupisu exulantů, zhotoveného na příkaz saského kurfiřta, je její jméno uvedeno k roku 1629. Jako rok jejího odchodu z Čech se předpokládá rok 1628, případně konec roku 1627, neboť koncem července 1627 vyšlo nové nařízení namířené proti nekatolické šlechtě, že musí do šesti

zároveň ovšem matčina věrnost vlastní věrouce svědčí o konfesijně tolerantním prostředí rodiny.

O Sylviině dětství, dospívání a tedy i výchově nemáme žádné bližší zprávy. Není jisté ani to, kde vlastně rodina Millesimových žila a kde tedy Sylvie vyrůstala. Vzhledem k úřední funkci jejího otce a skutečnosti, že rod Caretto-Millesimo zatím nedržel v Čechách, jak se zdá, vlastní statky,⁷⁵ je nejpravděpodobnější, že rodina žila v Praze. Na druhou stranu nutno podotknout, že Sylviiny dopisy jsou psány jistým nářečím, což by ovšem odkazovalo spíše k některé periferní části Čech. Snad by bylo možné hledat vysvětlení pouze v postupné adaptaci na regionální či místní formu řeči. Vraťme se ovšem k otázce rodinného zázemí.

Sylvie Černínová měla několik sourozenců. Ve své korespondenci, resp. závěti zmiňuje 2 sestry – Ester Magdalenu a Olympii Kateřinu – a bratra Karla Leopolda.⁷⁶ V jednom z dopisů nalezneme též zmínku o jakémsi nejstarším bratrovi Octaviánovi, ovšem vzhledem k rozporu mezi datací dopisu (16.11.1640) a zmínkou týkající se mladíkova věku překročivšího 19 let, se zdá, že se jedná spíše jen o dobovou nestabilitu příbuzenské terminologie.⁷⁷ Ottův slovník naučný pak hovoří ještě o bratru Františkovi, jedná se však patrně o mylnou identifikaci jiného příbuzného.⁷⁸ Sourozenci spolu i v dospělosti udržovali poměrně častý kontakt a především s mladší sestrou Olympií ji pojal velmi vřelý vztah.

Bitva na Bílé Hoře přinesla do Carretovy rodiny zvraty. Otec usiloval o majetek zkonfiskovaný odbojné šlechtě a není vyloučené, že jeho snaha mohla mít souvislost i s majetkem zkonfiskovaným blízkým příbuzným jeho manželky Magdalény, mezi který spadalo i rodové panství kostomlatské.⁷⁹ Pravděpodobně

měsíců konvertovat nebo opustit zemi. Viz: Bobková, L. (ed.): *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pírně v letech 1621-1639*, Praha 1999. Srovnej též: Mikulec, J.: *31.7.1627. Rekatolizace české šlechty v Čechách. Či je země, toho je i náboženství*, Praha 2005.

⁷⁵ Držba statku byla jednou z hlavních podmínek získání inkolátu v zemi, česhož bylo dosaženo, jak již bylo řečeno, teprve roku 1634. Srov. výše, kap. III.5., s. 32, pozn. 71.

⁷⁶ Srov.: Tischer, Fr. (ed.): *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635-1651*, Praha 1908.

⁷⁷ Srov.: Boháčová, V.: *Vztahy Sylvie Kateřiny Černínové, rozené Carettové z Millesima, s jejími blízkými*. In: ČNM 177/ 2008, s. 11, pozn. 76.

⁷⁸ Srov. výše, kap. III. 5., s. 32, pozn. 71.

⁷⁹ Počátkem 17. století se dělili o kostomlatské panství bratři Petr a Oldřich Kostomlatští z Vřesovic. Roku 1623 byli postiženi konfiskací jedné třetiny majetku pro účast na stavovském povstání z let 1618-1620.

roku 1623 však otec zemřel.⁸⁰ Téhož roku koupil kostomlatské panství Humprecht starší Černín z Chudenic, bratr Sylviina budoucího manžela Heřmana a pravděpodobného poručníka Štěpánových osiřelých dětí, přinejmenším alespoň dcery Olympie.⁸¹ Naskytá se tedy otázka, zda nebylo úsilí o kostomlatské panství v nějaké souvislosti také se snahou Magdalény Carettové, rozené Kostomlatské z Vřesovic, o záchranu některých rodových statků nebo alespoň uchování možnosti jejich opětovného získání dědici rodu Kostomlatských? Ona sama coby protestantka neměla šanci majetek získat, osud rodových majetků jí ale jistě nebyl lhostejný. Protože se rozhodla zůstat věrná své víře, musela roku 1627, resp. 1628 opustit zemi.⁸² Odešla tedy do Saska, kde žila až do své smrti. Nejprve pobývala nějaký čas v Pirně, pak se přestěhovala do Drážďan. V exilu strávila více než 10 let; zemřela zřejmě roku 1639. Přestože se zdá, že byla, vzhledem ke svému postavení a původu, celkem dobře zaopatřena,⁸³ skutečnost odloučení od blízkých byla jistě pro obě strany traumatizující. Jiný než písemný kontakt byl pochopitelně velmi sporý, přičemž naděje na změnu byla s přibývajícím časem stále mizivější.

Kde žili sourozenci po matčině odchodu nevíme. Bratr měl jistě povinnost postarat se o co nejlepší zaopatření sester a najít jim vhodného ženicha. Řádným zaopatřením sourozenců byli ovšem pověřeni především určení poručníci, jejich jména však neznáme, je však pravděpodobné, že jedním z nich mohl být Sylviin budoucí manžel Heřman Černín z Chudenic.⁸⁴

⁸⁰ Datum jeho úmrtí není zcela jisté, resp. pramenně doložené. Srov.: Boháčová, V.: *Vztahy Sylvie Kateřiny Černínové, rozené Carettové z Millesima, s jejími blízkými*, ČNM 177/ 2008, s. 5, včetně pozn. 25.

⁸¹ Srov. níže, kap. IV. 3., s. 87, pozn. 228.

⁸² V soupisu exulantů je uvedeno její jméno k roku 1629 u jména pravděpodobného ubytovatele Balthasara Zeybigena: *Fraw Magdalena Carettin, Gräffin von Millesimo, 3 Kinder, 3 Diener, 3 Magde, 1 Mägdel*. Bobková, L. (ed.): *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v letech 1621-1639*, Praha 1999, s. 21. Podobně jako Magdaléna Carettová z Vřesovic, žil v saském exilu i její příbuzný, pravděpodobně bratr, Jan Habart Kostomlatský z Vřesovic. Jan Habart byl vyznáním lutherán, stavovského povstání se však neúčastnil, pročež byl zproštěn viny, jeho majetek mu byl navrácen a po odchodu do exilu na něj mohl dojíždět. Když se však později postavil na stranu opozice a účastnil se saského vpádu do Čech roku 1631-1632, o majetek definitivně přišel a svůj život skončil v saském exilu. Viz: *Ottův slovník naučný*, sv. 26, Praha 1888-1909, s. 1023-1027; *Riegrův slovník naučný*, sv. 9, Praha 1860-1874, s. 1292-1296.

⁸³ Boháčová, V.: *Vztahy Sylvie Kateřiny Černínové, rozené Carettové z Millesima, s jejími blízkými*, ČNM 177/ 2008, s. 5 a 6, zvl. pozn. 27-34.

⁸⁴ Obyčejně bývali za poručníky ustanoveni kmotři nebo alespoň někteří z nich. Přinejmenším v případě Olympie se pravděpodobně jednalo o Sylviina budoucího manžela Heřmana Černína z Chudenic. Viz níže, kap. IV. 3., s. 87, pozn. 228.

Ve svých 27 letech se tedy Sylvie provdala za o 30 let staršího Heřmana Václava Černína hraběte z Chudenic a stala se tak jeho třetí manželkou.⁸⁵ Svatební smlouva upravující vzájemné podmínky jejich sňatku, uložená ve SOA v Třeboni, je datovaná ke dni 16. dubna 1633.⁸⁶ K uzavření sňatku pak došlo zřejmě o 2 dny později, dne 18. dubna 1633 v Heřmanově domě v Praze.⁸⁷ Do manželství vstupovala Sylvie téměř bez věna. Činilo pouhých 2000 kop míšeňských, což bylo věno v té době dosti skromné.⁸⁸ Dobře situovaného Heřmana Černína však výše věna nemusela příliš trápit. Od manželství z mladou nevěstou si sliboval jiné bohatství, neboť daleko více ho zneklidňovalo, že po dvou předchozích manželstvích neměl stále dědice. Bohužel ani Sylvie mu toto přání nesplnila, což se stalo jediným stínem jejich společného života. Jejich manželství jinak bylo velmi šťastné, Sylvie manžela, zdá se, velmi milovala, v jejích dopisech nalezneme dokonce i několi žárlivých výstupů, na druhou stranu si však dokázala podržet značně emancipované postavení. Jejich osmnáctileté manželství se skončilo Heřmanovou smrtí, dne 7. března roku 1651, když ve své závěti, sepsané předešlého roku, přesně 15. června 1650, odkázal svůj rozsáhlý majetek jako černínský fideikomis (svěřenectví) svému prasynovci a kmotřenci

⁸⁵ Heřman Černín z Chudenic (*Nedrahovice 24.7.1576, † Praha 7.3.1651). Původem z nedrahovické větve starobylého českého vladysckého rodu Černínů z Chudenic. Čtvrtý syn Jana Černína na Nedrahovicích a Mariany z Říčan. V mládí žil nějaký čas v Itálii, roku 1598 podnikl se svým přítelem a švagrem Kryštofem Harantem z Polžic a Bezdruzic cestu do Svaté země. Roku 1616 a později roku 1644 pověřen vedením velvyslanecké cesty k tureckému sultánovi, pročež získal přízvisko „Tureček“. Roku 1607 povýšen do panského stavu. Za stavovských bouří odešel ze země, později bojoval v císařském vojsku na Bílé Hoře, což se stalo výhodiskem jeho další závratné kariéry i významného majetkového obohacení koupěmi zkonfiskovaných statků. Byl třikrát ženat – 1) 1606-1624 Marie Anna Čáslavská, rozená Svárovcová z Oseka (Ottův slovník naučný uvádí její jméno jako Mariana Karlová ze Svárova), vdova po Karlu Kokořovcovi z Kokořova, 2) 1625-1632 Anna Salomena Hradišťská z Hořovic, vdova po Kryštofu Harantovi z Polžic a Bezdruzic, 3) 1633-1651 Sylvie Carettová z Millesima. Zemřel bezdětný dne 7. března 1651 v Praze a pochován ve Svatovítském chrámu. Většinu svého majetku odkázal jako černínský fideikomis svému prasynovci a kmotřenci Humprechtu Janu Černínovi z Chudenic. Srov.: *Ottův slovník naučný*, sv. 6, Praha 1907, s. 623-627.

⁸⁶ Boháčová, V.: *Vztahy Sylvie Kateřiny Černínové, rozené Carettové z Millesima, s jejími blízkými*, ČNM 177/ 2008, s. 12, pozn. 81.

⁸⁷ Veronika Boháčová uvádí ve své práci tento údaj s odvoláním na text dopisu hraběte Michny, resp. na jeho novodobý regist uložený ve třeboňském archivu. Srov.: Boháčová, V.: *Vztahy Sylvie Kateřiny Černínové, rozené Carettové z Millesima, s jejími blízkými*, ČNM 177/ 2008, s. 12, pozn. 80.

⁸⁸ Srov.: Pekař, Jos.: *Kniha o Kosti. Kus české historie*, Díl I., Praha 1910, s. 137. O výši věna, resp. o problematice s tím související viz: Boháčová, V.: *Vztahy Sylvie Kateřiny Černínové, rozené Carettové z Millesima, s jejími blízkými*, ČNM 177/ 2008, s. 16-20.

Humprechtu Janu Černínovi z Chudenic.⁸⁹ Manželku Sylvii zabezpečil ovšem bohatě – odkázal jí 100 000 rýnských zlatých a panství Kamýk.⁹⁰

Roku 1659 se Sylvie provdala znovu, tentokrát za o 30 let mladšího markraběte Leopolda Viléma Bádenského z Hochberka, císařského polního maršálka.⁹¹ Jaké bylo toto druhé manželství nevíme, víme ovšem, že mu ve své závěti odkázala většinu svého majetku.⁹² Vzhledem k tomu, že tato práce vychází pouze z výše uvedené korespondence, která pochází z období jejího prvního manželství, nebudu se však touto nepříliš významnou etapou jejího života podrobněji zabývat. Sylvie Kateřina zemřela v Řezně 26. února roku 1664, pochována pak byla vedle svého prvního manžela Heřmana Černína ve chrámu sv. Víta v Praze.

Co se týče vzdělání, jakého se Sylvii dostalo, nemáme o tom žádné zprávy. Vzhledem k tomu, že nevíme ani to, kde rodina Štěpána z Millesima žila a kde tedy děti vyrůstaly, nelze si udělat žádnou spolehlivou představu o tom, jak a kde se vzdělávaly a kde a kdy se naučily číst a psát.⁹³ Vzhledem k postavení i původu jejího otce snad můžeme předpokládat, že byla vychovávána v prostředí s jistými kulturními předpoklady, přičemž protestantské ovzduší rodiny matčiny mohlo sehrát taktéž nezanedbatelnou roli, jakékoli konkrétnější závěry by ovšem byly pouhými dohady. Otázka Sylviina vyznání je poněkud jasnější. S největší pravděpodobností byla vychovávána ve víře katolické, která byla též vírou jejího otce. K té se hlásila pokud je nám známo, po celý svůj život, avšak její postoje pochopitelně nebyly, vzhledem k vyznání matčiny, nikterak bigotní. Matčino vyhnání přitom nesla dosti těžce, tím spíše, že okolnosti znesnadňovaly častější návštěvy a příliš vstřícnosti nenašla, snad pro válku, snad kvůli společenskému

⁸⁹ Humprecht Jan Černín z Chudenic (1628-1682), syn Jana Černína z Chudenic a Zuzany Černínové z Harasova, vnuk Heřmanova bratra Humprechta st. Černína z Chudenic. Označení „tatík“, které nacházíme v Humprechtově korespondenci, bylo tedy užíváno ve významu kmotr.

⁹⁰ Král, P.(ed.): *Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650*, České Budějovice 2002, s. 541-559.

⁹¹ Leopold Wilhelm von Baden-Baden (*16.9.1626, † 23.2.1671).

⁹² Vedle toho odkázala nemalé jmění také svému bratru Karlu Leopoldovi z Millesimu jako rodinný fideikomis. Text Sylviiny závěti viz: Tischer, Fr. (ed.): *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635-1651*, Praha 1908, s. 10-22.

⁹³ Dochovaná korespondence přitom dokládá, že číst a psát uměla nejen Sylvie, ale přinejmenším také její bratr Karel Leopold, sestra Olympie a jejich matka. Vzhledem k tomu, že v této době již nebyla gramotnost šlechtíčen ničím výjimečným, tím spíše v případě příslušnic významných rodin, je nasnadě, že se Sylvii a jejím sourozencům dostalo poměrně kvalitního vzdělání už v otcovském domě, s jistotou to však říci nelze.

postavení, ani u manžela Heřmana.⁹⁴ Po stránce sociální, resp. společenské se, znamenal pro Sylvii sňatek s Heřmanem Černínem obrovský vzestup. Díky němu se rázem dostala mezi nejvyšší aristokratickou společnost, zatímco její vlastní rodina do poměrů v zemi významněji nezasahovala. A byl to právě tento sňatek, který dodnes vyzvedá rod Caretto- Millesimo z dějin zapomnění.

⁹⁴ V dopise ze dne 27. července 1635 prosí Sylvie manžela: *Mama též mi z Drážďan píše a tak hrubě prosí, abych se k ní vyprosila, že by sama přijela, že nemá nač. Prosím rašte mi tam na tejdén odpustit, neb jen do Perna, šak tam jede, kdo chce; a pro mů sestru bych tam taky něco koupila, je tam lacino.* Tischer, Fr. (ed.): *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635-1651*, Praha 1908, s. 27. Na rubu dopisu si k její prosbě ovšem Heřman ponamenal, že *to býti na ten čas nemůže.* Tamtéž, s. 27.

III. 6. Alžběta Myslíková z Chudenic

Alžběta Johana Myslíková, rozená Černínová z Chudenic, byla nejstarším potomkem Jana Černína z Chudenic a Zuzany Černínové, rozené Homutové z Harasova a narodila se roku 1624. Otec, zastávající úřad krajského hejtmána bechyňského kraje, pocházel ze starého rytířského rodu, který koncem 16. století začal nabývat stále většího významu a pomalu směřoval k povýšení mezi rody panské. Matka sice již pocházela také z vladycké rodiny, v žilách jí však – z matčiny strany – kolovala panská krev.

Alžběta vyrůstala se svými mladšími sourozenci – Humprechtem Janem, Evou Polyxenou a Heřmanem Václavem – na rodinných statcích, převážně v Radeníně a čas od času též v Táboře a v Praze.

Roku 1640, tedy v pouhých šestnácti letech,⁹⁵ se provdala za důstojníka císařského vojska, za pana Zikmunda Myslíka z Hyršova.⁹⁶ Její rodiče tento sňatek zpočátku příliš nevíтали, neboť ženich pocházel z původně jen pražské patricijské rodiny, nakonec k němu však, na přimluvu Heřmana Černína a dokonce samotného arcivévody Leopolda, v jehož službách Zikmund působil, dali svůj souhlas. Záhy po svatbě se ale museli novomanželé rozloučit, když byl Zikmund Myslík povolán svými vojenskými povinnostmi. Alžběta za ním pak sice o něco později odjela do Vratislavi, ani zde však spolu nepobyli dlouho a Zikmund již musel odjet jinam. Alžběta se tak v cizím prostředí cítila velmi osamělá a příliš si nezvykla. Po nějaké době se opět vrátila do Čech, kde se jí roku 1644 narodila dcera Zuzanka.⁹⁷ Neustálá odloučenost od manžela doléhaly na Alžbětu natolik, že se rozhodla cestovat společně s jeho plukem, aby tak mohla být svému „Zicháčkovi“ stále nablízku. Dopisy datované k roku 1645 jsou tedy již

⁹⁵ V takto mladém věku se vdávalo poměrně málo dívek, a to i přesto, že sňatkový věk žen byl v této době relativně nízký. Za ideální byl pro uzavření sňatku, zdá se, považován věk mezi 18-22 lety, čemuž také odpovídají všechny ostatní uvedené příklady šlechticů, vyjma Sylvie Kateřiny Černínové, která se naopak, pravděpodobně v souvislosti s nebohatým věnem, vdala teprve ve 27 letech. Zdá se tedy, že sňatek Alžběty Černínové byl velmi časný a patrně k němu dali rodiče svolení jen na základě záruk daných přimluvami prominentních osob.

⁹⁶ Zikmund byl třetím z pěti synů Jana Myslíka, který společně s bratrem Ladislavem držel statek Radič v bývalém Berounsku. Myslíkům z Hyršova, původně pražské patricijské rodině, patřil též nákladnický dům v Praze, zvaný „u Myslíka“. Srov.: Dvorský, Fr. (ed.): *Zuzana Černínová z Harasova. Dopisy české šlechtičny z polovice 17. století*, Praha 1886, s. 17, pozn. pod čarou.

⁹⁷ Vedle této dcerky porodila Alžběta ještě syna Leopolda (*březen 1643, pokřtěn 3. dubna, kmotrem arcikníže Leopold), který však zemřel v dětském věku. Ve své korespondenci o něm

opět psány z ciziny, převážně z Pasova, z části z Lince. Malou “Zuzrličku” prozatím Alžběta ponechala na výchovu u své matky, tedy babičky Zuzany Černínové. Nevěděla přitom, že se s drerkou již více neshledá. V dopisech matce Alžběta líčí každodenní starosti i kratochvíle velkoměsta, přičemž novým momentem se stává fenomén volného času a zájmových aktivit, jejichž praktikování se velmi často odvíjí v souvislosti s duchovně-vzdělávacími idejemi katolické víry.

Alžbětiny dopisy jsou však především svědectvím její hluboké lásky k manželovi a toto manželství by bylo patrně velmi šťastné, kdyby ji a Zikmunda neustále nevzdalovaly jeho vojenské povinnosti. Touha být manželovi nablízku se nakonec stala Alžbětě Myslíkové osudnou, když koncem roku 1645 onemocněla v Bavorsku tzv. uherskou nemocí a ještě téhož roku jí v Klatovech podlehla.

několikrát zmiňuje. Srov.: Dvorský, Fr. (ed.): *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova*, Praha 1890, s. 67, 75, 78.

III. 7. Alžběta Lidmila z Lisova

Alžběta Lidmila z Lisova a na Novém Stránově,⁹⁸ rozená Tengnaglová z Kampu,⁹⁹ se narodila roku 1639 jako dcera rytíře Rudolfa Tychona Gansneba Tengnagla z Kampu a na Šádově Lhotici a paní Alžběty Františky Tengnaglové, rozené Beřkovské ze Šebířova. Po otci byla Alžběta Lidmila přímým potomkem, pravnučkou, Tychona Brahe.¹⁰⁰ Její dědeček, Franz Gansneb Tengnagl z Kampu, působil jako pomocník slavného astronoma a později se oženil s jeho dcerou Alžbětou. Matka pocházela ze starého českého rytířského rodu Beřkovských ze Šebířova.¹⁰¹

Rodina žila pravděpodobně v Praze, a to přímo na Hradě, kde otec, v souvislosti s výkonem svého úřadu císařského rady, zemského soudce a hejtmána Pražského hradu, vlastnil nebo přinejmenším užíval dům v blízkosti kláštera sv. Jiří. Alžběta se svou sestrou, případně dalšími sourozenci, tedy vyrůstala v prostředí pamatujícím dusud věhlas a nádheru ještě donedávna skvělého dvora, což jistě formovalo i její osonost.

Roku 1657 se Alžběta Lidmila provdala v Praze za Rudolfa Adama z Lisova a na Novém Stránově. Rod z Lisova nebyl v Čechách usazen dlouho. Pocházel původně z Braniborska a teprve Rudolfův otec Jan z Lisova (též Johann von Lissau) zde získal inkolát, pravděpodobně roku 1642 – když koupil Nový Stránov – a stal se příslušníkem panského stavu.¹⁰² Záhy po sňatku se Alžběta z Lisova odstěhovala s manželem na Nový Stránov, kde také patrně prožila převážnou většinu svého života. S Prahou však kontakt neztratila. Kromě toho, že sem přijížděla za svými rodiči, měl její manžel Rudolf na Starém Městě též vlastní

⁹⁸ V německé formě "von Lissau". Psáno též "z Lisau", "z Lissova" či "z Lišova".

⁹⁹ Šlechtický rod pocházející z původně z Vestfálska.

¹⁰⁰ Tycho Brahe (1546-1601), původním jménem Tyge Ottesen Brahe, nesprávně též Tycho de Brahe, význačný dánský astronom, astrolog a alchymista, původem ze starého šlechtického rodu, dlouhá léta působil při dvoře dánského krále Fridricha II., poslední dva roky života pak prožil v Praze ve službách císaře Rudolfa II.; Dědeček Alžběty Lidmily, Franz Gansneb Tengnagl z Kampu, který se oženil s jeho dcerou Alžbětou, zastával úřad apelačního rady císaře Rudolfa a tajného rady arciknížete Leopolda Rakouského. Viz: Alžběta Lidmila z Lisova – Rudolf Adam z Lisova: *Stamm Beschreibung (Popsání rodu)*. In: Ratajová, J. (ed.): *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*, Praha 2002, s. 164.

¹⁰¹ Český šlechtický rod, připomínaný od poloviny 15. století. Vlastnil drobné statky na Tábořsku a později i na Mělnicku (Liběchov). Příslušníci rodu vynikali v 16. století zejména v dvorských a diplomatických službách. Po Bílé hoře odešla většina členů rodu Beřkovských ze Šebířova do emigrace a vstupovali do švédského vojska. Rod vymřel v době třicetileté války.

dům, kde pak během návštěv Prahy bydleli.¹⁰³ Zdá se, že sem zajížděli poměrně často a že se jejich pobyt, snad v souviseti s výkonem Rudolfova úřadu, snad z jiného důvodu, nejednou dosti protáhl.

Rok po svatbě porodila první dítě, syna Jana Václava Františka. Celkem porodila během prvních 20 let manželství 15 dětí, z toho 10 dcer a 5 synů. Řada z nich však již v útlém věku zemřela, roku 1677, kdy zápisy končí, se dožilo pouze 6 nich (synové Franc Antonín, Hans Josef, Rudolf Josef a dcery Kateřina Františka, Victoria Lidmila, Maxmiliána Lidmila). Rudolf Adam zastával úřad hejtmána boleslavského kraje, později pak císařského komorníka. Zemřel roku 1685 a jejich patrně vcelku šťastné manželství tak trvalo celých 28 let. To bylo na svou dobu neobvykle dlouho. Alžběta se dožila věku 59 let, zemřela roku 1698.

Jak již bylo řečeno, Alžběta z Lisova po sobě zanechala několik děl, která svědčí o její nadprůměrné, byť ne nijak ojedinělé, duševní činnosti. Patrně již v mládí získala poměrně kvalitní vzdělání, k čemuž ji, coby potomka slavného Tyhona Brahe, jaksi předurčoval již její původ a zavazovala rodinná tradice.¹⁰⁴ Kromě dvojazyčnosti (kromě češtiny ovládala pasivně i aktivně ještě němčinu), která snad v případě česko-německého původu nepřekvapí, svědčí o její inteligenci zejména její kulturní zájmy a slušný obecný přehled. Přestože nad své současnice asi nijak výrazně nevynikala, patřila rozhodně spíše k lepšímu průměru. Zajištění nadprůměrného vzdělání se ostatně u dcery vysokého dvorského úředníka dalo předpokládat a do jisté míry bylo i očekáváno.¹⁰⁵ Alžběta má přehled nejen o dějinách vlastního rodu, ale snaží se je zasazovat také do dobových souvislostí a politického kontextu.¹⁰⁶ Příčinou zapisování rodových

¹⁰² Do panského stavu byl povýšen za statečnost v bitvě u Nordlingenu, později c.k. nejvyšší velitel v Chebu.

¹⁰³ Tento dům se nacházel v blízkosti kostela sv. Jakuba, stal se však obětí asanace této části Starého města. Viz: Sedláček, August.: *Hrady, zámky a tvrze království českého*, sv. X., Praha 1895, s. 361.; Dům na Starém městě vlastnil také Alžbětin syn Rudolf Josef, staroměstský hejtmán. Tento dům postavil v letech 1704-1705 Jan Santini-Aichl. Vlček, P.: *Umělecké památky Prahy. Staré Město – Josefov*, Praha 1996, s. 505.

¹⁰⁴ *Tento pán* (Tycho Brahe – pozn. M.Z.) *byl ve velké vážnosti, milosti a lásce u Jeho Milosti císaře Rudolfa. Získal od Jeho Milosti nejmilostivější sli, že on i jeho potomci budou požívat milosti všech císařů, a i když si oni nezískají takové zásluhy jako on, přece památka na jeho vysoce zasloužilou osobu bude dostačovat k tomu, aby všichni potomci byli odměněni císařskou milostí.* Alžběta Lidmila z Lisova – Rudolf Adam z Lisova: *Stamm Beschreibung (Popsání rodu)*. In: Ratajová, J. (ed.): *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*, Praha 2002.

¹⁰⁵ Alžbětin otec zastával úřad císařského rady, zemského soudce a hejtmána Pražského hradu.

¹⁰⁶ *V době těch těžkých švédských válečných tažení na sebe vzal úlohu krajského hejtmána, v níž se vystavil mnohým nebezpečím vlastního života kvůli nepřátelským léčkám Švédů, celý kraj bránil v nejvyšší možné míře, zvláště ale – jak vzpomínají mnozí v Mladé Boleslavi a jak je zapsáno na*

dějín a zásluh předků mělo velmi konkrétní, praktický účel – řada exempel o věrnosti panovníkovi a katolické víře se mohla uplatnit například v případě žádosti o povýšení rodu, jako tomu bylo také u Alžbětiny syna Rudolfa Josefa.¹⁰⁷ Alžběta se také poměrně snadno orientuje přinejmenším v evropském geografickém rámci, o čemž svědčí zejména samozřejmost, se kterou o daných zemích, oblastech či městech hovoří.¹⁰⁸

Co se týče jejího náboženského přesvědčení, je typickou představitelkou období závěrečné fáze rekatolizace, resp. katolické reformace a raně barokní společnosti. Katolické vyznání se stává v české společnosti víceméně samozřejmostí, víra v jistém smyslu niternější a osobnější. Náboženskému životu a prožívání je podřízen veškerý ostatní život a tak je i jeho vnější forma stále reprezentativnější, okázalejší a krásnější, často však zároveň naivnější, marnotratnější a malichernější. Náboženský fenomén tvoří důležitou součást života barokního člověka. Utváří jeho svět, představy i jeho samotného a je významnou součástí onoho tzv. *barokního divadla*, které ve své knize *Století andělů a ďáblů* krásně popisuje Zdeněk Kalista.¹⁰⁹ S náboženským vyznáním souvisela do značné míry také politická orientace. Zejména v *Popsání rodu* je patrná silná snaha stylizovat se do role vždy věrných stoupenců habsburské koruny a jejich prokatolické politiky. Povstání českých nekatolíků Alžběta vnímá víceméně jako rebelii a vyzdvihuje věrnost a odhodlanost, se kterou hájili Tengenaglové zájmy habsburských panovníků a katolickou víru: *A tento váš pradědeček František Tengenagl byl věrný císařský služebník a velmi učený pán a uplatnil se v mnoha důležitých císařských záležitostech, obzvláště v jednom poselstvu do Polska v době českého povstání. Protože nechtěl porušit svoji věrnost Jeho Milosti a vyzradit rebelům tajné císařské věci, byl vzpomínanými rebely několikrát trápen a mučen, ale po celou dobu setrval beze změny ve své přísahou*

tamní radnici – město Mladou Boleslav, které několikrát díky jeho velké opatrnosti a bdělosti nebylo obráceno v popel a ušlo tak tomuto velkému neštěstí. Alžběta Lidmila z Lisova – Rudolf Adam z Lisova: *Stamm Beschreibung (Popsání rodu)*. In: Ratajová, J. (ed.): *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*, Praha 2002, s. 164.

¹⁰⁷ Viz listina Leopolda I. z 10. července 1702 povyšující Rudolfa Josefa a jeho potomky do hraběcího stavu.

¹⁰⁸ *Váš dědeček po vašem milém otci Svoji ctnost osvědčil neméně svými věrnými službami španělskému královskému domu, byl v Itálii při dobývání předního města Mantovy a několik let strávil v milánských válkách.* Alžběta Lidmila z Lisova – Rudolf Adam z Lisova: *Stamm Beschreibung (Popsání rodu)*. In: Ratajová, J. (ed.): *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*, Praha 2002, s. 168.

stvrzené věrnosti k Jeho Milosti.¹¹⁰ Katolické vyznání chápe přirozeně jako jediné pravověrné a protireformaci za v podstatě samozřejmou věc, která se stala a stát musela. Nicméně k otázce protireformační politiky jako takové se Alžběta příliš nevyjadřuje a raději o ní diskrétně mlčí. To se může zdát poněkud zvláštní a překvapivé, víme-li, že Alžběta neopomněla připomenout jedinou událost, která by mohla posloužit k oslavě rodu a vyzdvižení jeho zásluh. Měla snad i tengnaglovská věrnost svoje trhliny nebo se jedná prostě o dosud citlivé a živé místo nedávné minulosti, která se ostatně nějakým způsobem dotkla naprosté většiny úzce a nerozpletitelně provázané české šlechty? Vysvětlení je jednoduché. Příčinou tohoto akcentování bezpodmínečné věrnosti panovnickému domu a zároveň mlčení k otázce obrany víry je nejspíše skutečnost, že to byl teprve její otec, který přestoupil od protenantského ke katolickému vyznání. V tomto kontextu bylo tedy pochopitelně lépe se k této otázce příliš nevyjadřovat, neboť o náboženské příslušnosti dědově bylo lépe mlčet, jelikož by tím neprospěla ani jeho památce ani vlastní věci a v případě konvertitů, jakým byl i její otec, je často lépe v souvislosti s obranou víry nemluvit, ač bezpochyby řada z nich patřila k těm nejodhodlanějším. Bylo především třeba důrazně odmítnout sebemenší pochybnosti! Je příznačné, o co důrazněji se staví proti cizím vojskům, která líčí v těch nejhorších barvách, s těmi nejpodlejšími vlastnostmi a na která přenáší většinu viny hrůz tohoto střetu, což je - vzhledem k vlastním prožitým zkušenostem – ovšem pochopitelné.¹¹¹ V této souvislosti se naskýtá další otázka, zda je možno hledat v podobném přístupu ještě něco jiného než jen logický důsledek vlastních negativních zkušeností, vzpomínek a zážitků nebo jestli zde můžeme sledovat též první náznaky, resp. projevy nastupujícího barokního vlastenectví. V tomto případě jde patrně spíše o možnost první, nicméně ani druhý aspekt nemůžeme zcela vyloučit.

Alžběta Lidmila z Lisova byla tedy typickou představitelkou vlastní doby. Doby, kdy doznívající tóny renesance plynule přecházely v první takty vzletné barokní harmonie. Poslední humanisticky vzdělaná generace renesančních kavalírů pomalu odcházela. Jejich doba byla přerývána hrůzami třicetileté války, a

¹⁰⁹ Kalista, Zd.: *Století andělů a ďáblů. Jihočeský barok*, Praha 1994.

¹¹⁰ Alžběta Lidmila z Lisova – Rudolf Adam z Lisova: *Stamm Beschreibung (Popsání rodu)*. In: Ratajová, J. (ed.): *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*, Praha 2002, s. 164.

¹¹¹ Viz vyprávění o křivdách prožitých za třicetileté války: Tamtéž, s. 166.

protože byla v Čechách většina předběllohorské šlechty nekatolického vyznání, odcházela renesanční kultura spolu s ní. Nastupující barokní kultura se svým životním stylem a pohledem na svět byla již ze své podstaty bližší velkorysejšímu a přitom mystičtějšímu katolicismu a je s ním, přinejmenším v habsburských zemích, víceméně spjata. Baroko je obdobím, kdy kultura a náboženství žily v jakési symbióze, vzájemně se v sobě zrcadlily a poskytovaly si nepřeborné možnosti a způsoby vlastního ztvárnění a uskutečňování. Náboženský i každodenní život se vzájemně prolínaly, a to tak těsně až v podstatě splynuly.

IV. Kapitoly života v raném novověku

IV. 1. Náboženství, víra, religiozita

Křesťanské náboženství tvořilo v této době nedílnou a přímo principiální součást myšlení i chápání světa a jeho řádu. Bez pochopení tohoto pohledu, s jeho samozřejmostí a „všeprostupujícím“, prakticky nelze přistupovat k (nejen) evropským dějinám přinejmenším do konce 18. století, kdy začínají osvícenské myšlenky pomalu narušovat tuto dosud víceméně kompaktní ideovou vrstvu. Do té doby však náboženství natolik splývalo s každodenním životem, že v podstatě neexistoval prostor jednání, resp. myšlení mimo jeho rámec a jeho přítomnost byla do té míry samozřejmá, že byla naprosto neodmyslitelná. Toto je nutno si uvědomit, abychom mohli lépe pochopit význam a logiku věroučných sporů a odhodlání, se kterým byly hájeny a prosazovány. Jejich těsná souvislost a provázanost s politicko-sociálním životem je pak zároveň posouvala dále do roviny mocensko-politické, proto byly též často zneužívány a využívány jako prostředek prosazování mocensko-politických ambicí skupin i jednotlivců.¹¹²

Ve 2. polovině 16. století a částečně ještě počátkem století sedmnáctého byla v Čechách situace velmi specifická. Na jednu stranu zde existoval poměrně silný náboženský rigorismus vyplývající ze stále přežívajících vzpomínek a pocitu odpovědnosti za pravdu, draze vykoupenou bratrovražedným bojem, na druhou stranu vytvořila nutnost společného soužití velmi tolerantní ovzduší, které přineslo nebývale dlouhé období míru i ekonomické prosperity. Tato situace trvala léta, nemohla však trvat věčně. Za vnější tolerancí se skrývalo oboustranné přesvědčení o vlastní pravdě a stálá víra v dočasnost tohoto stavu. Dlouholetá izolace země coby hanebné odpadlice vyvolávala u jedněch pocit nepochopení a osamocení, zároveň ale i vlastní vyvolenosti, a živila tak jejich zarputilost,

¹¹² Srov.: Skýbová, A.: *K politickým otázkám dvojvěří v Českém království doby předbělohorské*. In: Husitský Tábor 4/1981, s. 145-147.; Hrejsa, Fr.: *Česká konfese, její vznik, podstata a dějiny*, Praha 1912.; Macek, Jos.: *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001.

druhé zase hryzlo trauma z nezaviněného cejchu kacířské země, vzbouzelo potřebu hledat viníka a umocňovalo náboženskou horlivost.¹¹³

Toto období bylo též dobou, kdy katolická církev v reakci na sílící reformované církve prochází vlastní obrodou a kdy se vydává novým směrem, jehož principy byly stanoveny na posledním koncilu svolaném v Tridentu.¹¹⁴ Vyhrocená nábožensko-politická situace v Evropě i cílevědomé úsilí jednotlivých konfesí o přesvědčení lidí stále více prosakovaly i do českých zemí a dráždily dosud dřímající věroučné tenze. Protestantská Evropa se snažila využít většinového postavení svých stoupenců mezi českou šlechtou, katoličtí Habsburkové zas vytvářeli prostředí pro šíření vlastního přesvědčení, a to jednak skrze cílevědomé, systematické úsilí jezuitského řádu, jednak stále nápadnějším protěžováním katolických pánů. Přestože na obou stranách rozhodovaly bezpochyby především mocenské cíle evropské politiky a sobecké zájmy jednotlivců, pro nás je důležité, že by nebylo možné takto využít něčeho, co nemělo pro společnost tak zásadní význam a nejvyšší důležitost.¹¹⁵

O věrnosti vlastnímu či o konverzi k jinému vyznání rozhodovalo, jak tomu bývá, množství nejrůznějších pohnutek, a to v měnícím se vzájemném poměru. Vidina kariéry bezpochyby hrála jednu z hlavních rolí, obvykle však existovalo několik dalších ukazatelů, které vedly ke konečnému rozhodnutí. Pomineme-li nesporné možnosti i předpoklady v rámci sociálního rozvrstvení obyvatelstva, musíme sledovat též sílu vnitřního přesvědčení, míru ovlivněnosti uvolněnější renesanční kulturou, rodovou tradici, kde často rozhodovala úcta k ní a pocit odpovědnosti za ni, a nelze zcela pominout ani kupříkladu tradiční přesvědčení o odpovědnosti za spásu svěřených duší a působení na ně v tomto smyslu.¹¹⁶

¹¹³ Srov.: Pekař, Jos.: *Bílá hora, její příčiny i následky*. In: Kutnar, Fr. (ed.): *Postavy a problémy českých dějin*, Praha 1990, s. 131-231.; Míka, A.: *Stoletý zápas o charakter českého státu 1526-1627*, Praha 1974.; aj.

¹¹⁴ Srov.: Seibt, F.: *Karel V. Císař a reformace*, Praha 1999; Kavka, Fr. – Skýbová, A.: *Husitský epilog na koncilu tridentském a původní koncepce habsburské rekatolisace Čech*, Praha 1968.

¹¹⁵ Janáček, Jos.: *České dějiny. Doba předbělohorská 1626-1547*, I./1, Praha 1968.; Válka, J.: *Tolerance či koexistence? K povaze soužití různých náboženských vyznání v českých zemích v 15. až 17. století*. In: *Studia Comeniana et historica* 35/1988, s. 63-75.

¹¹⁶ Winkelbauer, T.: *Konfese a konverze. Šlechtické proměny vyznání v českých a rakouských zemích od sklonku 16. do poloviny 17. století*. In: *ČČH* 98/2000, s. 476-541.; Týž: *Konvertita*. In: Bůžek, V. – Král, P. (edd.): *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 275-296.

Jak jsem již naznačila, byla míra náboženského uvědomění různá, podstatné však je, že toto náboženství bylo prakticky pro každého samozřejmostí a že samotná jeho podstata, tedy existence Boha, byla natolik jasná, že se o ní běžně neuvažovalo. O to větší význam pak pro člověka znamenal správný výklad a smysl Písma, neboť bylo jediným návodem na život vedoucí ke spáse vlastní duše. Tato věc se tedy přímo dotýkala i toho nejposlednějšího poddaného a byla proto často využívána v propagandě. Průměrný člověk raného novověku své vyznání v podstatě „dědil“ a pokud nebyl okolnostmi podnícen k nějakému zásadnímu přehodnocení, obvykle u své víry zůstal po celý život, neboť rodová tradice znamenala pro většinu určující záruku správnosti. Vyhrocení rozporů však mohlo být právě těmi okolnostmi, které stavěly člověka před nevyhnutelnost jednoznačného rozhodnutí, neboť tehdy se stával až do doby vyřešení jejich přímým účastníkem, resp. obětí. Závažnost takovéto situace ovšem vytvářela velmi silný psychický tlak, který pak nebylo těžké využívat a účelově ovlivňovat.¹¹⁷

V Čechách je období půlstoletí před a po Bílé hoře vnímáno velmi citlivě a posuzováno často dosti nespravedlivě. Náboženské postoje a konverze jsou často odsuzovány jako účelové a zvláště pro katolíky nemáme slitování. Je ovšem také charakteristické, že se zpravidla pracovalo pouze s nejvýznačnějšími a nej přednějšími osobnostmi, tím pádem převážně jen s muži. Svědectví zanechaná nám našimi šlechtičkami reprezentují naopak, vyjma samozřejmě paní Polyxenu, spíše společnost průměrnou, navíc tedy společnost dámskou, a tak můžeme jejich srovnáním získat v jistém smyslu pravdivější obraz raněnovověké skutečnosti, a to nejen v otázce náboženské.

Co se týče víry a vyznání Zuzany Černínové, mohlo by se zdát, že šlo jen o povrchní háv, který v případě nutnosti či okamžité potřeby snadno vyměnila za nový. Takovýto zjednodušený výklad je však vážným omylem a nepochopením. Jestliže v této době docházelo nejednou k prospěchářským konverzím - a podotýkám obousměrným, nelze tento nelichotivý fakt vztáhnout na celou společnost. Přejít od jednoho vyznání k jinému byl stále pro většinu společnosti závažným životním rozhodnutím, které zásadně měnilo celý život jednotlivce,

¹¹⁷ Srov.: Skýbová, A.: *K politickým otázkám dvojvěří v Českém království doby předbělohorské*. In: Husitský Tábor 4/1981, s. 145-147.

jeho postavení a zařazení ve společnosti i v rodině a do nejmenších detailů ovlivnilo celou jeho každodennost. Jestliže snad můžeme pochybovat o pravých pohnutkách konverze podnikavého Jiřího Homuta, pak Zuzanina korespondence dostatečně svědčí o hloubce a upřímnosti náboženského přesvědčení a prožívání jeho dcery. V jednom listě zpravuje syna Humprechta o nedorozumění, resp. chybě v závěti jeho strýce hraběte Heřmana Černína, který ustanovil Humprechta svým hlavním dědicem a pochybuje o správnosti takového jednání: *...a tak pan hrabě ráčil říci, abychme Ti všickni říkali i psali Jan Humprecht. Jáť nevím, škodilo-li by to co, vždy se rozmejším, aby se Pán Bůh nerozhněval, že pro nákou časnou kořist jsme jména proměnili, ačkolivě obě dvě jsou Ti na křtu svatým dána*.¹¹⁸

V Zuzanině náboženském životě se zvláštním způsobem snoubí vlivy staré a nové generace nebo lépe staré a nové doby. Charakteristickou náboženskou umírněností i tolerancí ve smyslu jednoho Písma a jedné Kristovy církve patřila Zuzana jednoznačně ke generaci staré. Pro tu znamenalo takovéto chápání v dlouhém období náboženské izolace českých zemí jednak potřebnou vzpruhu a oporu vlastního přesvědčení, jednak také nutný předpoklad společného soužití a nepochybně též jednotného postupu stavovské obce při prosazování a obhajování svých práv a požadavků v dlouholetém boji s panovníky o politický charakter monarchie. Víra byla více věcí osobní, konfese tedy nebyla rozhodujícím společenským problémem, ale o to citlivěji byla vnímána a střežena prostředím rodinným.¹¹⁹ Konverze byla víceméně rodinnou tragédií, konfesijně smíšený sňatek však nepředstavoval žádný problém. I když často docházelo ke konverzi jednoho z partnerů, podotýkám, že pohříchu to byla většinou manželka, byl nátlak v tomto smyslu chápán jako společensky nepřijatelný a toto nepsané pravidlo bylo všeobecně respektováno. Smíšená manželství byla běžným jevem a zrcadlila tak v sobě společenskou situaci, v jejímž ovzduší se utvářel i politický charakter země.

Od poslední třetiny 16. století k nám ale stále intenzivněji pronikají myšlenky tridentského koncilu, který stanovil nový, obrodný směr katolické církve

¹¹⁸ Kalista, Zd. (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941, s. 194.

¹¹⁹ Viz případ konverze Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka. Koldinská, M.: *Každodennost renesančního aristokrata*, Praha 2001, s. 156 – 163.

ve smyslu katolické reformace.¹²⁰ Významnou roli sehrála nepochybně usilovná a neúnavná práce jezuitů, kteří pod ochranným křídlem habsburské orlice cílevědomě šířili katolictví skrze vysoké školství a ovlivnili tak zejména mladou intelektuální elitu.¹²¹ V převážně protestantském českém prostředí začíná postupně přibývat konverzí ke katolické církvi a protestanti se začínají cítit ohroženi. Vyústěním je pak vzájemné vyhrožování a odcizování. Koncem 16. století se poměry v Čechách značně přiosťřily. Otázka konfese se stává zásadním mocenským a tím i společenským problémem. Stará pravidla přestávají platit. Jestliže se ještě starší generace instinktivně snaží zabránit společenskému rozkolu domácího šlechtě,¹²² nastupující mladá generace se naopak tímto uzavřeným společenstvím cítí být jaksi svázána a spíše se z něj snaží vymanit a včlenit se opět do celoevropského politického rámce. Ač se stala konfese do značné míry otázkou mocensko-politickou, neměli bychom tuto dobu posuzovat jen na základě pragmatického přístupu jednotlivců, byť často sehráli nepřehlédnutelnou roli. Konverze Zuzany Černínové byla nepochybně výsledkem několika více i méně ušlechtilých pohnutek. Přestože zlomovým impulsem pro toto rozhodnutí byl pravděpodobně tlak politických událostí, nešlo patrně o impuls základní. Významným předpokladem konverze bylo nepochybně náboženské přesvědčení manželovo, jak jsem se o tom již výše zmiňovala, a pravděpodobně také ještě dřívější působení matčino. Musíme si zároveň uvědomit ještě nejméně dvě další okolnosti, které rozhodně spoluurčovaly Zuzanino rozhodování. Za prvé byla vychována v onom tradičním duchu náboženské tolerance, kde oficiální příslušnost k jednotlivým konfesím nehrála zas tak významnou roli. Za druhé nemuselo být její rozhodování příliš svazováno výčitkami svědomí kvůli porušení

¹²⁰ Záměrně zde hovořím o katolické reformaci, neboť se domnívám, že výsledky tridentského koncilu byly završením skutečných reformačních snah uvnitř katolické církve. Volání po zásadních změnách a po přehodnocení některých postojů byl důsledek vzájemného vlivu s protestantskými směry, kdy si začali mnozí katoličtí duchovní uvědomovat správnost mnoha jejich postojů a logicky zde shledávali příčinu stále častějších konverzí a silící šíření protestantství. Mluvíme-li tedy o myšlenkách či výsledcích tridentského koncilu, domnívám se, že je na místě užít pojmu *katolická reformace*, přestože si uvědomuji, že jejich praktické aplikování jednotlivými vládnoucími uskupeními mělo spíše charakter vyjadřovaný pojmem *katolická protireformace*. Nutno si vždy uvědomit dobovou skutečnost, že jednotlivé konfese byly na obou stranách stále častěji využívány a zneužívány jako významný a velmi účinný nástroj při dosahování nejrozličnějších mocensko-politických cílů.

¹²¹ Připomínám, že na jezuitské pražské koleji studovali jak oba synové Zuzany Černínové, tak i syn Polyxeny Lobkovicové a další.

rodových tradic, neboť její otec byl koneckonců také konvertita a matka, pocházející z rodiny tradičně katolických pánů z Cimburka (přestože u vyznání samotné Alžběty Homutové tomu tak být nemuselo), se v leckterých oblastech náboženského života, v první řadě ve výchově dětí, musela jako žena podřídit manželovi. Tyto okolnosti zajistě usnadňovaly Zuzanino rozhodování, i když samy o sobě nebyly nejvýznamnější. Volba katolického pána jako ženicha pro mladší Zuzanu dokládá, že katolické náboženství rozhodně nepředstavovalo pro Alžbětu Homutovou ani její dceru žádný problém, naopak se zdá, že bylo spíše vítaným krokem. Přesto je jasné, že tato skutečnost nemůže být jako důkaz opravdovosti jejího přesvědčení plně postačující. Jednak zde mohl nezanedbatelnou roli sehrát mateřský instinkt Homutovy vdovy, jednak mohlo samozřejmě jít i o pragmatickou kalkulaci rozšafné dcery. Pravděpodobnější však je, že se Zuzana již v této době zaobírala myšlenkou konverze ke katolictví, a je také možné, že ji v tomto ohledu utvrzovalo i společné soužití s manželem, který jako silný introvert mohl mít sklony k přemítání o duchovních otázkách a věcech člověka a jehož vliv ji mohl přesvědčovat o správnosti jejího úmyslu, resp. rozhodnutí. Na tomto místě je nutné podotknout, že vlastně nevíme, zda k Zuzanině konverzi došlo před či po jejím sňatku s Janem čeninem a nevíme ani, zda své rozhodnutí stvrdila oficiálním aktem konverze nebo jestli jednoduše začala přijímat katolické svátosti a tím dala najevo své přesvědčení. Z dopisu její matky Alžběty Homutové z března roku 1622 vyplývá, že v té době patrně působil na Zuzanině panství v Chustnici stále nekatolický kněz: *..., o toho kněze, jak bejval v Horním Bukovsku, že jest dobrý kazatel a příkladný kněz i taky arcibiskupa svěcení, že by mi se zdálo, abychte jej přijali do Chustnice, než by vám potom nějakého jiného dali, tento vám nynější zajisté nevostane.*¹²³ Jistě nám neunikne, jaký důraz klade Alžbětino doporučení, jistě iniciované především pragmatickým zhodnocením situace, na arcibiskupské svěcení navrhovaného kněze,¹²⁴ zároveň se však zdá, že se snaží dceru přesvědčit zdůrazněním jeho

¹²² Hlavními představiteli tohoto umírněného proudu byl Karel starší ze Žerotína či Adam mladší z Valdštejna. Srov.: Janáček, Jos.: *Valdštejn a jeho doba*, Praha 2003.; Koldinská, M.: „*Muž kompromisu*“ v *nekompromisních časech*. In: *Dějiny a současnost* 17/1995, č. 3, s. 22-26.

¹²³ Dvorský, Fr. (ed.): *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova*, Praha 1890, s. 36.

¹²⁴ Přestože se vzhledem k obecným událostem jednalo nejspíše o kněze katolického, mohlo by se teoreticky jednat také o kněze utrakvistického, neboť ti byli taktéž vysvěcováni katolickými biskupy, byli faktickými členy katolické církve a zároveň představovali pro nekatolíky jistě

kazatelských schopnosti a příkladného života. Snad Zuzana pouze nechce měnit staré, otcem zavedené pořádky a přičítá se jí propustit kněze, který na panství po léta působil a v jehož víře byla vychována, možná však přeci jen ještě není docela rozhodnuta. V každém případě se nemůžeme zbavit dojmu jakési opatrné snahy Zuzaniny matky přesvědčit dceru o nutnosti provedení tohoto kroku a zdůrazňování kvalit navrhovaného kandidáta. Zdá se, že Zuzanina matka velmi dobře předvídala další vývoj a snažila se předejít případným problémům nahrazením současného kněze nejvhodnější alternativou, která by na žádné straně nevyvolávala přílišnou nespokojenost. Tato zmínka navíc naznačuje mnohé nejen o Alžbětině přístupu k náboženským otázkám, ale také o způsobu a fungování duchovní správy na jednotlivých panstvích. Jestliže totiž na statcích pánů Homutových, mezi něž patřila i Chustnice, působili kněží vyznání nekatolického, pravděpodobně bratrského, a to i po Homutově smrti, na manželčině věnném statku - na Radeníně - fungoval nadále kostel katolický, pro který byly ulity nové, uměle provedené zvony. Vidíme tedy, že se otázka držení kostela řídila zpravidla vůlí držitele panství, kdy v případě věnných statků zůstávala faktickou majitelkou manželka, která tak mohla rozhodnout o jejich náboženské správě, přičemž svou úlohu, zdá se, sehrála pravděpodobně také jednak určitá setrvačnost dříve zavedených pořádků, jednak jistě i převažující konfese a tedy požadavky tamního obyvatelstva.

Vraťme se ale k otázce Zuzaniny konverze. Samozřejmě nelze opomíjet ani to, že na mladou ženu této doby mohlo katolictví zčásti zapůsobit i jako nositel nových kulturních směrů, módních trendů a také nových líbivých a přece v jistém smyslu niternějších forem nastupující barokní spirituality.¹²⁵ Právě v tomto ohledu se Zuzana přiblížila nové generaci, prožívající svou víru hluboce i okázale zároveň. Z její pozdější korespondence promlouvá opravdová víra a upřímné náboženské přesvědčení založené na pevnějších základech než jen na pragmatickém účelovém tahu. Ostatně si Zuzana musela být velmi dobře vědoma určitých, byť omezených možností ponechání si původního přesvědčení, neboť evangelické manželky katolických pánů byly ještě po určitou dobu převážně tolerovány. Kromě toho se rozhodla podstoupit i určité riziko spojené

přijatelnější alternativu kněží nekatolických. Vzhledem k dobovým souvislostem však lze, myslím, tuto možnost vyloučit.

přínejmenším s nepříjemnostmi, když poskytla vlastní střechu a starostlivou péči své staré českobratrské příbuzné, což by opatrnický či prospěchářský člověk v této době rozhodně neučinil. Tato žena by tedy mohla pomoci poopravit naše vžité apriorní představy o mravním úpadku nastupujícího “období temna”, o jeho povrchní a pokrytecké společnosti hledající jen vlastní prospěch nebo o krutovládě fanatických stoupenců katolické církve - představ, které se utvářely v období národně obrozeneckých snah 19. století, byly dále prohlubovány zejména některými pokrokařskými proudy mladé ČSR a které hluboce zakořenily v obecném vědomí české společnosti. Mnohé tyto stereotypy však vznikaly spíše jako výsledek kýžených závěrů, přičemž prameny byly využívány nesystematicky, a leckdy vysloveně účelově, a do popředí se tak dostávaly nepřiměřeně zobecňované příklady mravní zpustlosti či zvrácených charakterů. Zuzana Černínová je představitelkou té části pobělohorské společnosti, která sice “nedělala dějiny”, zato však vytvářela svou většinou charakteristické ovzduší a dobové pozadí, zůstávající bohužel po dlouhou dobu na okraji zájmu české historiografie.

Kateřina Žerotínová byla součástí společnosti, na kterou bylo tradičně pohlíženo s určitými rozpaky. Karel ze Žerotína se nepostavil za stavovské povstání, za což posléze získal od císaře výsadu zůstat v zemi s ponecháním si své víry i majetku. Oba manželé se nicméně snažili pomáhat obětem rekatolizace a usnadnit jim tak jejich nelehký osud. Poskytli azyl Janu Ámosu Komenskému, se kterým i dříve udržovali přátelské styky, a Žerotínovou zásluhou se podařilo přenést bratrskou tiskárnu do Lešna a její knihovnu do Vratislavi, kam se roku 1629 manželé rozhodli dobrovolně odejít, když se situace v Čechách a na Moravě dále utužila.¹²⁶

Manželé Žerotínovi byli vždy kladně hodnoceni za věrnost, se kterou setrvali ve své víře, kvůli níž dokonce dobrovolně opustili svou vlast. Rozpačitě bylo ovšem pohlíženo na Žerotínův postoj během samotného stavovského povstání a byla mu často dávána vina za jeho nešťastný konec. Touto složitou otázkou se dodnes zabývá řada historiků, přičemž se snaží o přehodnocení onoho černobílého pohledu.

¹²⁵ Mikulec, Jiří: *Barokní náboženská bratrstva*, Praha 2000.

¹²⁶ Dvorský, Fr. (ed.): *Listy paní Kateřiny z Žerotína rozené z Valdštejna I., II.*, Praha 1894-5, s. 6.

Jak víra ovlivnila život manželů Žerotínových? Jak a kdy se Kateřina k této víře dostala? Do jaké míry bylo její uvědomění samostatné a do jaké míry měl její názor vliv na manžela? Na tyto otázky nelze dát jasnou odpověď, můžeme se ovšem alespoň pokusit nastínit vývoj a zachytit postoje paní Kateřiny odrážející se v její korespondenci.

Kateřina byla do svých osmi let patrně vychovávána ve víře starokališnické. Dá se předpokládat, že osobnost jejího otce trvale ovlivnila i smýšlení malé Kateřiny. I když nelze tuto skutečnost přeceňovat, musíme si uvědomit, že Kateřině zemřel otec právě v období, kdy u dívek dochází k přenesení části citových vazeb, do té doby orientovaných především na matku, také na otce. Čím výraznější osobností a autoritou otec je, tím je tato vazba silnější a trvalejší. Předčasná smrt pak mohla v mysli osmileté dívky jeho obraz navíc jaksi "posvětit" a vrýt jej tak hluboko do její paměti a představ. V jaké víře byly děti vychovávány v domě otčima Jana z Lipé není známo. Zdá se ale, že výchova nebyla celkově nijak valná a tedy ani věrouka nebyla předmětem zvláštní horlivosti a spíše se odbývala víceméně setrvačností. Nepodařilo se mi zjistit, jakého byl Jan z Lipé vyznání, nicméně nejspíše mohl být příslušníkem Jednoty bratrské, možná církve starokališnické. Bylo obvyklé, že byl poručnictvím pověřován člověk stejného, případně blízkého vyznání, jakého byla daná rodina, i když významným hlediskem byl samozřejmě také majetek nutný k hmotnému zabezpečení osiřelé rodiny. Jelikož příslušníků staré kališnické církve (navíc hmotně zajištěných) bylo v této době již velmi málo a vzhledem k dobrému vztahu Jana z Valdštejna k Jednotě bratrské, resp. vzájemnému sbližování těchto církví, dále též vzhledem k pozdější Kateřinině konfesijní příslušnosti, domnívám se, že Jan z Lipé byl spíše příslušníkem Jednoty, patrně ovšem dosti vlažným. Kateřinin bratr Adam později konvertoval ke katolictví, a to především s ohledem na politické okolnosti, nicméně byl znám svou umírněností a tolerancí, což ovšem jistě souviselo i s jeho náboženskou nevyhraněností. Tato umírněnost se dá vztáhnout také na Kateřinu, ovšem s tím, že její přesvědčení bylo patrně daleko opravdovější. To mohlo být dáno několika okolnostmi. Jednak vliv rané otcovy výchovy a jeho smrt, dále přirozenější, resp. obecně jednodušší a spontánnější vztah ženy k náboženským otázkám, daleko slabší politický tlak, vliv Žerotína, kdy se dá předpokládat, že spolu o těchto věcech rozmlouvali a uvědomovali a

formulovali tak své postoje, zároveň však vlastní uvědomění dané nepochybně i jistou “emancipací” ženy v rámci Jednoty bratrské¹²⁷ a přímo úměrně využitě inteligencí této ženy. Není ovšem jasné, kdy vlastně došlo ke Kateřinině přechodu od otcovy starokališnické církve k Jednotě bratrské, nicméně se zdá, že se tak stalo v podstatě spontánně v době její výchovy u pana z Lipé. O manželství s panem Osovským z Doubravice nevíme, vyjma několika životních dat, téměř nic. Oproti tomu o jejím druhém manželství, zejména vzhledem k postavení Karla ze Žerotína a také díky dochované korespondenci, toho víme relativně dost. Oba manželé byli uvědomělými členy Jednoty bratrské, Karel byl dokonce její nejvyšší světskou hlavou, a významně podporovali její literární činnost. Udržovali přátelské vztahy, resp. korespondenci, s Janem Ámosem Komenským, jemuž také později, před jeho odchodem do emigrace, poskytli azyl.¹²⁸ V době stavovského povstání se Karel snažil prosazovat smířlivou politiku a postavil se za krále Matyáše, za což byl odbojnými stavy dočasně držen v domácím vězení. Po bělohorském vítězství se mu sice dostalo odměny získáním výsady setrvání v zemi s ponecháním si nekatolického vyznání, nicméně následná císařova rekatolizační opatření pro něj byla velmi traumatizující.¹²⁹ Karel ze Žerotína takové události patrně nepředpokládal a snažil se nyní co nejvíce pomoci svým souvěrcům a přátelům postiženým těmito represemi. Jak již bylo řečeno, především jeho zásluhou se podařilo přenést bratrskou tiskárnu a knihovnu. Po vydání obou Obnovených zřízení se manželé definitivně rozhodli dobrovolně opustit zemi a odejít do Slezska, kde byla situace uvolněnější. Důvodem jistě byla i nemožnost za daných podmínek naplňovat podstatu své víry, neboť zde nebylo možno navštěvovat bohoslužby, byly zrušeny modlitebny, přestaly se tisknout a prodávat knihy, apod. Podstatnou část majetku prodali jednak Kateřininu bratru a Karlovu zeti Adamovi z Valdštejna, jednak, hluboko pod cenou, svému příbuznému Albrechtovi z Valdštejna. Panství přerovské i třebíčské a některé další statky si ponechali, čas od času se na ně vraceli a nakonec zde též svůj život dokonali. Ač nebyli nuceni zbavit se veškerého svého majetku a nebyli nuceni odejít definitivně, přesto pro ně odchod z vlasti, tím spíše v jejich věku, znamenal

¹²⁷ Císařová-Kolářová, Anna: *Žena v Jednotě bratrské*, Praha 1942.

¹²⁸ Dvorský, Fr. (ed.): *Listy paní Kateřiny z Žerotína rozené z Valdštejna I., II.*, Praha 1894-5, s. 6.

¹²⁹ Viz: Petrář, Jos.: *Staroměstská exekuce*, Praha 1971. Dále též: Janáček, Jos.: *Valdštejn a jeho doba*, Praha 2003.

těžkou ránu a korespondence svědčí velmi výmluvně, jaký stesk a zármutek jim to přineslo. S o to větší úctou musíme pohlížet na jejich skutečně hlubokou a niternou víru, neboť si musíme uvědomit, že oni nebyli vystaveni onomu přímému psychickému nátlaku otevřeně zapřít svou víru či odejít. Žerotínovi skutečně odešli dobrovolně a i když to patrně nebyl jediný důvod, šlo zřejmě i o to, že si uvědomovali, že ve víře nejde jen o vnější projev či oficiální příslušnost, ale že je též nutné svou víru jaksi aktivně naplňovat, což právě v Čechách ani na Moravě již dále nešlo. Tomu by nasvědčovala i skutečnost, že se ani nyní Žerotín neuchyluje k radikální politice a nekládá naděje v saská a švédská vojska, naopak je má za nepřátele své země, a když tito pak roku 1633 obsazují Slezsko, cítí se být ohrožen natolik, že žádá prostřednictvím svého švagra Adama ml. z Valdštejna císaře, aby se mohl usadit jinde. Konečně celá jeho snaha o smířlivou politiku odpovídá v podstatě učení jeho víry.

Velká část korespondence je povahy úřední a věnuje se hospodářským záležitostem na panství, jeho správnému chodu a zdárnému rozvoji. Kateřina však jeví značný zájem, nepochybně v souvislosti s vlastním osudem, také o problematiku a události politicko-náboženské. Těžký úděl těchto let prožívala Kateřina spolu se svým manželem a jak patrně z korespondence, byla mu velkou oporou. Aktivně se účastnila též pomoci exulantům a po odchodu z Čech jim spolu s manželem mimo jiné pomáhala udržovat kontakty s příbuznými i přáteli, kteří zůstali v Čechách nebo byli roztroušeni v různých koutech Evropy.

U Kateřiny Žerotínové můžeme nalézt jak některé paralely v přístupu k náboženské otázce se Zuzanou Černínovou, tak ovšem i zásadní odlišnosti. Jistě si všimneme zejména oné náboženské snášenlivosti.¹³⁰ Ta byla dána v prvé řadě výchovou. Výchova do jisté míry souvisela jednak s náboženskou příslušností, jednak s úrovní sociálního postavení a jednak s politickými ambicemi té které rodiny. Kateřina se narodila v rodině po sociální stránce srovnatelné s rodinou, v níž se narodila Zuzana. Obě rodiny se řadily spíše ke šlechtě venkovské, kam politické tlaky dosud nepronikly natolik, aby zpřetrhaly příbuzenské a sousedské vazby. Rodiny byly již tak příbuzensky provázané, že náboženská příslušnost byla vnímána jako víceméně soukromá záležitost jednotlivce, resp. dané rodiny. Na druhou stranu nás okamžitě zaujme rozdílné řešení problémů spojených s

¹³⁰ Obě ženy chápaly válku jako uměle vyvolaný, zbytečný a nepochopitelný boj mezi křesťany.

konfesijní příslušností. Bezděky se nám „věrnost Kateřiny Žerotínové“ jeví v protikladu k „účelové konverzi Zuzany Černínové“. Jak jsem se již výše pokusila vysvětlit, konverze nemusela vždy znamenat pouhou účelovost a dokonce ani zradu vlastního přesvědčení, zvláště když si uvědomíme, jak velice blízká byla lidovému prostředí barokní zbožnost, jejíž podmanivost si rychle získávala lidská srdce.¹³¹ Musíme si též uvědomit, že Kateřina byla o generaci starší než Zuzana, byla vrstevnicí Polyxeny, Alžběty Homutové či Zuzaniny chráněné tety. Dospívala tedy v době, kdy se obě strany, v souvislosti s politicko-mocenskými tlaky, vyhranily a každý jednotlivec se plně ztotožnil s tou či onou stranou. Navíc v době pobělohorských opatření byla tato generace již příliš stará, než aby chtěla své postoje měnit. Oproti tomu Zuzana dospívala v ovzduší již značně prodchnutém tridentskými reformami předznamenávajícími nástup baroka a systematicky šířenými jezuitským řádem, navíc v době, kdy již byla cestička konverzí dosti vyšlapána. Kromě toho byla rodina podnikavého Homuta veskrze praktického ražení a řešení složitých teologických sporů přenechávala raději povolanejším.

Mluvíme-li zde o jistých generačních vlivech určujících chování i myšlení společnosti, musíme se nutně ptát, jak je možné, že se od svých vrstevnic tak výrazně odlišovala Polyxena Lobkovicová? Odpověď není zas tak složitá. Polyxena vyrůstala ve zcela jiném sociálním prostředí, daným vysokým významem jejího rodu, podtrženým ještě španělským rázem pernštejnské domácnosti. Byla odmalička vychovávána v přísně katolické víře španělského typu, matka Marie Manrique udržovala kontakt se svými španělskými příbuznými i přáteli, španělští vyslanci i jiní hosté měli do pernštejnského domu dveře stále otevřené, stejně jako členové jezuitského řádu, kteří zde našli významnou podporu i horlivé stoupenkyně. Také fraucimor, který byl tehdy významnou součástí dívčího vzdělání, vedla Marie Manrique v tomto duchu.¹³² Z nemalé části tvořen jejími dcerami byl vyhlášen svou vysokou kulturně-politickou úrovní a nazýván pernštejnským salómem. Zde se scházeli nejvýznamnější představitelé katolické strany, aby projednali nejaktuálnější problémy domácí i zahraniční politiky a zaujali k nim stanovisko, aby navázali kontakty a diskutovali o dalším katolickém postupu. To ovšem neznamená, že by zde byla programově šířena

¹³¹ Viz: Kalista, Zd.: *Století andělů a ďáblů. Jihočeský barok*, Praha 1994.

¹³² Janáček, Jos.: *Ženy české renesance*, Praha 1976.

nějaká protievangelická nenávist. Přes svůj politický charakter měl pernštejnský salón především společenský význam, tím spíše pro samotné hostitelky, které přes veškerý respekt a úctu zůstávaly jako ženy spíše stranou vážnějších politických debat. Skutečnost, že sem evangelická šlechta zavítala spíše výjimečně, vyplývala z přirozenosti věci, než z nějaké osobní zášti. Přestože by Marie Manrique de Lara například nikdy neprovdala své dcery za nekatolíka, neznamenal to, že by se s některými z nich nepřátelila. Tím spíše Polyxena, která se zde přeci jen narodila a snad se i dokázala lépe vcítit do místní situace a vzít ji na vědomí. Dochovala se korespondence svědčící například o přátelství a vzájemné účtě s Karlem starším ze Žerotína - hlavou moravské evangelické šlechty. Byť později Polyxena neváhala využít konfiskačních prodejů, vyplývá z korespondence s manželem Zdeňkem Vojtěchem z Lobkovic, že s nejtvrďšími rekatolizačními postupy, resp. císařovými pobělohorskými opatřeními se manželé neztotožňovali a nesouhlasili s nimi. Tato rozčarovnost pramenila z jejich oddané víry v prozíravost a uváženost panovníkových kroků, nyní ovšem viděli, že císařova rozhodnutí směřují především k omezení zemských svobod.¹³³ Zdeněk Vojtěch se zpočátku snažil na císaře působit, nicméně mu nakonec nezbylo, než se se situací smířit, za což ho Polyxena v korespondenci několikrát pokárala. Polyxena snad k určitému fanatismu v důsledku své výchovy přeci jen tíhla. To lze tak trochu vycítit v jisté oddané horlivosti a cílevědomé spolupráci s jezuitským řádem a jeho štedrá podpora a také v přátelství, které ji po jistou dobu pojilo s fanatickou Kateřinou z Montfortu, manželkou Adama z Hradce. V tomto smyslu byla nejednou obviňována i svými současníky. Její životní rozhodnutí byla pečlivě, často až příliš pragmaticky promyšlená a systematicky budované postavení bylo podtrženo jejím sňatkem s uznávaným vůdcem tzv. španělské katolické strany, nejvyšším kancléřem Českého království Zdeňkem Vojtěchem Popelem z Lobkovic. Na druhou stranu ovšem byla Polyxena příliš inteligentní na to, než aby se nechávala zbytečně unášet vášněmi a jistě i politická rozvaha jejích manželů ji v tomto smyslu do určité míry ovlivnila. Mezi nejváženější přátele Lobkovicovy rodiny patřil, jak jsem již zmínila, například Karel ze Žerotína - vůdčí osobnost byt' umírněné opoziční protestantské strany.

¹³³ Marek, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*, České Budějovice 2006.

Náboženské přesvědčení způsobilo nejednou i Polyxeně značné komplikace. V době stavovského povstání musela společně s manželem opustit zemi a uchýlit se do exilu ve Vídni. V tomto směru byl její osud paradoxně podobný osudu Kateřiny Žerotínové. Je otázkou, do jaké míry byl tento osud jen pasivně sdíleným osudem jejich manželů, resp. do jaké míry mohly ženy jednak samostatně, pokud nesouhlasily s manželovými stanovisky, případně nakolik ho mohly ovlivňovat. Tato otázka je spíše věcí každého jednotlivého páru. Záleželo nejen na vztahu obou manželů, na jejich vzájemné důvěře a úctě, ale také například hmotné nezávislosti manželky, na jejich schopnostech a sebevědomí. Tyto předpoklady do jisté míry zvýhodňovaly zejména vdovy, jejichž přínos často převyšoval otcovské věno, se kterým vstupovaly do prvního manželství. Příkladně dokázala těchto předností a výhod využít právě paní Polyxena Lobkovicová a ještě je vrchovatě zúročit.

Osobnost Sylvie Černínové z Millesima je v otázce konfese vcelku jednoduchá.¹³⁴ Podle všeho se v osobním životě nemusela potýkat s problémem otázky konverze a vlastního svědomí, pobělohorský náboženský vývoj však zasáhl i do jejího života, a to dosti citelně. V důsledku vydání Obnoveného zřízení zemského byla její matka – lutheránka – nucena odejít do exilu, kde také zemřela.¹³⁵ Odloučenost od matky musela být pro rodinu jistě tragickou ranou. Musíme si zároveň uvědomit, že Sylvie přišla zároveň o většinu svého příbuzenstva, neboť ze strany otcovy v Čechách příliš příbuzných neměla. Je také pravděpodobné, že v souvislosti s těmito událostmi se sourozenci dostali pod ochranu Heřmana Černína, pravděpodobně kmotra alespoň některých z nich, za něhož se o několik let později Sylvie provdala. Vzhledem k tomu, že Sylviina korespondence je psána již s určitým časovým odstupem, nedozvídáme se z nich příliš o vzájemném citovém strádání, přesto však v jednom z dopisů nalezneme úpěnlivou Sylviinu prosbu o svolení navštívit matku v Drážďanech: *Mama též mi z Drážďan píše a tak hrubě prosí, abych se k ní vyprosila, že by sama přijela, že*

¹³⁴ Podrobně se osobností a životem Sylvie Černínové zabývá Veronika Boháčová: Boháčová, V.: *Vztahy Sylvie Kateřiny Černínové, rozené Carettové z Millesima, s jejími blízkými*. In: ČNM 177/2008.

¹³⁵ Srov. výše, kap. III. 5., s. 32, pozn. 74.

*nemá nač. Prosím rašte mi tam na tejden vodpustit, neb jen do Perna, šak tam jede, kdo chce; a pro mů sestru bych tam taky něco koupila, je tam lacino.*¹³⁶

Co se týče posledních dvou šlechticů, jejichž osudy se nám zrcadlí v dochovaných písemnostech, tedy Alžběty Myslíkové a Alžběty Lidmily z Lisova, dostáváme již obrázek zcela jiný. Obě ženy se narodily v prostředí, kde již nebyla náboženská příslušnost “na výběr”. Pro obě představovalo katolické vyznání jediné představitelné, ostatní chápaly jako mylná. Protireformace, resp. rekatolizace pro ně znamenala víceméně nutné zlo, uvědomovaly si většinou, jaké důsledky to zemi přináší i jak ji vyčerpávají neustálé boje, velmi si přáli náboženský smír, nicméně se v podstatě s císařovým postupem ztotožnily považovaly jej za nevyhnutelný. Jestliže Alžběta Myslíková musela prožít celý svůj život uprostřed válečné vřavy třicetileté války, Alžběta Lidmila z Lisova se míru dočkala. Alžběta Myslíková, jejíž manžel vedl císařská vojska, prožívala válku daleko intenzivněji než Alžběta Lidmila, která ji prožila v relativním bezpečí rodinného krbu. Těžká válečná léta, kde číhala smrt na každém kroku, zintenzivňovala i náboženský prožitek, posouvala jej ovšem do jaksi mimorozumové roviny, kde je víra cítěna a prožívána a člověk je naprosto oddán Boží vůli. Proto se také neptá proč se co děje, ale pouze se upíná k Bohu a prosí o jeho pomoc. Právě prožitek hrůz války a deprese z jejích důsledků dala vzniknout oné barokní hloubce zahalené do monumentálních scén barokních procesí či poutí.

Dochované prameny vzešlé z per těchto dvou žen se samozřejmě výrazně odlišují, což je dáno v první řadě jednak jejich charakterem, jednak i dobou vzniku, resp. tím, že korespondence Alžběty Myslíkové vznikala v době třicetileté války, zatímco paměti Alžběty Lidmily z Lisova zaznamenávají období, kdy se již země relativně konsolidovala. Zatímco se paměti zabývají pouze nejvýznamnějšími událostmi v životě Alžběty Lidmily, korespondence Alžběty Myslíkové zachycují nejrozličnější podrobnosti a zajímavosti. Také niterné prožitky jsou těmto soukromým listům svěřovány daleko častěji a spontánněji než rodinným pamětem Alžběty z Lisova.

Nicméně v obou pramenech můžeme nalézt nápadnou podobnost v chápání víry, resp. religiozity. Zde je patrný výrazný posun oproti přístupu jejich

¹³⁶ Tischer, Fr. (ed.): *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635-1651*, Praha 1908, s. 27. Na rubu dopisu si k její

rodičů, který se udál během a důsledkem třicetileté války. Vztah k Bohu se zásadně mění. Bůh je nyní přítomen všude a neustále, v podstatě jakákoli činnost závisí na jeho vůli. Je aktivně udržován a vyhledáván, a to zejména skrze různé církevní instituce a společenství. Alžběta Myslíková matce v dopisech opakovaně vypráví o svých návštěvách blízkého kláštera a tamních řádových sester, líčí krásu zdejších kostelů a nadšeně hovoří o vysoké úrovni chrámové hudební produkce,¹³⁷ Alžběta Lidmila z Lisova je zase počtána členstvím v prestižním náboženském bratrstvu. Výrazným motivem je smířené přijímání přicházejících událostí a stálá obava o Boží přízeň. Téměř jakákoli činnost je prováděna s myšlenkou na Boží pozhledání a vždy ji předchází prosba za zdárný průběh. Zde se jasně odráží prožitek strastiplných válečných let, kdy si lidská bezmocnost uvědomovala sebe samu a upínala se k poslední naději - k všemohoucímu a zároveň milujícímu Bohu.

Jakýsi mezistupeň v religiozitě - řekněme - humanistické a barokní může snad reprezentovat Zuzana Černínová. Její víra je jaksí velmi intenzivně, niterně až citově prožívaná, její *nadkonfesijní přístup* ji však stále spojuje se světem jejího mládí. U generace jejích dětí je podobný přístup již ten-tam. Příkladem je Zuzanina polemika se synem Humprechtem ohledně staré tety - nekatoličky, o kterou se starala. S podobně tolerantním přístupem se pochopitelně setkáváme také v případě Sylvie Černínové.

Jedním z nejzajímavějších témat jsou ovšem náboženská bratrstva. Ta v baroku zaznamenávají nebývalý vzestup a oblibu.¹³⁸ V této instituci se velmi osobitým způsobem pojí rovina náboženská a společenská. Bratrstva sehrávají jednu z nejdůležitějších rolí společenského života této doby, přičemž poskytují svým členům nejrozličnější sociální i duchovní záruky, jako zajištění řádného pohřbu či zádušní mše. Primární úlohou každého bratrstva je zajištění řádného odchodu z tohoto světa a pomoc na cestě ke spáse - tedy připravenost na smrt,

prosbě ovšem Heřman ponamenal, že to býti na ten čas nemůže. Tamtéž, s. 27.

¹³⁷ *Mně by se zde, poněvadž tak sama zde jsem, srdečně stejskalo, kdyby se zde tak přepěkné služby boží nevykonávaly; ale to mě všechno potěšení: kostely a potom mezi jeptišky do kláštera jít, to má zde kratochvil je. Včera jsem tam u nich v klášteře jedla.* Dvorský, Fr. (ed.): *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova*, Praha 1890, s. 48.; *Jen sem ještě jednou byla v klášteře u jeptišek, je jich hrubě mnoho a mnoho hrubě pěkných, mladých je mezi nima. Jen všechno samy muzicírují, samy hrají na varhany, na housličky, na bas, samy zpívají; je zde hrubě mnoho kostelů a klášterů, ale v celém Pasově nikdež tak pěkná muzika není jako u nich.* Tamtéž, s. 50.

¹³⁸ O tomto více viz: Mikulec, J.: *Barokní náboženská bratrstva*, Praha 2000.

řádný křesťanský pohřeb a zádušní mše. Podle možností pak jednotlivá bratrstva nabízejí i další “výhody”. Organizují různé společenské a kulturní akce, pořádají procesy, účastní se na slavnostech na slavnostech. Úměrně tomu vyžadují ovšem i aktivní účast a podíl, resp. povinnosti svých členů. Jednotlivá bratrstva mají též různě vysokou úroveň a prestiž a členství v nich je zároveň jakýmsi společenským vyznamenáním. Přijetí do těch nejvýznamnějších je pak velice obtížné a komplikované a často závisí i patřičných konexích. Takovéto přijetí neopomněla žádná z našich šlechticů zaznamenat do svých řádků a chlubila se tím s neskrývanou radostí. Alžběta Lidmila z Lisova si při této příležitosti poznamenala: *Léta 1676,.....jsem tu milost dosáhla od J.M. císařovny vdovy, kteráž mně ráčila dát zlatý šmēlcovaný kříž, kterej u sebe vždycky musím nosit jsouce přijata do vzácnýho bratrstva Svatého Kříže, takovejž kříž J.M. císařovna sama nosí, a ty nejvzácnější paní, a v tom svatým bratrstvu jsou. K tyto milosti jich nepřijde mnoho krom vzácný osoby,....., tu J.M. císařovna dá sama za tu paní umrlou milostivé a vzácné rekvijem sloužit a pozve k tomu to nejpřednější panstva”*¹³⁹

Komentář [KZ1]:

Také Zuzana Čenínová velmi intenzivně a emotivně prožívá své členství v náboženském bratrstvu. V dopise datovaném k 21. červenci 1646 synovi píše: *Jistě myslím sobě, že milej Pán Bůh ráčí o nás, vdovu a sirotky, podle svýho zaslíbení péči míti. Mimo mou nadálost a v pravý pravdě bych se byla smrti svý spíše nadála, nežli tý dobročinnosti od pátera Františka, našeho kapucína, aby to měl mně a vám, moji nejmilejší synové, učiniti. Měli ted' před některým dnem v Budějovicích Českéjch, tuším, říkají, „kapitolu“, byl tam jejich generál, museli se tam kapucíni sjíti z celého království českého. Ten svatej, pobožnej člověk generál jest tak svatej, že v málo dnech Bůh všemohoucí 2 zázraky učiniti ráčil; jeden vím, že jedna panna městská ve 12 letech od narození byla němá, on ji skrze moc Boha všemohoucího uzdravil, tak že děkovala sama Pánu Bohu a tomu svatýmu člověku generálu, že ji uzdravil, druhého dokonale ještě nevím zázraku. Co jest nám pak páter František způsobil, mně a vám, že jsme do bratrstva kapucínského přijatý, toho Ti vejpis odsílám, originál zůstává spečetěnej za mnou.*¹⁴⁰

¹³⁹ Ratajová, J. (ed.): *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*, Praha 2002, s. 115.

¹⁴⁰ Kalista, Zd. (ed.): *Zuzany Čenínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Čenínem z Chudenic*, Praha 1941, s. 108 – 109.

IV. 2. Sňatek a manželství

Manželský svazek byl v této době jedinou možnou formou legitimního soužití muže a ženy a založení rodiny. Rodina měla posvátný charakter, jehož předobrazem a ideálem byla Svatá rodina. Podle učení Písma bylo povinností ženy tiše a pokorně poslouchat svého manžela a být starostlivou matkou jeho dětí, muž pak měl mít ženu v úctě, měl ji chránit a být jí oporou.¹⁴¹ Jak tomu tak bývá, praxe vždy pokulhává za ideálem, často se za ním přímo vleče, nicméně nelze na druhou stranu souhlasit s některými současnými pohledy degradujícími tehdejší ženu do role jakési nesamostatné a odevzdané otrokyně tehdejších mužů.¹⁴² Domnívám se naopak, že v jistém smyslu, pro současného člověka ovšem těžko pochopitelném, požívala žena leckdy daleko větší úcty než dnes.

Stavovská společnost vždy dbala, aby byly uzavírány pokud možno stavovsky rovné sňatky. Stará šlechta jen nerada viděla, jak se neustále zvyšuje postavení šlechty nové - úřednické a vojenské - a jen nerada ji přijímala mezi sebe. V průběhu 16. století se jen nerada smířovala s nutností přizpůsobit se novým hospodářským trendům a hlavně zpočátku odmítala podnikání jako činnost nedůstojnou svého stavu. Nakonec jí nicméně nezbylo, než vzít nové okolnosti na vědomí a přizpůsobit se nové skutečnosti. Kdo se včas chopil příležitosti mohl svůj majetek nebyvale rozmnožit - příkladem může být rod pánů z Pernštejna či pánů rožmberských¹⁴³, mnoho významných českých i moravských rodů však v této době náhle upadá, neboť již nemohou konkurovat vzrůstající se podnikatelské vrstvě, byť jí často chyběl důstojný rodokmen. Tak znenáhla dochází k tomu, že příslušníci dříve významných, nyní ovšem zchudlých panských rodů uzavírají sňatky s příslušníky nižších, nicméně zámožných rodin, ač obvykle nanejvýš ze "sousedního" stavu. Čím byl však rod významnější, tím více musel dbát na výběr vhodných partnerů, čímž se okruh značně zužoval.

¹⁴¹ Srov.: *Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona*, Praha 1985, Ef 5, 21-33.

¹⁴² K otázce postavení ženy v raně novověké společnosti viz: Klabouch, J.: *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962.; Čadková, K. – Lenderová, M. – Stráníková, J. (edd.): *Dějiny žen*, Pardubice 2006.; Lenderová, M. a kol.: *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002.; Dülmen, R.: *Kultura každodenního života v raném novověku (16.-18. století)*, Praha 1999.

¹⁴³ K této problematice viz např.: Hrubý, Fr.: *Z hospodářských převratů českých v století XV. a XVI.* In: ČČH XXX./1924, s. 205-236 a 432-459.

Dalším kritériem determinujícím sňatkovou politiku byla otázka náboženská. Jak jsem již výše poznamenala, ideálním zůstal sňatek monokonfesionální. Situace předbřlohorského období byla ovšem taková, že velká většina české šlechty byla vyznání nekatolického. Příslušníků staré utrakvistické církve bylo stále méně a poměr se měnil ve prospěch Jednoty bratrské. S pronikáním reformačních směrů z Německa přibývalo též přívrženců luteránství a kalvinismu. Podle toho, jak blízka si jednotlivá učená těchto reformačních směrů byla, docházelo mezi nimi ke sbližování a spolupráci.¹⁴⁴ Za této situace byla smíšená manželství naprosto běžným jevem, a to i mezi významnějšími rody. S vyostřováním poměrů se však vyhraňuje i tato záležitost, jak to vidíme na případě početných pernštejnských dcer. Po Bílé hoře se samozřejmě situace zásadně mění. Katolické vyznání se stává jediným povoleným, namísto vypovězené protestantské šlechty přichází šlechta cizí katolická, často onoho “nového”, vojenského typu.

Původ a konfese bývají tedy základními hledisky při volbě životního partnera a jejich význam se zvyšuje přímo úměrně postavení rodiny. Tím chci naznačit, že čím významnější rodina, tím menší vliv na volbu partnera má samotný ženich či nevěsta, sňatek je především věcí rodiny. Srovnáme-li například sňatky Polyxeny z Pernštejna a sňatek Alžběty Černínové, uvidíme dva naprosto odlišné přístupy. Sňatek Polyxeny z Pernštejna byl především politicko-ekonomickým rozhodnutím. Ona sama jej do jisté míry chápala jako povinnost, ale zároveň jako vysvobození od smutného údělu starých panen, neboť přijatelných nabídek mnoho nepřicházelo. Viléma z Rožmberka téměř neznala a o lásce zde nelze vůbec mluvit. Naproti tomu Alžběta Černínová byla velmi záhy obletována mnoha nápadníky a, jak se zdá, mohla si vcelku sama vybírat, i když konečné svolení záviselo přeci jen na rodičích. Tak došlo i k přechodné roztržce, když Alžbětina volba padla na Zikmunda Myslíka z Hyršova, důstojníka císařské armády, jehož rodina byla ještě donedávna pouze pražskou patricijskou rodinou. Své svolení dali Alžbětini rodiče teprve na přímlovu mocného příbuzného Heřmana Černína a samotného arcivévody Leopolda. Nutno poznamenat, že si však Zikmunda Myslíka velice oblíbili, Zuzana ho nejednou označuje jako svého syna. Zde tedy byla stavovská příslušnost, resp. šlechtický původ, sice důležitou

¹⁴⁴ Srov.: Skýbová, A.: *K politickým otázkám dvojvěří v Českém království doby předbřlohorské*. In: Husitský Tábor 4/1981, s. 145-147.

okolností, nicméně nikoli nepřekonatelnou překážkou. Koneckonců již Alžbětina babička Alžběta Homutová, rozená z Cimburka, se provdala za člověka nižšího, zemanského stavu a není zajisté náhodou, že k oběma sňatkům bylo *pro forma* třeba významného přímlovce. Podobně nerovný sňatek ovšem nebyl v rodinách takového významu jako Pernštejnů či Rozmberků myslitelný¹⁴⁵ a ženy tak snadno ztrácely naději na sňatek. V případě Alžběty Černínové byl tedy hlavním impulsem k uzavření manželství skutečně citový vztah – tato láska se tedy mezi oběma mladými lidmi vytvořila spontánně ještě před sňatkem. Bohužel, doba jejich štěstí nepřála, oba manželé velice trpěli vzájemnou odloučeností a cenou jejich lásky byla nakonec Alžbětina předčasná smrt. Zikmund Myslík nesl smrt manželky velmi těžce a propadal hluboké depresi a zármutku, jak o tom svědčí Zuzaniny i Humprechtovy dopisy. V jednom z nich se Zuzana svému synu svěřuje: *Což jsem já ted' opět měla velkou starost o pana generálfeltmaršálka lejt[nanta], nic jsem na 4 neděle o něm nemohla věděti, kde jest, mnoho mi jich pravilo, že na smrt nemocnej jest, ale, chvála Pánu Bohu, opěty jsem tý starosti zbavena, přijel šťastně, jezdil až do toho Etinku a tam asi 3 neděle byl zavřenej, velikou žalostí i taky přece byl hrubě nemocnej. Bože, což je to za jeho zármutek velikej pro to dobrý, bohabojící, poslušný mý dítě!*¹⁴⁶ O něco později pak k její smrti dodává: *..., jak ji převelice lidé chválí, obzvláště její nejmilejší pan manžel, kterejž jí tak želí a lituje, jako v světě manžel manželky litovati může.*¹⁴⁷ Toto krátké manželství je charakteristickým příkladem manželství uzavřeného z lásky a jejich manželská korespondence bývá často citována jako důkaz proti tvrzení o pragmatičnosti tehdejších sňatků.¹⁴⁸

Není pravda, že by sňatek byl až do 19. století, případně ještě déle, jakousi “obchodní” záležitostí rodičů a dcera, že by jen pasivně čekala a tiše doufala, že její nastávající nebude starý, surový či ošklivý. V průměrné šlechtické rodině tomu bylo spíše tak, že první slovo měla samotná dcera, když určila nápadníka, který si získal její přízeň - pokud samozřejmě nějakí nápadníci byli. Okruh těchto nápadníků rodiče bezpochyby znali a do značné míry jej mohli těž ovlivnit,

¹⁴⁵ Viz případ Evy z Rožmberka, sestry Viléma a Petra Voka z Rožmberka. Srov.: Janáček, Jos.: *Ženy české renesance*, Praha 1976, kap. 3, s. 40-56.

¹⁴⁶ Kalista, Zd. (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941, s. 92.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 98.

¹⁴⁸ Srov.: Tamtéž, s. 14-15.

nicméně důležité slovo zůstávalo stále dceři. Tak obvykle nedocházelo k *a priori* konfliktním sňatkům, i když skutečné sblížení, případně láska, se dostavily leckdy až po něm. Je ovšem pravda, že mnohé nevěsty se setkaly se svým budoucím manželem až nedlouho před sňatkem nebo dokonce až v den svatby, resp. zasnub. Zdá se, že mladší dcera Zuzany Černínové, Eva Polyxena, provdaná za pana Kapouna ze Svojkova, si nejspíše tohoto ovdovělého vojáka (resp. vysokého důstojníka) s nedospělými dětmi nebrala z nějaké horoucí lásky. Tento sňatek byl možná spíše z těch, kde první iniciativa vzešla od samotného nápadníka, v tomto případě pana Albrechta, který hledal východisko ze své komplikované situace, resp. ženu, která by se postarala o jeho děti. Možná nejprve požádal o Evinu ruku její matku Zuzanu (otec Jan byl v době Evina sňatku již po smrti). Ta proti sňatku nic neměla a navrhla tohoto nápadníka své dceři, která, v souladu s tehdejší výchovou, ničeho nenamítala a poslušně souhlasila. Patrně ovšem měla také, přinejmenším teoretickou, resp. krajní možnost pana Kapouna odmítnout, je však otázkou, zda by se pak v těchto složitých dobách objevil někdo další, kdo by se ucházel o ruku této, nijak bohaté a snad spíše uzavřenější a nevýrazné dívky. Nechtěla-li tedy riskovat, že zůstane neprovdána, nezbylo jí než souhlasit. Zároveň se lze domnívat, že - vzhledem k ekonomickým potížím rodiny - mohl být na Evu Polyxenu činěn i určitý nátlak. Toto je jedna z možností - jaký byl skutečný vztah, se kterým Eva Polyxena vstupovala do manželství, se již bohužel nedozvíme. Toto manželství nicméně nakonec příliš šťastné nebylo. Evin manžel byl spíše hrubiánské povahy a své udělaly jistě i spory a výčitky ohledně Evina dlouho nesplaceného věna.¹⁴⁹

Co se týče manželství Alžběty Lidmily z Lisova, radí se k oněm poměrně harmonickým, podobným tomu Zuzany Černínové, její matky¹⁵⁰ a především její dcery Alžběty. Třebaže nevíme nic bližšího o jejich námluvách ani nápadnících, z jejích záznamů vyplývá, že den jejích zasnub a svatby byl pro ni, přestože zůstává

¹⁴⁹ Srov.: Tamtéž, s. 15-16, 27-28.

¹⁵⁰ V případě Alžběty Homutové se manželská korespondence nedochovala. Z korespondence s dcerou Zuzanou Černínovou a z některých dalších okolností, jako je vztah dětí k otci a k domovskému prostředí, lze ovšem do jisté míry usuzovat na citovost jejich manželského soužití. V každém případě se zdá, že bylo přinejmenším bezproblémové a spíše harmonické. Všimněme si ovšem odlišného postavení obou těchto žen – matky a dcery. Jestliže Alžběta Homutová žije spíše ve stínu svého podnikavého manžela, pak dominantní osobností v manželství její dcery je jednoznačně Zuzana. To je jistě dáno více faktory - svou roli sehrává výchova, vrozené vlastnosti vlastní a partnerovy, velký význam mají však také společenské změny, resp. posuny v pohledu na ženu a její místo ve společnosti.

ve vyjadřování svých pocitů dosti opatrná, okamžikem šťastným: *Já Alžběta Lidmila rozená Tengnalovna z Kampu s dovolením mých jmilých rodičův s urozeným panem panem Rudolfem Adamem, přípověď na hradě Pražském, v domě mého J.M. pan táty jsem měla.*¹⁵¹ Dále následuje záznam k sňatku: *Já s urozeným panem panem Rudolfem Adamem.....veselí majíc. Bůh pro milosrdenství své a na přimluvu Nejsvětější královny nebeské....rač nám novým manželům abychme v milosti a bázni boží v svorné a věrné lásce spolu živi byli...*¹⁵² a záznam k odjezdu novomanželů na Nový Stránov: *Jás mým nejmilejším pánem panem Rudolfem Adamem na Nový Stránov jsem jela.*¹⁵³ Přestože vždy můžeme namítnout, že jde jen o dobová klišé, domnívám se, že tyto řádky nasvědčují spíše tomu, že Alžběta Lidmila svého snoubence již delší dobu znala a pravděpodobně si jej za manžela vyvolila sama. Ať tomu tak bylo či nikoli, její manželství bylo zřejmě šťastné. Alžběta Lidmila se jistě těšila vysoké úctě svého manžela - sepsání dějin rodu, přestože jen rodinného významu, bylo zajisté samo o sobě odpovědným úkolem. Při návštěvě Vídně jí ukazuje císařskou pokladnici a jistě je rád, když je vyzvána, aby navštívila také knihovnu, kde jsou uchovávány památky jejích předků, zejména pak slavného pradědečka – Tychona Brahe.¹⁵⁴ O harmonickém manželství svědčí také záznamy bezděčně popisující úzkost ze smrti partnera a strach o jeho zdraví.¹⁵⁵ Všudypřítomná smrt byla každodenní hrozbou a významně ovlivňovala chování i myšlení společnosti. Citové projevy se nám tak v písemnostech nejčastěji zrcadlí právě v neustálých obavách o zdraví dotyčného, případně v ustálených přímluvných formulích.

¹⁵¹ Ratajová, J. (ed.): *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*, Praha 2002, s. 74.

¹⁵² Tamtéž. s. 74-75.

¹⁵³ Tamtéž. s. 75.

¹⁵⁴ ...byla jsem s pánem v šatz komoře, tam císařský poklady viděla. Taký sem byla v císařský bibliotéce[!], kdežto sem jse schválně šla dívat, protože mně denemarský rezident pověděl, jaký tam pěkný památky najdu mých předků, Tamtéž. s. 120.

¹⁵⁵ ...nešťastnou novinu přinesl, že můj nejmilejší pán podakra dostal. Ihned na vůz vsednouce s chvátáním nemalým celou noc ku Praze jsem pospíchala,....., tu obě pána mého vlastní sestry mnohem hroznější a zarmoucenější novinu přinesly, že můj rozmilej pán..... na Hengšta (jméno koně, pozn. aut.) se posadil, kterýžto..... těžké ztlučení a hrozné pomačkání nejmilejšímu pánu mému učiníc, že všichni o dalším živobytí jeho pochybovali. Ale mocnost všemohoucího Pána a dáleji radou pana doktora Dobřanského, pomoci mu se stalo. Z čehož nejmilostivější Kriste Ježíši, Rodičko milosrdenství plná račte navěky věkův líbezností nevypravitedlnou chválení bejti. Tamtéž, s. 98-99. Též dále: Dne sem se hned na večir těžce na horkost rozstonala těžce, takže můj nejmilejší pán na spěch do Mladý Boleslavě pro doktora a do Prahy pro druhýho doktora poslal,..... Tamtéž, s. 112. Na straně 111 popisuje Alžběta Lidmila okolnosti porodu jedné z dcer, přičemž se zmiňuje, že, když na ní znenadání přišly porodní bolesti a jistě komplikace, nevědouc leknutím co dělat, přece jsem šla nahoru a pán můj se mnou, Tamtéž, s. 111.

V poněkud jiné a často výhodnější sňatkové situaci bývaly vdovy, zvláště pokud byly mladé. Byly většinou poměrně slušně hmotně zaopatřené a vzhledem k časným prvním sňatkům nešlo zdaleka jen o stařeny. Taková mladá vdova se nemusela nikterak obávat nedostatku nápadníků, a to obvykle ani v případě, že chyběla při nadělování krásy. Vdova již nebyla vázána ani omezována přáním či kalkuly rodiny a její rozhodnutí záviselo čistě na ní. O něco hůře na tom pochopitelně byly vdovy již zralého věku, u nichž již nebylo možno počítat s potomky. Na druhou stranu, vysoký věk a patřičná mohovitost měla pro některé, zvláště mladé, také svou přitažlivost. Takovéto sňatky se pak stávaly terčem kousavé ironie, nicméně to samo dosvědčuje, že k nim docházelo.¹⁵⁶ Nemusela to však být čistě jenom touha po majetku, která přiměla nejednoho mladíka oženit se s o mnoho let starší vdovou. Příčinou mohla být i chudoba bez reálných vyhlídek na zásadnější změnu, neboť muž se nemohl ucházet o dívku, dokud ji nebyl schopen náležitě zabezpečit. Sňatek s bohatou a přitom starou vdovou se pak nabízel jako poměrně jednoduché a často nejrychlejší řešení jeho majetkových nesnází bránících mu ucházet se o dívku svého srdce a svého věku.

V této době si můžeme povšimnout i zajímavé společensko-sociální solidarity. Není totiž výjimkou, že se některý z určených poručníků ujímal spolu s nezaopatřenými dětmi také jejich matky, a to – bezpochyby po vzájemné dohodě – skrze sňatek, který byl pro ženu východiskem z nelehké situace, ve které se ocitla.¹⁵⁷ Tak tomu snad bylo i v případě vdovy po Janovi z Valdštejna Magdalény, matky Kateřiny Žerotínové z Valdštejna, ale možná také v případě druhého sňatku Heřmana Černína s Annou Salomenou Hradišťskou z Hořovic, vdovou po Kryštofovi Harantovi z Polžic a Bezdruzic popraveném, jak známo,

¹⁵⁶ Srov. např.: Horská, P. – Kučera, M. – Maur, Ed. – Stloukal, M.: *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990.

¹⁵⁷ V této souvislosti bych chtěla upozornit na zajímavou paralelu sociálně chápané úlohy manželství v některých jiných kulturách. Je to například často nesprávně chápaný výklad polygamii v islámské kultuře, resp. náboženství. Uzavření sňatku s ženou je v první řadě podmíněn ekonomickou silou nápadníka, který musí být schopen manželku, resp. manželky hmotně zabezpečit. Každý další sňatek musí být přitom odsouhlasen manželkou první – hlavní; pokud by nesouhlasila, což si může vymínit již ve smlouvě, k dalšímu sňatku dojít nesmí. „Malicherné“ požadavky přitom nejsou důvodem k uzavření dalšího sňatku, důvodem jeho uzavření jsou naopak důvody sociálního charakteru, jako například hmotné zabezpečení vdovy a sirotků po zemřelém bratru, příbuzném, případně příteli. Vztah takového manželství nemá přitom tutéž hodnotu, resp. vzájemný vztah není totožný jako vztah k manželce hlavní, jedná se v podstatě pouze o život pod jednou střechou. Nutno pochopitelně podotknout, že se jedná o teorii, se kterou praxe rozhodně vždy nešla ruku v ruce a chvalihodné motivy byly zneužívány. Srovnej též souvislost se sociální funkcí institutu kmotrovství, resp. poručnictví.

pro účast na stavovském povstání na Staroměstském náměstí. Tento sňatek sice předpokládal konverzi Anny Salomeny a jejích dětí ke katolictví, jinak byl však po všech stránkách výhodný, neboť umožnil získat zkonfiskované Harantovy statky a zároveň řešil otázku hmotného zajištění jeho vdovy a osiřelých dětí. Není přitom vyloučeno, že zde mohla jistou roli sehrát i snaha učinit poslední službu svému někdejšímu příteli z mládí, i když tuto hypotézu ovšem nelze nijak doložit, stejně jako nelze říci, zda Heřman vystupoval z pozice oficiálního poručníka, zda se jednalo, s ohledem na Heřmanovo postavení, o Harantovo soukromé přání či zda jednal Heřman na základě vlastního popudu.¹⁵⁸ Jinou alternativou, jak dostat svým kmotrovským, resp. poručnickým povinnostem, pokud tomu okolnosti přály, mohl být také sňatek přímo se svěřencem. Zdá se, že tak tomu mohlo být v případě Heřmanova pozdějšího sňatku se Sylvii Kateřinou Carettovou z Millesima. Manželství Sylvie Kateřiny Černínové z Millesima s o třicet let starším Heřmanem, byl podle všeho poměrně harmonický a láskyplný, nelze však říci, zda s těmito pocity již do manželství vstupovali nebo zda postupně vyplynuly ze vzájemného porozumění.¹⁵⁹ V Sylviině korespondenci nalezneme řadu dokladů o jejím vztahu k manželovi, přičemž častým motivem, s nímž se setkáváme, je její žárlivost: *nemohu se vidiviti, že tak dlouho vo Vašnosti nic nevím; dyť snad tam nerašte bejt zamilovanej, že Vašnosti láska překáží psát?*¹⁶⁰ V řadě dopisů se zase setkáváme s pocity osamělosti a stesku, jako například v dopise z roku 1639, když manželovi píše: *Mně je po Vašnosti tak teskno, co Vašnosti mám, mi tak nebylo. Všudy se mi Vašnosti nedostává, kam se vobráťm,.....*¹⁶¹ V jiném dopise, tentokrát z roku 1644, zase vyjadřuje své pocity strachu vyvolaného šířícími se zvěstmi o manželově smrti či nesnázích: *Jedni pravili a psali, že ste ráčil umříti,*

¹⁵⁸ Pokud bychom uvažovali o možnosti nějaké Harantovy soukromé či ústní žádosti o zabezpečení rodiny, musíme zároveň připomenout jeho výslovné a proklamované přání, aby jeho rodina zůstala věrna vlastní víře. Buď by tedy Kryštof Harant neprávne odhadl nadcházející vývoj, který konfesijně smíšený sňatek vylučoval, nebo byla jeho představa o ochraně a zabezpečení jeho rodiny poněkud jiná. Spíše je však tato alternativa málo pravděpodobná, neboť oba muži vzájemný kontakt pravděpodobně již dříve přerušili, když se jejich cesty v souvislosti s odlišným politickým názorem nadobro rozešly, a to natolik, že si Heřman Černín do svého deníku poznamenal, že si Kryštof Harant popravu zasloužil, což ovšem nemusí být v rozporu s osobními citovými vazbami k dávnému příteli. Buď byl tedy oficiálním poručníkem Harantových dětí nebo bylo jeho jednání výsledkem jeho vlastního více či méně šlechetného popudu.

¹⁵⁹ Podrobně o různých aspektech vzájemného vztahu Sylvie a Heřmana Černínových viz: Boháčová, V.: *Vztahy Sylvie Kateřiny Černínové, rozené Carettové z Millesima, s jejími blízkými*. In: ČNM 177/ 2008.

¹⁶⁰ Tisher, Fr. (ed.): *Dopisy Sylvie....*, s. 51.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 36.

druhý, že v těžkém arestu račte pozůstávati, třetí, a to mě nejvíce trápilo, že jsem tak těžký sny o Vašnosti měla. Do mý smrti bez Vašnosti nepojedu, aniž Vašnosti od sebe nepustím. Co je mi po všem na světě, když sem svýho Heřmánka zbavena. Čím dáleji, tím víceji znám, co na Vašnosti mám.¹⁶² I když je jistě pravda, že řada Sylviiných listů je plná výčitek a jízlivostí, zdá se, že mohly být mnohem spíše důsledkem bezmocného stesku a nelibosti z odloučenosti a samoty. Charakteristickým prvkem vzájemné korespondence je také množství rozmanitých něžných přezdívek a milých oslovení, jako *mý nejmilejší serce*, *můj nejmilejší pane* či *můj nejmilejší Sulimánku* ze strany Sylvie nebo *má nejmilejší manželko Sylvičko*, *má holubičko*, *má nejmilejší crciličko*, *má dívčičko* či *má kozičko* ze strany Heřmana. Zvláštním oslovením, kterým sebe sama leckdy označuje i Sylvie, je také: *Salátek*, *Saláteček*, *Salatie* či *Salatel*, jehož význam není zcela zřejmý.¹⁶³ Takováto oslovení, která se nám zdají být krajně intimním vyjádřením emocí a vřelého citu, byla ovšem v tehdejší době, jak podotýká Josef Pekař, zároveň běžnou módou.¹⁶⁴ Přesto se domnívám, že ani obliba podobných výrazů, nemusí nutně ubírat na upřímnosti jejich obsahu a považují je proto za významný projev vzájemného harmonického soužití a vřelého citu. Jejich vzájemný vztah byl přitom založen na předpokladu respektování tradičně pojatých rolí muže a ženy, na což musela, jak se zdá, Sylvie postupně přistoupit. Je jistě zajímavé, všimneme-li si, že Sylvie byla manželovi, například v porovnání se svou vrstevnicí Zuzanou Černínovou, která se zdá být spíše onou dominantnější osobností páru, daleko zřetelněji podřízena, přičemž mu svou oddanost projevovala stále častěji. Postavení manželky tedy, i když *de jure* zůstávalo submisivní, bylo *de facto* pravděpodobně výrazně určováno přirozenou autoritou a charakterovými vlastnostmi manžela, v rámci daného prostoru a možností pak osobností a schopnostmi té které ženy. Sylviina podřízenost manželovi byla nepochybně dána také vědomím, že byla na manželovi hmotně závislá. Jak by lo řečeno její věno bylo nevelké, což si Sylvie uvědomovala a snad i proto se tolik snažila, aby tuto okolnost vynahradila svými schopnostmi při správě jejich majetku: *Přála bych, abych Vašnosti mohla na sta tisíce peněz nadělati, jen aby*

¹⁶² Tamtéž, s. 59.

¹⁶³ Srov.: Boháčová, V.: *Vztahy Sylvie Kateřiny Černínové, rozené Carettové z Millesima, s jejími blízkými*. In: ČNM 177/ 2008, s. 33-34.

¹⁶⁴ Pekař, Jos.: *Kniha o Kosti. Kus české historie*, Díl I., Praha 1910, s. 138.

*ste ráčili se mnú býti spokojen. Co má nešťastná chudoba Vašnosti nepřinesla, to má pilnost Vašnosti zejská.*¹⁶⁵

O mnoho nezávislejší, jak jsem již podotkla, bývalo obvykle postavení vdovy, a to nejen v případě volby nového manžela, ale následně i v novém manželství. Alternativa, že by se mladá vdova, měla-li tu možnost, již znovu neprovdala, byla spíše ojedinělá. Znovu provdaná žena, která si do nového manželství, přinesla často poměrně pěkný vlastní majetek, nebývala pak na svém manželovi tolik hmotně a tedy ani jinak závislá a často se pustila i do vlastního podnikání. Typickým příkladem nezávislé a ambiciózní mladé vdovy je jistě Polyxena z Lobkovic. Když zemřel její první manžel Vilém z Rožmberka, bylo jí 25 let a byla dosud bezdětná. Po Vilému z Rožmberka jí zbylo poměrně výnosné roudnické panství a díky jejímu hospodářskému i organizačnímu talentu se jí podařilo stávající majetek ještě dále rozmnožit. Systematicky si budovala vlastní zázemí a pro další sňatek se rozhodla teprve po jedenácti letech a po důkladném zvážení tohoto kroku. Již bylo řečeno, ani Polyxenin sňatek s nejvyšším kancléřem Zdeňkem Vojtěchem Popelem z Lobkovic nebyl uzavírán z lásky. Něčemu takovému by se tehdy tato pragmatická dáma snad ani nepodvolila. O to dojemnější je pak láskyplný příběh, o kterém vypráví jejich vzájemná manželská korespondence. *Stačí mi, aby mě Bůh opatroval a Vy jste mě měl rád*, píše Polyxena manželovi v dopise z léta 1618, stěžujíc si na opuštěnost a nejistotu, která ji obklopuje, a opakovaně ho poroučí pod ochranu florentského vyslance či papežského nuncia: *Svěřuji mu svůj život a jediné dobro, jímž je můj Zdeněk.*¹⁶⁶ O necelé tři týdny později mu píše plná obav: *Můj živote. Je devět hodin a právě jsem se dozvěděla, že přijela pravidelná pošta. Má duše, nepřivezla mi od Vás žádný dopis. Jsem proto překvapená, napůl zoufalá. Nevím, jestli jste nenapsal, nebo Vám nevzali Vaše psaní.*¹⁶⁷ O rok později si manželovi stýská: *Chlapec (Václav Eusebius František z Lobkovic – pozn. M.Z.) je, požehnán buď Bože, zdrav. Avšak je spolu se svou matkou velmi osamocen. Očekává tu požehnanou hodinu, kdy znovu spatří a bude moci být se svým otcem. Toho ať ze všech nejvíc*

¹⁶⁵ Tischer, Fr. (ed.): *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635-1651*, Praha 1908, s. 50.

¹⁶⁶ Marek, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*, České Budějovice 2006, s. 163.

¹⁶⁷ Tamtéž. s. 165.

*Bůh chrání tak, jak je to třeba. Amen. Václav i já pozdravujeme Zdeňka. Kéž mi ho Bůh střeží tisíc let. Amen.*¹⁶⁸

Také Zdeněk Vojtěch však odloučenost od Polyxeny velmi tíží, zároveň ji však těší: *Mé zdraví je, díky Bohu, pevné, avšak protože jsem bez Vás, není úplné. Náš Pán mi poskytne velkou laskavost tím, že se snad spolu brzy budeme moci sejít. Včera mi otec vicekomisař od kapucínů sdělil, že jste sice zdráva, ale že se velmi rmoutíte a pláčete. Moje královno, škodí Vám to. Buďte nadále tak odvážná jako doposud. Věřte mi, že Bůh Vás neopustí.*¹⁶⁹ Jindy zas píše: *Pro lásku Boží Vás prosím, dbejte o své zdraví. Já sám jsem zdrav, avšak necítím se dobře, neboť jsem bez své Polyxenky. Necht' mi ji Bůh střeží tisíc let. Tvůj věrný manžel a otrok Zdeněk.*¹⁷⁰ Podobná oslovení a slova oddanosti najdeme v každém jejich dopise. V dopise z konce roku 1625 se Zdeněk loučí s Polyxenou slovy: *Má duše, pozdravuji Vás a zároveň Vás žádám, abyste nezapomněla na svého Zdeňka, který Vás zbožňuje. Náš Pán Vám žehnej.*¹⁷¹

Kromě lásky, kterou Zdeněk Vojtěch ke své ženě cítil, ji také velmi ctil a obdivoval. Ve své korespondenci ji pověřuje mnoha odpovědnými úkoly nejen hospodářského, ale i politického významu a radí se s ní o poměrně závažných státnických záležitostech. Polyxena ho ve svých dopisech velmi zasvěceně informuje o situaci a událostech oněch pohnutých let a je velmi dobře obeznána i o různých zákulisních jednáních. Dopodrobna zpravuje manžela o veškerém okolním dění a nejednou vyslovuje též prognózy ohledně budoucího vývoje.¹⁷² Jejich korespondence se bohužel zdaleka nedochovala kompletní – dopisy se zčásti ztratily, zčásti podlehly času a velkou část jich pravděpodobně zničila sama Polyxena, když počátkem září 1618 obdržela na přímlovu knížete Kristiána z Anhaltu povolení vycestovat za manželem do Vídně a bylo třeba jejich často

¹⁶⁸ Marek, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*, České Budějovice 2006, s. 171.

¹⁶⁹ Tamtéž. s. 167.

¹⁷⁰ Tamtéž. s. 180.

¹⁷¹ Tamtéž. s. 429.

¹⁷² *Zdejší lidé totiž v žádném případě neztrácejí čas. Otázka víry jim nedá spát. Říká se, že se do této záležitosti chtějí všichni vložit a urovnat ji. Jelikož je tato země kurfiřtstvím, nechtějí, aby se vydrancovala. Podle mého mínění se pod touto záminkou skrývá snaha oslabit panovníka (Matyáše Habsburského, pozn. aut.). Tato země je kurfiřtstvím, což je nutné zdůraznit. Zbývající tři kurfiřtské hodnosti se také dědí. Rovněž k bavorskému vévodovi, jakožto ke svému sousedovi, vypravili svého vyslance. Nevěřím však, že by se do toho pletl.* Tamtéž, s. 160-161.

kompromitující dopisy zničit.¹⁷³ Přesto dochovaný zlomek svědčí o mimořádné informovanosti i vlivu této neobyčejné ženy vzbuzující již tehdy respekt i mezi muži, čehož si byla také dobře vědoma: *Všichni mi pomáhají a respektují mě. Jak ženy, tak muži.*¹⁷⁴ Karel ze Žerotína, jeden z nejvzdělanějších mužů tehdejších Čech, si Polyxeny velice vážil a obdivoval ji. Ač nekatolík, byl váženým přítelem Lobkovického páru a starým přítelem rodiny Pernštejnů. Roku 1599 psal Polyxeně, rozmlouvaje jí její úmysl usadit se ve Španělsku: *abyste na to, že paní z Rožmberka bejti a jakž místem, tak i smyslem všechny jiné paní v Čechách předcházeti ráčte, rozpomenouti ráčily; byť možný bylo i Její Milosti paní máti k tomu, aby mezi náma zůstati ráčila, přivést, jistě by bylo čeho žádati, ale pokud Její Milost přece se na tom ustaviti ráčila, aspoň sebe, prosím, opatřiti ráčte...*¹⁷⁵

Podobný přístup k ženě byl ovšem spíše výjimkou, danou však i tím, že ženy se o podobné problémy příliš nezajímaly a nebyly k tomu ani vychovávány. Předmětem ženského praktického zájmu bývala rodina, domácnost a hospodářství. Právě hospodaření a péče o správný chod panství se stala činností, skrze kterou žena získala možnost uplatnit svůj talent a samostatněji se prosadit. Přestože byla ženám tato úloha postoupena poměrně nedávno, mnohé z nich se jí zhostily s překvapujícím úspěchem. Pokud tedy byla žena v tomto ohledu iniciativní a schopná, přenechával jí muž tuto starost patrně bez větších námitek, naopak, mnozí - vzhledem ke svému zaneprázdnění - tuto iniciativu spíše přivítali a většinou ji dokázali i ocenit, přičemž zároveň stoupala v jejich očích i Toto "ženské podnikání" je nejvýraznější právě v období předbělohorském a těsně po něm, kdy některé ženy, mezi nimi i Polyxena, neváhaly využít konfiskačních prodejí a zařadit se tak mezi nejbohatší magnáty v zemi. V období baroka, jak se zdá, tato iniciativa poněkud polevila. Snad to bylo dáno i zvýšeným důrazem na stránku duchovní, kdy ženy dávaly přednost různým aktivitám v rámci farnosti, náboženského bratrstva aj.¹⁷⁶ Jestliže u všech našich "renesančních šlechticů" se setkáváme s větší či menší hospodářskou aktivitou, pak u Lidmily z Lisova nic podobného nenalzáme. V jejích pamětech je zaznamenán život jakoby pomalejší, klidnější. To je dáno zejména charakterem tohoto pramene. Zaznamenávány byly

¹⁷³ O tomto podrobněji: Tamtéž, s. 23-25.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 161.

¹⁷⁵ Janáček, Jos.: *Ženy české renesance*, Praha 1976, s. 89-90.

¹⁷⁶ K tomuto viz více: Mikulec, J.: *Barokní náboženská bratrstva*, Praha 2000.

jen vybrané události, které bylo nutno uchovat v paměti a které pozvedaly prestiž rodiny. Měřítkem je především přízeň císařova a přízeň Svaté církve. Záznamy se týkají dětí, rodiny, společenských aktivit či farnosti. Alžběta si zakládá na vysoké společnosti, se kterou se dostává do kontaktu, je hrdá na manželovy a také synovy úspěchy, zdůrazňuje význam vlastní rodiny i její zásluhy – ty vyplývají z věrné služby panovníkovi a Bohu.

Všední život ani “obyčejné” starosti zaznamenávány nebyly. Přestože to nedokazuje, že by se ženy zcela přestaly starat o běžný chod hospodářství, důkazem toho je i zmiňovaná Alžbětina kuchařka, resp. kniha receptů, a také ojedinělé bezděčné zmínky¹⁷⁷, domnívám se, že někdejší velkorysé “ženské podnikání” podstatně ustalo. To bylo dáno jednak “návratem” mužů v důsledku politického úpadku velké části české šlechty a jejich opětovného převzetí svých dřívějších úloh, jednak celkovou změnou životního stylu.¹⁷⁸ Šlechtická kultura se výrazně zaměřila na kulturně-společenský život, její sebereprezentace z velké části tkvěla v podpoře kulturních aktivit i sebevzdělávání. Zde můžeme sledovat další zásadní posun v pohledu na ženu, na její roli ve společnosti a také na její sebevnímání. Vedle mateřství hraje nyní významnou společenskou úlohu také reprezentace a kulturně-charitativní činnost.

¹⁷⁷ *Dne 1. octobris odemkla jsem hůru, aby malíři malovali,...* Ratajová, J. (ed.): *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*, Praha 2002, s. 111.

¹⁷⁸ Viz: Kalista, Zdeněk: *Století andělů a ďáblů. Jihočeský barok*, Praha 1994.

IV. 3. Děti, rodina, rodinné vztahy a smrt

Základním předpokladem společensky přijatelného založení rodiny¹⁷⁹ bylo tedy uzavření manželství, resp. církevního sňatku. Ideálním vzorem pak byla Svatá rodina. Narození dítěte posvěcovalo manželský svazek a bylo též jeho naplněním. Dítě tak nebylo pouhým „dědicem“ či dokonce „pracovní silou“, jak bývá často zdůrazňováno, nýbrž mělo, jako ostatně vše v předmoderním chápání řádu světa, své nezastupitelné, jedinečné a respektované místo v uspořádání společnosti.¹⁸⁰ Výchova dítěte nebyla jen věcí rodičů, nýbrž celé společnosti – člověk byl tehdy vázán daleko širšími vztahy než dnes a tak jí byl, konec konců také ve vlastním zájmu, i daleko více odpovědný. S tím souvisí nejen význam preceptorů a učitelů, ale také například kmotrů, kteří měli dohlížet na správný mravní a náboženský vývoj svého kmotřence, ale zároveň se o něj v případě potřeby, zejména v případě osiření, také postarat.¹⁸¹ Výchova dítěte byla chápána jako určitý vklad, jehož si dítě mělo vážit a jež mělo v dospělosti zúročit – tedy jakási „společenská smlouva“. Dítě rodičům vděčí nejen za výchovu, vzdělání a zabezpečení, ale především za dar života samého. Neúcta k rodičům, resp. k předkům, je znakem úpadku, doplácí na ni celá společnost a zároveň na ni jednou doplatí dotyčný člověk sám. Rodiče a společnost jsou na druhou stranu zodpovědní za výchovu svých dětí a ponese také následky případného zanedbání. Jestliže jsem použila pojmu „společenská smlouva“, pak je nutno toto poopravit a upřesnit. Toto pojetí bylo totiž chápáno především jako smlouva člověka s Bohem ve smyslu pátého přikázání Desatera: „Cti otce svého i matku svou, abys dlouho živ byl a dobře se Ti vedlo na zemi“. Člověk tedy není zodpovědný pouze společnosti, ale především bude jednou skládat počet samotnému Bohu. V širším smyslu zde tedy nemluvíme o vztahu rodič – dítě, ale lépe o vztahu Bůh – společnost – rodič – dítě. Jedním z pilířů tradičních společností byla hluboká úcta

¹⁷⁹ Mám na mysli „západoevropský model“ – tedy rodinu v užším slova smyslu, tak, jak tento pojem chápeme dnes.

¹⁸⁰ K tomuto tématu viz: Horská, P. – Kučera, M. – Maur, E. – Stloukal, M: *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990.; Jiránek, T. – Kubeš, J. (edd.): *Dítě a dětství napříč staletími*, Pardubice 2003.; Ariès, Ph.: *Centuries of childhood. A social history of family life*, New York 1962.; aj.

¹⁸¹ O významu instituce kmotrovství svědčí i zápisy o křtech a biřmování, které ukazují, jaký důraz byl kladen na vhodnou volbu kmotrů. K tomu srov.: Ratajová, J. (ed.): *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*, Praha 2002, s. 22-24. K otázce poručníctví v českém právu srov. též: Kapras, J.: *Poručenství nad sirotky v právu českém*, Praha 1904.

k předkům a zvláště k rodičům. Její absence či nedostatek byl chápán jako znak společnosti úpadkové, čemuž ostatně dnes dáváme za pravdu. Princip úcty k předkům a zároveň odpovědnosti za potomky je základním předpokladem života každé společnosti. Tento princip pak musí být posvěcen principem nejvyšším – tedy Bohem. Pochopíme-li tedy takovéto pojetí, které bylo zároveň obranou společnosti proti vlastnímu zániku, lépe porozumíme i některým, pro nás již nezvyklým a bohužel často špatně chápaným zvyklostem – bezvýhradná poslušnost rodičů, zdánlivá neosobnost vykání, ale i význam těch kterých církevně-náboženských obřadů. Toto je tedy základní východisko, ze kterého vycházel, kromě jiných, také vztah rodič – dítě.

Vztah rodičů k dítěti se formoval v odlišných podmínkách než dnes. Vysoká dětská úmrtnost byla jedním z hlavních vlivů determinujících tento vztah.¹⁸² V první řadě ovlivňovala počet dětí. Ani tuto skutečnost však nelze zjednodušovat v tom smyslu, že šlo pouze o jakýsi podvědomý kalkul zvyšující počet přeživších potomků. I když životní zkušenost toto vyžadovala a jistě měla značný význam, připomínám, že zplození potomka bylo vnímáno jako naplnění manželského svazku, jeho vlastní smysl a poslání zaručující další existenci světa a bylo hmatatelným projevem Božího požehnání, takže umělá regulace, včetně plánovaného rodičovství, nebyla na místě a byla převážně odmítána jako nežádoucí zasahování do přirozeného řádu, resp. Božího plánu. Dalším důsledkem vysoké dětské úmrtnosti byl poněkud jinak se utvářející vztah rodičů k dítěti.¹⁸³ Vzhledem k vysokému procentu zejména kojenecké úmrtnosti, vznikaly relativně pevnější citové vazby rodičů spíše až v pozdějším vývojovém stádiu dítěte, neboť jinak by nebylo možno takový psychický nápor snášet. Také nadále ovšem platilo, že se vazby rodičů k dětem upevňovaly a prohlubovaly se zvyšujícím se věkem dítěte a tím i se snižujícím se procentem dětské úmrtnosti. Tak byl rozdíl v prožívání úmrtí kojence a například již pětiletého či ještě staršího dítěte. Podle mého názoru je však toto tvrzení přeci jen spíše schématické a musíme přihlížet i k mnoha dalším okolnostem. V Pamětech Alžběty Lidmily z Lisova si například můžeme všimnout dvou zápisů k roku 1676 a 1677 týkajících se narození, úmrtí a

¹⁸² Fialová, L. a kol.: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha 1996.; Navrátilová, A.: *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha 2004.

¹⁸³ Ratajová, J. (ed.): *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*, Praha 2002, s. 46-55.; Navrátilová, A.: *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha 2004.

pohřbu nejmladší dcery Ludmily Rozy. Oproti ostatním je tato část velmi emotivní a podrobná a značně se liší od obdobných záznamů starších. V těch bylo vcelku stručně zaznamenáno, kdy a za jakých okolností dítě zemřelo a kde bylo pochováno. V tomto případě však Alžběta Lidmila dosti podrobně popisuje průběh nemoci a následné úmrtí a okolnostem pohřbu věnuje samostatný záznam. Alžběta Lidmila tyto události popisuje následovně:*ta nejmilejší Liderle ten den po vánocích s psotníkem se rozstonala a v své nemoci mnohokrát jako umírala dycky zas k sobě přišla, dyž to tak dlouho trvalo, myslíce, že se jí v Praze pomůž, jela jsem s ní jakož s mejm pánem a do Prahy, s tím nejmilejším dítětem ale se chvíle lepšilo, chvíle horšilo, to tak devět neděl v tý její nemoci trvajíc, takže jsem rozumu pozbyt mohla. S ní ve dne v noci po ten celej čas sloužící jako věrná mateř strávila,¹⁸⁴ Následuje záznam popisující den pohřbu. Alžběta zmiňuje, jak ji *zarmoucenou mateř* mnoho panstva celý den navštěvovalo a jak *večír ale sme mou nejmilejší mučedlnickou Ludmilu Rozu vezli a pochovali*, a nařiká: *Mý nejmilejší dítě, má Liderle, pamatuj na svou bolestně zarmoucenou mateř. Milovala jsem to pěkný dítě pro její velkou dobrotu a trpělivost její maličkosti náramně.* Tento zápis se velmi zásadně liší od obdobných (týkajících se smrti dítěte) záznamů starších. V první řadě si všimneme, že zde chybí příslušné ustálené formule svěčující dítě coby *anjelička* Bohu a vyjadřující naději, že tak mají v nebi svého přímluvce,¹⁸⁵ přičemž přímo úměrně přibýlo spontánních projevů osobních prožitků. Tento poznatek by tedy popíralo uváděné tvrzení o prohlubování citových vazeb k dítěti, neboť Alžběta Lidmila již dříve pohřbila i několik dětí starších.¹⁸⁶ Domnívám se proto, že s touto teorií si nevystačíme a musíme počítat s mnoha jinými okolnostmi, které mohly mít vliv na utváření citové vazby matky, případně otce, k dítěti. Jednak si musíme uvědomit, že tato dcera byla patnácté dítě a Alžběta si musela být vědoma, že je jedním z posledních. Dále zde byla skutečnost, že, nepočítáme-li syna Wentzela, který zemřel těsně po porodu před třemi lety, pohřbívala Alžběta své dítě naposledy před téměř deseti lety. Svou roli sehrál snad i věk. Jednou ze základních okolností byl však nepochybně vleklý a těžký průběh nemoci. Dlouhé období, kdy*

¹⁸⁴ Ratajová, J. (ed.): *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*, Praha 2002, s. 118, 120.

¹⁸⁵ ... *velebím Boha, že z mého nehodného života anjela sobě vyvolil. Souc ty naděje, že my rodičové přímluvce u tebe Bože jmíti budeme,...* Tamtéž, s. 79.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 19-21.

matka trávila veškerý čas u lůžka svého dítěte, prožívala spolu s ním jeho utrpení a několikrát zakusila hořkost zklamané naděje na možné uzdravení, to vše bezpochyby obzvláště silně připoutávalo matku k dítěti. Přišla-li smrt nenadále, dokázal se s tím člověk vyrovnat daleko lépe, přičemž mu bývala útěchou naděje na šťastnější posmrtný život děťátka. Jestliže však byli rodiče vystaveni dlouhodobějšímu psychickému náporu, když museli hledět na utrpení svého nevinného dítěte, pak jim smrt připadala daleko krutější a bolestnější. Zde se tedy setkáváme s reakcí nám daleko bližší. Nicméně se domnívám, že tehdejšími lidmi leckdy křivdíme, podezíráme-li je z jakéhokoli nedostatku citu. Zdánlivá chladnost a neosobnost reakcí na smrt zejména velmi malých dětí je tedy dána několika věcmi – 1) vysoká úmrtnost dětí vyžadovala nutnou obranu při zvládání tohoto psychického náporu, kterému byl člověk vystavován daleko častěji než dnes, a proto byl jednak na možnost úmrtí do určité míry připraven a jednak si podvědomě upevňoval citové vazby „opatrněji“, 2) křesťanská víra dávala lidem skutečnou naději a útěchu v opětovné shledání a jeho smrt chápali spíše jako „odchod“ někam, kde nyní žije a kde se má mnohem lépe, 3) tehdejší lidé chápali a vnímali smrt daleko více jako součást života, byla jeho každodenní realitou a tak jí také dokázali, mnohem lépe než my, hledět do očí vzhůru.

Nejcharakterističtějším znakem soukromých písemností je neustálá obava o zdraví blízkých.¹⁸⁷ Vidíme to nejen v opakujících se přímluvných modlitbách v Pamětech Alžběty z Lisova, ale zejména ve spontánních projevech soukromé korespondence. V dopisech nikdy nechybí pasáž zpravující adresáta o zdraví blízkých ani pasáž dotazující se na zdraví jeho samotného a zapřisahající ho, aby se vystříhal všeho, co by mu mohlo uškodit, přičemž následují formule poroučející jej do Boží vůle a ochrany. Nejedná se ale jen o zdraví. Jde také o starost o zdárnou výchovu a bezúhonnost dítěte, vidíme radost i rodičovskou pýchu z každého jeho úspěchu. Rodič je dítěti vždy a v každém věku nadřazený. Je to on, kdo udílí rady, chválí i nařizuje. Vidíme to v korespondenci Zuzany Černínové s jejími dětmi. Zuzana synovi radí a napomíná ho, čeho a koho by se měl raději vštíhat, jak nakládat s penězi, které mu posílají, kárá ho, když jí opomene napsat

¹⁸⁷ *Velice mi tesklivá mysl z toho přichází a nad míru se starám, so jest toho bejti, že od Tebe, můj nejmilejší dítě, tak dlouho žádnýho psaní nedostávám. Hrozně se starám, aby nestonal, čehož mislosrdný Pán Bůh rač sám milostivě chrániti.* Dopis z Radenína z 5. 2. 1650. PNP, LA, fond: Zdeněk Kalista, část: Rukopisy vlastní: Vědecké a odborné práce.

a chválí ho za jeho píli i úspěchy.¹⁸⁸ Humprecht pak matce v odpovědi především děkuje za její psaní i za její starost, zpravuje ji sobě i o všem ostatním, ptá se na zdraví blízkých a prosí o další zprávy. Vztah Humprechta k matce, resp. dítěte k rodičům, je především uctivý, pokorný a poslušný. To souvisí s principy, o kterých jsem pojednávala v úvodu této podkapitoly. Je pochopitelné, že čím je dítě starší, tím se tento vztah částečně koriguje, přesto však onen základní subordinační princip nemizí.¹⁸⁹ Můžeme však vidět relativně velký rozdíl v Humprechtových dopisech matce - zpočátku listy, při jejichž četbě vidíme dospívajícího chlapce nadšeného novými zážitky, dychtivého vzdělání a toužícího po úspěchu¹⁹⁰, který si ovšem ještě často zasteskne po matce, otci a sourozencích¹⁹¹, dopisy pozdější jsou však již psány sebevědomým mužem, který, ač má matku stále ve velké úctě, je již autoritou sám sobě a jeho poměr k ní se projevuje především jako starostlivá láska ke staré matce.¹⁹² Toto se ovšem zároveň promítá i v korespondenci Zuzany, která se cítí stále osamělejší a hledá v synovi oporu.¹⁹³

V souvislosti s Humprechtem Černínem, bych se nyní chtěla ještě krátce zmínit o jeho vztahu jakožto syna k otci. Jak jsem již výše uvedla, rodinné prostředí rodiny Černínových bylo, zdá se, dosti harmonické. V korespondenci Zuzany a Humprechta však mnoho zmínek o otci nenajdeme, spíše se omezují na žádost o vyřízení pozdravu či díků. Je to dáno zřejmě prostým důvodem, že spolu udržovali paralelní, resp. samostatnou korespondenci. S touto skutečností se sice setkáváme i u ostatních členů nejužší rodiny, nicméně s rodiči byla korespondence patrně nejhojnější a tak v tomto ohledu nepotřeboval další informace. Humprecht

¹⁸⁸ ...hled' podle toho přísloví činiti: "Čiň co čiň, na Boha pamatuj, konce prohlídni a na věky nezhrěšiš." Zlýho tovaryšstva a frúcimoru taky se, mý dítě, varuj, pana hofmistra pěkně poslouchej! Nad čím velikou radost mám, že mi pan hofmistr píše, že až posavád s Tebou dobře spokojen jest, ... Kalista, Zď. (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941, s. 54.

¹⁸⁹ Má nejroztomilejší a nejmilostivější pí pí mamičko! Když vím, že z milosti božské zdrávi býti ráčíte, vím tak skrz to, že Bůh mý prosby (který já ustavičně k trůnu jeho za tou příčinou zkroušeně posílám) slyšeti ráčí. I tolikéž znám, že Bůh mě šťastného míti chítí ráčí, poněvadž mě v milosti V.M. zdržovati ráčí, čehož znamení jest milostivé psaní vašnostině Tamtéž, s. 175.

¹⁹⁰ Viz Humprechtovu prosbu o dovolení, aby směl připojit ke školní zvyklosti a přispět na vydání knihy na počest bakalářů a magistrů, s uvedením jmen přispěvatelů: ..., a mý jméno bude taky v tej knížce vytištěno a to to neostane jenom zde, ale po celej Evropě to půjde. Tamtéž, s. 44.

¹⁹¹ Pán Bůh rač dát, abyste s J. Milostí panem otcem v brzkém zase dobrým zdraví sem přijeti ráčili: Na to s velikou radostí očekávám. Tamtéž, s. 42.

¹⁹² Jak živ, co jsem na světě, má nejmilejší p[aní] mamičko, nebyl jsem tak zarmoucený a starosti jsem větší neokusil jako nejničky, protože o V.M., můj Bože, již tak dávno, přes deset neděl, nic vědět nemohu, jak od posledního přemilýho psaní vašnostinýho, ... Tamtéž, s. 129.

¹⁹³ Tamtéž, s. 30-31.

se zmiňuje i o listech malé neteři Zuzance, pochopitelně však až od určitého věku, proto jsou také zmínky o ní zejména v Zuzaniných dopisech dosti hojné. Konečně nemohl Humprecht zapomínat ani na „pannu tetu“¹⁹⁴, které se jeho matka ujala coby nekatoličky a poskytla jí ve svém domě přístřeší a ochranu. Nutno podotknout, že Humprecht toto matčino rozhodnutí, vzhledem ke komplikacím, které z toho plynuly, příliš neschvaloval, Zuzana však v tomto zůstala neoblomná.¹⁹⁵ Zde můžeme opět vidět charakteristický posun v náboženském myšlení, který v období pobělohorské rekatolizace silně narušil mnohé příbuzenské vztahy a který Zuzanu, podobně jako mnohé jiné, tolik vzdaloval od generace jejích dětí.

V černínském archivu se dochovalo také několik dopisů ze vzájemné korespondence Zuzany s její dcerou Alžbětou nebo také Bětuškou, jak ji matka oslovuje. Tyto listy mají pochopitelně poněkud jiný tematický charakter, jinak se ovšem těm Humprechtovým velmi podobají. Ne však zcela. Již z vlastní podstaty se vztah k dceři projevuje jinak než vztah k synovi, přičemž se zde odráží i chápání odlišných rolí mužských a ženských. Vidíme, že v synovi Humprechtovi hledá matka záhy oporu a přistupuje k němu jako k budoucí hlavě rodiny, resp. rodu. Ideálem správné a dosti přísné výchovy bylo vychovat vzdělaného, schopného a sebevědomého člověka, dobrého hospodáře, moudrého otce poddaných a věrného služebníka císařova, to vše samozřejmě v rámci křesťanské morálky a s Božím požehnáním. Tomu odpovídají také Zuzaniny rady i její napomenutí, synovo odloučení pak chápe jako bezpodmínečnou nutnost pro jeho budoucnost. V korespondence s dcerou vidíme kromě tematické odlišnosti také poněkud jiný pohled na její osobu jako na ženu. Alžbětě se v cizině stýská, vzájemné odloučení je chápáno jako důsledek jejího sňatku s císařským plukovníkem, sám o sobě nebyl jejím přáním, nebyl ani chápán jako příležitost k poznávání či dokonce sebevzdělání, byl zkrátka údělem oddané ženy, která se v cizím prostředí cítí osamělá, nudí se a nemá co dělat. Pobyt v cizině byl tedy u žen chápán zcela jinak než u mužů a nikoho ani nenapadlo, že by mohl být alespoň nějakým způsobem využit. Pohled na dceru tak v podstatě zůstává pohledem na dítě, které se ocitlo samo kdesi ve světě a matka se snaží dodávat sobě i jemu

¹⁹⁴ Srov.: Tamtéž, s. 235, pozn. 3.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 28.

útěchu alespoň skrze dopisy. A matčina starost pochopitelně nemizí ani tehdy, když Alžběta odchází do ciziny za svým manželem a konečně se cítí být s ním šťastná.

V souvislosti s rodinnými vztahy a jejich fungováním, je zajímavá také korespondence Zuzaniny dcery Alžběty Myslíkové. Vedle jejích láskou překypujících slov týkajících se jejího manžela a důvěrného vztahu, který ji pojil k matce, pochopitelně vnímáme i vztahy k dalším blízkým osobám, mezi nimi také k otci a dceři Zuzance. Několikařádkový dopis otci týkající se jeho příjezdu z Prahy a jejich opětovného společného setkání, sice není postačujícím pramenem, přece je však i on dokladem uctivé lásky, kterou se slušelo rodičům prokazovat a která se odráží v různých ustálených formulích, v první řadě osloveních: *Vašnost můj nejmilostivější pane, pane tatíčku!*, podobně jako v případě matky: *Vašnost má nejmilejší paní paní mamičko!* Vedle tohoto krátkého vzkazu se ovšem s Alžbětiným otcem setkáváme ještě na jednom místě, a to v dopise matce z listopadu 1642, ve kterém se Alžběta poněkud opatrně vyjadřuje k příčinám otcova onemocnění a vyslovuje naději v jeho brzké uzdravení:¹⁹⁶ *Z gruntu mého srdce sem to nerada uslyšela, že J. M. pan tatíček tak nemocnej je, pána Boha se dokládám, hned sem se toho bála. J. M. pan tatíček ráčil bejt u voběda u pána z Talumberka pana Vilíma, a račte vědět, žeť von lečjakýs víno má; a J. M. pan táta ráčil mít trochu rauš a tak pozdě na tu hroznou zimu jel, račte věřit, žeť je mrzlo, až třeštělo, jako by as měsíce ledna bylo. Ale pán Bůh ráčí sám J. M. pan tatíčkoví vodlehčiti a šťastně ho brzo k dobrému a šťastnému zdraví přivést.*¹⁹⁷ V tomto poměrně spontánním vyjádření se poněkud úsměvně mísí skutečně upřímná starost, mírně vyčítavý tón a zároveň snaha zachovat povinnou uctivost a decorum.

Asi každého napadne, jaký vztah měla Alžběta Myslíková ke své malé "Zuzrličce", když se jí v podstatě vzdala, aby mohla být nablízku svému manželovi. Musíme si uvědomit, že se Alžběta vdávala v pouhých šestnácti letech a dcera se jí tedy narodila ve velmi mladém věku. Do svého manžela byla přitom zamilovaná slepou láskou mladého děvčete, se zaopatřením dětí neměla žádné zkušenosti, a tak, chtěla-li být manželovi nablízku, bylo rozumnější nechat

¹⁹⁶ Víme, že Jan starší Černín z Chudenic nakonec ještě téhož roku zemřel. Není vyloučeno, že jeho úmrtí souviselo právě s tímto nachlazením.

dcerušku na výchovu matce. I když by láska k manželovi přeci jen neměla být důvodem k opuštění dítěte,¹⁹⁸ nutno uznat, že toto řešení bylo jistě rozumnější, než kdyby chtěla Alžběta vozit své dítě s sebou a neúměrně tak zvyšovat riziko jeho úmrtí. Navíc mělo jít jen o přechodnou dobu a jistě bylo pro Alžbětu toto rozhodnutí velmi těžké.¹⁹⁹ “Zuzrlička” se ostatně měla u své babičky, jak už tomu bývá, všemi rozmazlovaná a obletovaná, velmi dobře.

Jestliže bylo povinností dětí prokazovat rodičům úctu a lásku, byli paralelním vztahem k dětem vázáni i rodiče. V jednom ze svých dopisů matce Alžběta Myslíková zahambeně reaguje na její výtku: *Kdež mi kapitolku dávati račte, že o Zuzance v mém psaní jsem ani zmínku neudělala: račte věřiti, nevím, kterak mi se to přihodilo; Račte mi toho konečně věřiti, že sem na ni i pán z gruntu srdce laskavi, a konečně laskavější, nežli kdyby u nás byla. Vašnosti ponížene prosím, račte ji vždycky milostivě sobě poručenou míti a ode mne ji pomilovati.*²⁰⁰ Je příznačné, že v následující korespondenci již nikdy neopomněla věnovat dcerce příslušný odstavec, zeptat se na ni, poslat jí polibek a poručit ji do matčiny péče. Bylo to navíc nejen projevem lásky ke svému dítěti, ale i úcty ke své matce, do jejíž péče dceru svěřila. V její korespondenci však nalézáme i zmínky o Alžbětině prvorozeném, ovšem zemřelém dítěti – synovi Leopoldovi, přičemž Alžběta vyslovuje radost nad tím, že je mu malá Zuzanka podobná.²⁰¹ Je patrné, že dítě jaksi zůstávalo členem rodiny i v případě jeho úmrtí, což se odráží zejména v tradici zádušních mší.

Jedinečná je v kontextu rodinných vztahů také korespondence manželů Lobkovicových. Jejich jediný syn, Václav Eusebius, se narodil v Polyxeniných 43 letech, kdy v jeho narození již přestávali doufat. Další dítě již bylo v tomto věku prakticky vyloučeno a tak se oba rodiče k tomuto dítěti silně upínali. Byl jejich jediným dítětem, věnovali mu veškerou možnou péči a velmi dbali o jeho správnou výchovu a vzdělání. O to větší a úzkostnější však byly jejich obavy o chlapcovo zdraví. Pro Polyxenu byl syn navíc velkou posilou a útěchou v letech

¹⁹⁷ Dvorský, Fr. (ed.): *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova*, Praha 1890, s. 43.

¹⁹⁸ Podle dobových konvencí byla navíc žena dokonce povinna následovat manžela, pokud si to přál.

¹⁹⁹ Nutno také připomenout, že manželka byla podle soudobých konvencí povinna, pokud si to přál, následovat manžela. V tomto případě se ovšem zdá, soudě podle její vlastní korespondence, že se tak rozhodla sama a dobrovolně.

²⁰⁰ Dvorský, Fr. (ed.): *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova*, Praha 1890, s. 49.

²⁰¹ Tamtéž, s. 67, 75, 78.

odloučení od manžela a mezi matkou a synem se tak vytvořilo velmi pevné citové pouto, které je pak provázelo po celý život²⁰². Polyxena byla také jeho první přímluvkyní, byla ochotna pro něj udělat cokoli a Václav jí její úsilí zas oplácel bezmeznou důvěrou.²⁰³ Otec byl pro chlapce především autoritou a vzorem, což bylo jistě na jednu stranu umocňováno vzácností jeho přítomnosti, na druhou stranu jí však Václav dosti trpěl. “Stesk po otcí byl natolik silný, že často žádal matku, aby jej poslala do Vídně. Kromě toho nejvyššímu kancléři pravidelně psal.”²⁰⁴ V korespondenci manželů Lobkovicových nikdy nechybí zpráva o chlapcově zdraví či o jeho výchově a otec nikdy neopomene synka pozdravovat²⁰⁵ a stejně tak i on se nechává poroučet. Václav Eusebius byl navíc velmi nadané dítě a tak dělal rodičům nemalou radost. “Především v letech pozdějších, jež byla pro kancléře a jeho žena plna zklamání, jim svými úspěchy poskytoval určité zadostiučinění.”²⁰⁶

V zápisech Alžběty z Lisova narazíme i na několik zápisů týkajících se úmrtí jiných rodinných příslušníků než jejích dětí. Jde o zápisy týkající se smrti Alžbětiniých rodičů, sestry a švagrové²⁰⁷. Je zajímavé, že jednoznačně nejobjektivnější popisuje okolnosti úmrtí a průběh pohřebních obřadů v případě otcově. Tyto zápisy a některé další zmínky svědčí o velmi dobrých rodinných i příbuzenských vztazích. Zvláště sourozenecké vztahy byly zřejmě velmi akcentovány. Velmi zřetelně lze toto vidět jak v korespondenci černínské, tak lobkovické. Pavel Marek ve 4. kapitole své edice, nazvané “Šlechtic a jeho rodina”,²⁰⁸ velmi hezky popisuje blízký vztah Adama Vojtěcha z Lobkovic s jeho o dva roky starším bratrem Ladislavem. Zároveň se zde snaží osvětlit poněkud komplikované vztahy širší lobkovické rodiny a dochází k závěru, že příbuzenské vztahy a rodová soudržnost hrály přes veškeré neshody přeci jen ještě velmi významnou roli. Stručně je zde nastíněna i situace v rámci rodiny Pernštejnů, o tom však podrobněji pojednávají příslušné kapitoly Janáčkovy monografie.²⁰⁹ V případě korespondence černínské si můžeme povšimnout jaký důraz klade Zuzana na vzájemné vztahy svých dětí.

²⁰² Marek, Pavel (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*, České Budějovice 2006, s. 44.

²⁰³ Tamtéž, s. 45.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 44.

²⁰⁵ *Václavovi posílám polibek. Vyřídte mu, že mu přivezu to, co jsem slíbil.* Tamtéž, s. 179.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 45.

²⁰⁷ Ratajová, J. (ed.): *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*, Praha 2002, s. 98, 102, 104-106.

²⁰⁸ Marek, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*, České Budějovice 2006, s. 40-56.

²⁰⁹ Janáček, Jos.: *Ženy české renesance*, Praha 1976.

Několikrát dokonce Humprechta zapřísahá, aby se postaral o svého mladšího bratra Heřmana: *...Tobě, můj nejmilejší synu Humprechte, poroučím a pro Boha prosím, pro požehnání boží neopouštěj svého nejmilejšího, jediného vlastního bratříčka Heřmana!*²¹⁰ Humprecht byl pro Heřmana především velký vzor a pravidelně si s ním, ostatně jako i s ostatními sourozenci, dopisoval.²¹¹ Zároveň mohla být bratrova úspěšnost a obliba jednou z příčin Heřmanovy nevyrovnané povahy, resp. možného komplexu méněcennosti. Nicméně měl Heřman svého staršího bratra velmi rád, obdivoval ho a Humprechtova velkého vlivu si byla velmi dobře vědoma i matka: *Mý dítě, když mu budeš psáti, byť malá cedulka byla, napomeň ho přece, aby se pilně učil, pana preceptora poslouchal, že jsi Ty starší a pana hofmistra bedlivě posloucháš; což on má za radost, když Ty mu píšeš, každému se chlubí.*²¹² Humprecht měl svého bratra i sestry také velmi rád: *Vašnosti poslušně poníženě prosím, račte se tak mnoho ponížiti a ode mně slečen [i] Heřmaníčka nastokrát pozdravovati, že, dá-li Pán Bůh, brzo se spolu shledáme.*²¹³ Smrt své starší sestry Alžběty, s níž vyrůstal a se kterou si byli velmi blízcí,²¹⁴ nesl zřejmě velmi těžce, můžeme-li soudit z dopisu, v němž mu její smrt matka oznamuje.²¹⁵

V této souvislosti se chci ještě zmínit o tom, jak se - poněkud překvapivě - vyvinul vztah Alžbětiniých rodičů, nebo přinejmenším Zuzany, k prve nechtěnému zeti Zikmundovi. I když je pravděpodobné, že proti jemu samotnému nikdy nic neměli, odmítnutí dát mu dceřinu ruku muselo nutně vyvolat určité napětí a u Zikmunda pocit pokoření. Na tom mnoho nemění ani určitá pravděpodobnost, že s tím mohl do jisté míry počítat a mohl na to být připraven, ani již poněkud za vlasy přitažená možnost, že snad mohl být ochoten - na přání nevěstiniých rodičů - dobrovolně podstoupit potupné odmítnutí, formálně „zinscenované“ za účelem

²¹⁰ Kalista, Zd. (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem* z Chudenic, Praha 1941, s. 189.

²¹¹ Heřman se Ti poslušně bratrsky poroučí a hrubě prosí, aby[s] mu odpustil, že Ti nepíše. Pán Bůh ví, mohu mu to svědomí dáti, že se tak pilně učí, jak muž bejtí,....., aby druhý rok v syntaxi nezůstal. Tamtéž, s. 190-191.

²¹² Tamtéž, s. 81.

²¹³ Tamtéž, s. 42.

²¹⁴ Srovnej korespondenci Alžběty Myslíkové s matkou Zuzanou. O bratru Humprechtovi se zmiňuje na několika místech, přičemž například poslední z jejích dopisů se s výraznou radostí a vřelostí zabývá Humprechtovým milostným vztahem ke slečně Berkové. Srov.: Dvorský, Fr. (ed.): *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova*, Praha 1890, s. 76-78.

²¹⁵ Kalista, Zd. (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem* z Chudenic, Praha 1941, s. 76-83.

určité společenské legitimizace nezcela rovného sňatku, přičemž se předem počítalo s přimlouvami vlivných přátel ženicha. O to zajímavější je, jakými vzájemnými sympatiemi a porozuměním byly nakonec vzájemné vztahy naplněny. Zuzana se v korespondenci o svém zeti zmiňuje téměř vždy, a to nejen v dopisech dceři, ale, což je vzhledem k vyšší objektivitě důležitější, také synovi. Dá se říci, že Zuzanin vztah k zeti byl velmi vřelý a postupem času téměř mateřský. Stejně tak i Humprecht měl svého švagra velmi rád a v korespondenci se s matkou pravidelně informují o jeho zdraví, situaci, o vzájemných stycích, apod. V jenom dopise Zuzana Humprechtovi píše, doufajíc v řádné doručení často se ztrácející korespondence, toto: *Dejž Bože, abyste ty psaní dostali, nebo je tam moc platnýho, obzvláště ty, jak pan generál* (Zikmund Myslík z Hyršova – pozn. M. Z.) *Ti posílá. Věř mi, že se můj nejmilejší pan syn o Tebe o Tebe věrně jako otec stará.*²¹⁶ Později píše o Zikmundově nemoci a zármutku z manželčiny, resp. dceřiny smrti: *Což jsem já teď opět měla velkou starost o pana generálfeltmaršálka lejt[nanta], nic jsem na 4 neděle o něm nemohla věděti, kde jest, mnoho mi jich pravilo, že na smrt nemocnej jest, ale, chvála Pánu Bohu, opěty jsem tý starosti zbavena, přijel šťastně, jezdil až do toho Etinku a tam asi 3 neděle byl zavřenej, velikou žalostí i taky přece byl hrubě nemocnej. Bože, což je to za jeho zármutek velikej pro to dobrý, bohabojící, poslušný můj dítě!*²¹⁷ V ne o mnoho pozdějším dopise dotýkajícím se téhož se Zuzana dokonce přímo vyjadřuje k jejich vzájemnému vztahu: *...; taktot' vím, že by mi pomyšlení rád učinil.*²¹⁸ Jindy zas Zuzana svému synu Humprechtovi píše: *Náš pan generál jest, chvála Pánu Bohu, zdrav, posílá Ti teď psaní. Převelice by rád, aby[s], mu napsal francouzsky, můj dítě, učiň mi tu lásku a napiš mu nákej řádek, byť dosti málo bylo, francouzsky, však jistě napíšeš tomu svému důvěrnému, dobrému, upřímnému příteli, kterémž až po tu hodinu takovej upřímném přítel opravdovém jest, že ho v nejmenší neupřímnosti poznati nemohu. Nerci-li jako nad švagrem, ale jako nad svým vlastním synem nad Tebou i nad Heřmanem se těší.*²¹⁹

²¹⁶ Tamtéž, s. 56.

²¹⁷ Tamtéž, s. 92.

²¹⁸ Tamtéž, s. 98.

²¹⁹ Tamtéž, s. 218.

Zvláštní kapitolu tvoří otázka bezdětnosti, resp. jeho vnímání v raném novověku.²²⁰ Tento smutný úděl se dotkl jednak Kateřiny Žerotínové z Valdštejna, jednak Sylvie Černínové z Millesima. Zajímavé však je, že se ani jedna z obou žen k tomuto problému v korespondenci nevyjadřuje. To může být dáno jednak určitou tabuizací tohoto tématu, jednak bezpochyby traumatizujícím účinkem otevřené zpovědi na toto téma a s tím souvisejícím pocitem méněcennosti z vlastní neplodnosti a nenaplnění hlavního manželského poslání, kterým v této době bylo zplození potomka, tedy dědice a pokračovatele rodu. Bezdětnost tak byla chápána jako určitá forma Božího trestu, i když představa nějakého veřejného odsuzování či společenské dehonestace daného páru je - přinejmenším již v této době a na této sociální úrovni - naprosto neopodstatněná a mylná. Ani v jednom z obou případů není jasné, který z partnerů byl „příčinou“ jejich bezdětnosti. Neplodnost lze s jistotou vyloučit pouze u Karla ze Žerotína, který v předchozích manželství zplodil několik potomků. V případě Kateřiny i Sylvie zároveň víme, že předchozí manželství jejich prvních manželů, tedy Smila Osovského a Heřmana Černína, zůstala bezdětná, přičemž do dalšího manželství obě vstupovaly v již poměrně pokročilém věku²²¹ a myšlenka na potomky tedy snad ani nebyla důvodem jejich nového sňatku. Více však říci nelze pro nedostatek jakýchkoli dalších informací. Snad lze dodat jen to, že je příznačné, o co více se obě ženy citově vážou na své manžely, případně též na některé blízké. To platí v přiměřené míře též v případě mužů, přičemž ta která jména pak zpravidla figurují ve významných odstavcích příslušných testamentů. Tak můžeme v černínské korespondenci sledovat vývoj vztahu manželů Černínových, zvláště pak Heřmanova, k prasynovci Humprechtovi Janovi Černínovi z Chudenic, kterého se Heřman rozhodl ustanovit svým dědicem. Zdá se, že se Heřman na svého budoucího dědice stále silněji váže, dbá o jeho vdělávání a prospívání – ve smyslu morálním i zdravotním – a stále častěji se stará o jeho návrat z ciziny domů a jeho vztah se citově stále více podobá vztahu otcovskému.

²²⁰ Touto otázkou se ve své práci podrobněji zabývá V. Boháčová – viz: Boháčová, V.: *Vztahy Sylvie Kateřiny Černínové, rozené Carettové z Millesima, s jejími blízkými*. In: ČNM 177/ 2008, s. 40-45.

²²¹ Jak uvádí V. Boháčová s odvoláním na příslušný pramen, za konec plodného věku je pro tuto dobu obecně považován věk kolem 40 let, maximálně je uváděn věk 50 let. Srov.: Boháčová, V.: *Vztahy Sylvie Kateřiny Černínové, rozené Carettové z Millesima, s jejími blízkými*. In: ČNM 177/ 2008, s. 42, pozn. 301.

Také Kateřina Žerotínová si přirozeně vytvářela náhradní rodinné vzahy – vedle silné vazby na manžela, o kterého obětavě pečovala až do jeho smrti, si vytvořila velmi vřelý vztah i ke své nevlastní dceři Bohunce, se níž udržovala pravidelnou a důvěrnou korespondenci. Roku 1631 jí *Má nejmileší, paní dcero! Psaní vašeho z Prešpurku, kterýhož datum 28. Januarii měsíce pominulého, sem dostala a ráda z něho porozuměla, že vy i se pánem svejm, panem synem mejm obzvlášť milejm, při dobrém zdraví se nacházíte a jeho požíváte, čehož vám také věrně přeji, Kdež pak ste žádostivy o mně a pánu mým předzvěděti, dokládajíce, poněvadž již tak dlouho o nás nevíte, že se z toho rmoutíte a nemálo nad tím troudíte: vám z takové o nás péče děkuji,*²²² Kateřina však udržovala pravidelnou a častou korespondenci i s řadou dalších příbuzných a přátel.²²³ Je pravděpodobné, že vřelý citový vztah si vytvořila také vůči svým schovankám, dcerám po zemřelé příbuzné Veronice Valdštejské z Lípy, kterých se ujala a jejichž zájmy houževnatě hájila.²²⁴ Přirozená náklonnost ji pak pochopitelně vázala také k vlastní rodině, tedy rodině bratra Adama z Valdštejna, se kterým ji pojil velmi úzký a důvěrný sourozenecký vztah. On a jeho synové zároveň představovali pokračování valdštejského rodu, což se pochopitelně odrazilo také v Kateřinině závěti,²²⁵ když Adamovi a jeho mužským potomkům dědičně odkázala milovanou Třebíč.

Silnou vazbu na svou původní rodinu zaznamenáváme také v případě Sylvie Černínové. V její korespondenci nalézáme časté zmínky zejména o mladší sestře Olympii, se kterou si byly velmi blízké a která před svým sňatkem²²⁶ u své

²²² Dvorský, Fr. (ed.): *Listy paní Kateřiny z Žerotína rozené z Valdštejna I.*, Praha 1894, s. 23-25.; Srov. například též Dvorský, Fr. (ed.): *Listy paní Kateřiny z Žerotína rozené z Valdštejna II.*, Praha 1895, s. 1-2, s. 26-25. aj.

²²³ Viz: Dvorský, Fr. (ed.): *Listy paní Kateřiny z Žerotína rozené z Valdštejna I., II.*, Praha 1894-5.

²²⁴ Srov. výše, kap. III. 2., s. 23.

²²⁵ Závěť Kateřiny Žerotínové byla pořízena 6. února 1637. Kde je uložena se mi bohužel nepodařilo zjistit.

²²⁶ Jejím manželem byl hrabě Filip Magnis, za kterého se provdala roku 1635. Jeho rod pocházel původně z Itálie a podobně jako v případě rodu Caretto di Millesima přišli někteří jeho členové, sloužící v císařských službách, do rakouských a českých zemí. Filip hrabě Magnis se na císařské straně zúčastnil bitvy na Bílé Hoře. Srov.: Tischer, Fr.: *Heřman hrabě Černín z Chudenic*, Praha 1903, s. 165-166.; Tischer, Fr. (ed.): *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635-1651*, Praha 1908, s. 25-27.; Boháčová, V.: *Vztahy Sylvie Kateřiny Černínové, rozené Carettové z Millesima, s jejími blízkými*, In.: *Časopis Národního muzea* 177, Praha 2008, s. 6.

sestry a švagra patrně nějaký čas žila nebo je alespoň hojně navštěvovala.²²⁷ Zdá se, že Sylviin manžel Heřman dokonce plnil funkci Olympiina poručníka, který za ni jednal a měl jejímu budoucímu manželovi vyplatit věno.²²⁸ Sylviin vztah vůči Olympii vyjádřil František Tischer slovy: „.....starala se o tuto sestru svou péčí takřka mateřskou, na všech rozhodujících místech vlivem působila, jak u svého chotě tak u bratří ženichových.“²²⁹

Také s bratrem Karlem Leopoldem udržovala ona i její manžel, zdá se, poměrně častý kontakt a vřelé vztahy. Ve své závěti mu pak odkázala nemalou částku,²³⁰ coby základ rodinného fideikomisu (svěřenectví), která měla v případě jeho bezdětnosti připadnout Mikuláši hraběti z Millesima, což byl zřejmě její strýc, a jeho potomkům. Tato skutečnost svědčí mj. o jejím přetrvávajícím pocitu sounáležitosti s původní rodinou, resp. rodem Carettů z Millesima, ale také o pochopení významu a nutnosti majetkového upevnění rodiny v zemi pro případný další vzestup.

Nejméně zpráv máme o Sylviině druhé sestře Ester Magdaleně. Její jméno se v Sylviině korespondenci s manželem neobjevuje. Je na ni však pamatováno v závěti, kde je *panně Esteře Mandaleně šlechticně Carettové hrabince z Millesimu, panně sestře mé velice milé*,²³¹ připsána, patrně s ohledem na její svobodný stav, poměrně vysoká částka.²³² Přestože závěť upravuje i alternativu Esteřina případného sňatku, z čehož lze usuzovat, že nebyla členkou žádného

²²⁷ Sylvie se v několika dopisech loučí s manželem poznámkou, že se se sestrou poroučejí a zdraví ho. Viz: Tischer, Fr. (ed.): *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635-1651*, Praha 1908, s. 23, 24, 25, 29, aj.

²²⁸ Viz Sylviiny narážky na jeho povinnosti vůči Olympii: *Co se dotejče mý sestry, rašte vědět, že se k Vašnosti dyckny důvěřila jako k voci, proto jí rašte bejt povinen tak vopatrít, aby měla Vašnosti co děkovat. atd.* Tamtéž, s. 26, aj. Srov. též: Boháčová, V.: *Vztahy Sylvie Kateřiny Černínové, rozené Carettové z Millesima, s jejími blízkými*. In.: *Časopis Národního muzea* 177, Praha 2008, s. 7.

²²⁹ Tischer, Fr. (ed.): *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635-1651*, Praha 1908, s. 2.

²³⁰ Jednalo se o částku 100 000 zlatých rýnských pojištěných na kosteckém panství. Nepočítáme-li Sylviina druhého manžela, představoval tento odkaz největší část jejího majetku. Jednalo se vlastně o její obvěnění, které jí odkázal její manžel Heřman. Král, P. (ed.): *Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550-1650*, České Budějovice 2002, s. 550.

²³¹ Tischer, Fr. (ed.): *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635-1651*, Praha 1908, s. 16.

²³² Zatímco Olympii Kateřině byla odkázána částka 3000 zl. r., jednalo se v případě Ester Magdaleny o částku 10 000 zl. r. pojištěnou na statku Blšany, ze které jí měl být každého půl roku vyplácen úrok. Pokud by se neprovdala, měl po její smrti přejít tento odkaz na dcery Karla Leopolda, resp. na dědice rodu hrabat z Millesimu. Srov.: Tamtéž, s. 16 a 18. Sylvie ve své závěti tedy zohledňovala jednak nutnost zabezpečení neprovdané sestry a možná i to, že Olympii bylo již dříve vyplaceno svatební věno, jehož výše činila 4000 zlatých.

řeholního řádu, vzhledem k přibývajícimu věku nebyla tato možnost asi příliš pravděpodobná a také k ní, zdá se, nikdy nedošlo.²³³

Vidíme tedy, že rodinné a příbuzenské vztahy hrály v životě raněnovověkého člověka velmi významnou roli, což souvisí mj. zejména s širším pojetím rodiny a také s chápáním významu společného původu, resp. rodu a pocitem odpovědnosti za jeho zachování. Pokud pak chyběly přirozené vazby, byly hledány vazby „náhradní“, většinou definovatelné v pojmech přátelství a kmotrovství.

²³³ Kdy se Ester Magdalena narodila, nevíme, zdá se však, že byla ze sester Millesimových nejstarší. I kdybychom však připustili, že se narodila teprve kolem roku 1620, což je vzhledem ke známým okolnostem nejzaší datum, pak by jí v době sepsání závěti táhlo na 50 let a možnost sňatku tedy byla buď jak buď málo pravděpodobná.

IV. 4. Rodinná tradice a rodokmen

Tradice, původ, starobylost rodu i jeho dějiny, tyto okolnosti byly při budování osobní prestiže a společenského postavení významným hlediskem již v dobách středověku. K významnému posílení tohoto požadavku však dochází v průběhu 16. století, zejména pak v jeho 2. polovině, v souvislosti s uzavíráním jednotlivých sociálních vrstev, jejichž vzájemná prostupnost měla být nadále výrazně omezena. Přiměřený rodokmen se tehdy stává přímo determinantem společenského růstu i politické kariéry, neboť je výslovným a nezbytným předpokladem přijetí do panského stavu, jemuž byla vyhrazena řada nejvýznamnějších zemských úřadů, mezi nimi i úřad nejvyššího zemského kancléře. Přestože pochopitelně existovala i další kritéria a rodokmen tedy nebyl sám o sobě vždy dostačující, byl jednou z podmínek základních. V důsledku porážky stavovského povstání ovšem dochází k významným změnám. Rejstřík šlechtické titulatury se rozšiřuje zavedením některých původem říšských titulů, přičemž jejich udílení se stalo výsadním právem panovníka a zároveň jednou z forem odměňování a podpory vlastních přívrženců. Tato praxe ovšem přirozeně vedla k závažné dehonestaci šlechtických titulů, přičemž byla tradiční šlechta stále silněji vytlačována novými šlechtickými rodinami, nejčastěji z řad šlechty vojenské a úřednické. Řada starých šlechtických rodů se tak ocitla ve stínu rodin řady zbohatlíků či dobrodruhů. Nově zavedené cizí šlechtické tituly tak ztrácely jak reálnou hodnotu vlastní, tak zejména snižovaly prestiž a význam titulatury původní.

Zájem o vlastní minulost ve smyslu hledání genealogických počátků vlastního rodu tak vycházel především z praktiky snahy o zajištění společenského postavení a zpočátku nebyl nikterak výrazněji motivován skutečným vnitřním zaujetím. To pochopitelně neznamená, že byly člověku lhostejné jeho kořeny a nezajímal se o své předky. Tento zájem však dosud spočíval spíše jen na povšechném povědomí založeném na ústním vyprávění a především na vědomí rodinné tradice a pocitu odpovědnosti za její uchování a pokračování. Snad pouze v kruzích nejvyšší aristokracie měla péče o vlastní rodokmen starší tradici, kterou lze sledovat od konce 14. a zejména v průběhu 15. století, kdy jednotlivé rody, po vzoru královských dynastií, zdůrazňovaly svou vážnost připomínáním význačných

předků a za účelem posílení osobní a rodinné prestiže vytvářely umělé konstrukce dokládající údajné příbuzenství jak se současnými cizími věhlasnými rody, tak s antickými či bájnými hroty, příp. biblickými postavami.²³⁴ Podobné historicko-mytologické genealogie byly od počátku využívány za účely politickými a mocenskými, dlouho však neměly povahu skutečného právního dokladu a propojování vlastní historie s bájným světem dávnověku tak nebylo limitováno prokazatelností. Kodifikací podobných rodopisů měla být posílena jejich věrohodnost, zároveň se však kladl stále větší důraz také na kvalitu zpracování jejich historické složky, což se záhy stalo podnětem k soustavnějšímu a systematictějšímu bádání. Vzhledem k tomu, že byly tyto spisy vyhotovovány v prostředí poměrně vysoce vzdělaném, zároveň si však dlouho uchovávaly svůj půvab bájného vyprávění, lze je snad zároveň považovat i za jistý projev soudobého esteticko-literárního citění charakteristického pro humanistickou tvorbu.

Impulzem, který dal podnět k serióznějšímu hledání předků, bylo konečné konstituování a uzavírání jednotlivých stavů v průběhu 16. století a tedy jejich stále obtížnější vzájemná prostupnost, kdy bylo povýšení, potažo tedy i zastávání určitých úřadů, vázáno a podmíněno hodnověrným a právoplatným prokázáním patřičného rodokmene.²³⁵ Vzhledem tedy ke skutečnosti, že vlastním popudem k jeho vypracování nebyl skutečný vnitřní zájem, ale více méně pragmatické důvody, je správnější nehodnotit podobné aktivity v souvislosti s intelektuálními zájmy, nýbrž spíše v souvislosti s praktickou péčí o rodinu a její společenskou prestiž. Přesto můžeme sledovat, jak se tato původně společenská nutnost pozvolna mění v opravdové zaujetí, uspokojované vzrůstající hrdostí ze znovuvzkříšené slávy vlastního rodu.

Zejména v případě významných aristokratických rodů se často jednalo o práci na zakázku, přičemž zpracováním rodopisu bývali pověřováni vážení a

²³⁴ Klasickým příkladem uváděným v této souvislosti je pověst o původu rodu Rožmberků, kteří s odvoláním na italský rod Ursinů, majících ve znaku také pětistou růži, odvozovali svůj původ od bájněho Aenea, který se měl po útěku z hořící Tróje usadit v Itálii. Páni ze Šternberka považovali za svého předka Baltazara, jednoho ze Svatých tří králů, a páni z Hradce dovedli svůj rodokmen přes vévody münsterberské dokonce až k praotci Adamovi.

²³⁵ V roce 1501 si panský stav vymohl, že do panského stavu může být povýšen jen ten, kdo je schopen prokázat vladický stav do čtvrtého kolene. V roce 1502 pak Vladislav Jagellonský potvrdil panským rodům právo přijímat do panského stavu. Tím byly završeny snahy, které můžeme sledovat až do 14. století, o vytvoření právní hranice striktně oddělující vyšší a nižší šlechtu.

uznávání vzdělanci, což mělo zvýšit věrohodnost, ale zároveň kvalitu výsledného díla. Stále výrazněj se tak uplatňoval a prosazoval kritický přístup, a to i přesto, že autor měl zpravidla za úkol začlenit do své práce i příslušnou tradici a propojit rod se vznešenými předky bájně minulosti.²³⁶ Koncem 16. a počátkem 17. století jsou tak položeny základy vědecké genealogii založené na kritickém zkoumání pramenů a rodopis doznává velkého rozmachu heraldickým a genealogickým dílem Bartoloměje Paprockého z Hlahol a především rožmberského archiváře a knihovníka Václava Březana.²³⁷ Ve druhé polovině 17. století pak na ně svým dílem navazuje Bohuslav Balbín.²³⁸

Pozoruhodný doklad o postupné změně přístupu k tomuto problému a také o způsobu bádání i požadavcích nalézáme v korespondenci Zuzany Černínové: *Já mám nyní velkou práci s těmi dědečky a babičkami, chtějí vám to, mý nejmilejší děti, jak náleží, přivést k místu a konci, aby to v deskách bylo, musím vyhledávat po Vašem J.M. panu dědu až do praděda, též jejich paní po meči a po přeslici též tak, nebo jste vy již třetí koleno stav panskej, a tak bych to co nejdříve ráda spravila.*²³⁹

V jednom z pozdějších dopisů pak synovi píše, že mu posílá vymalované rodové erby, přičemž s jistým pohoršením podotýká, že jejich vyhotovení není v detailu zcela správně provedené. Pro potvrzení jejich právoplatnosti připojuje

²³⁶ Nejznámějším příkladem je *Historie Rožmberská* Václava Březana, který se snaží dovést jejich genealogickou řadu přes italský rod Orsini až k antickým předkům. Dalším příkladem však může být například i mladší dílo *Origines Comit. de Guttenstein (Původ hrabat z Guttenštejna)* od Bohuslava Balbína, kde je původ tohoto rodu odvozován od rodu blahoslaveného Hroznaty. Kromě toho pak věnoval Balbín genealogii české šlechty také dvě knihy svého vícesvazkového díla *Miscellanea historica regni Bohemiae (Směs rozprav o dějinách českých)*.

²³⁷ Bartoloměj Paprocký z Hlahol (asi 1543-114) – polský šlechtic, polsky a česky píšící spisovatel a historik, věnoval se heraldice, genealogii, ale také vešování, horlivý katolík, od roku 1588 emigrantem v českých zemích, kde dlouhá léta působil, aby se ke sklonku života opět vrátil do Polska; Václav Březan (1568-1618) – historik, rožmberský archivář a knihovník, původem z rodiny mlynáře v Březnu u Postoloprta, studium na bratrské partikulární škole v Mladé Boleslavi, poté na univerzitách v Heidelbergu a Štrasburku, vynikal všestranným vzděláním a kulturním rozhledem, kromě češtiny a němčiny ovládal též latinu, francouzštinu a řečtinu, od roku 1593 ve službách Petra Voka z Rožmberka, po jeho smrti roku 1611 ve službách Jana Jiřího ze Švamberka.

²³⁸ Bohuslav Balbín (1621-1688) – jezuitský kněz a pedagog, jako významný literát, historik, zeměpisec a obránce českého jazyka patří mezi nejvýznamnější osobnosti českého baroka. Pocházel z rytířského rodu Balbínů z Vorličné, původně erbovní královéhradecké měšťanské rodiny Škvornických. Jedním z jeho kmotrů, neboť ho při křtu držel, byl pravděpodobně Albrecht Václav Eusebius z Valdštejna. Vychováván byl rodinným přítelem Otou z Oppersdorfu na zámku Častotovice, kam se jeho matka přestěhovala, když otec roku 1622 náhle zemřel.

²³⁹ Kalista, Zd. (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941, s. 224.

vlastnoruční podpis, přičemž zdůrazňuje starobylou tradici svých předků i otcovo významné postavení v císařových službách.

*Erby mýho nejmilejšího pana otce a mý nejmilejší paní matere malované s podpisem mým posílám. Kdy můj nejmilejší pan otec umřel, v těch ouřadech byl a před tím v jinších mnohých službách J.M.C., v soudu komorním sedal pan otec; má nejmilejší paní máteř ráčila být stavu panského vzácného rodu pánů z Cimburku. Není ten prsten dobře namalovaný, v hubě páva má býti diamant a on jakýs černý kámen namaloval.*²⁴⁰

Zuzana se dále zamýšlí, proč je prospěšné seznamovat mladší generace s historií rodu a jejich předky. Motivací pro ni přitom zůstávají praktické důvody, především ve smyslu společenského uplatnění, a lituje, že ona sama se nedověděla od rodičů a pamětníků více, což by jí bývalo ušetřilo spoustu práce a obtížného dohledávání jmen již dávno zemřelých předků a vzpomíná, jak její otec reagoval na otázky týkající se hledání kořenů vlastní rodiny, jakoby byly podobné dotazy chápány téměř jako pochybnosti a neúcta.

*Což jest to převelice čisté, když rodičové dětem povědí, co jsou za předky měli, není-li to jednou potřeba, jest druhýmu, jako ku příkladu, kdybyste vy chtěli který z mých nejmilejší[ch] synů křížovníkem býti, museli byste štítu prokázati, po mně, chvála Pánu Bohu, dosti jest vzácných mých dědků a babiček, ale když toho nevím, kde hledati, pravých jmen, jak jsou jim říkali a ti lidé již pomřel staří, kteří toho povědomi byli, předce bych až do prabáby vyhledala, nebo moje prabába a vaše praprabába Kokoříinka po panu otci mým byla, než jak jsou jí jménem i tomu panu pradědovi mýmu a vašemu prapradědovi říkal, to nevím. Když někdy má nejmilejší máteř řekla pantátovi, aby nám dětem svým pověděl, kdo jsou byly naše báby, pantáta říkal „Nač bych jim to povídal, však vědí celý Čechy, co je rod pánů Homutů, kdo chce věděti, nech se ptá“, s tím nás odbyl, byly bychme co víc říkaly, byly bychme konečně přes hubu dostaly.*²⁴¹

Zajímavé je, že podle Zuzanina svědectví to ovšem byla jejich matka, kdo je pobízel k tomuto zájmu. Svědčilo by to jistě o jejích intelektuálních zájmech souvisejících nepochybně s výchovou a vzděláním, kterých se jí snad, jako dceři panského stavu, v mládí dostalo. Zájem o rodokmen se v Čechách objevuje, jak již

²⁴⁰ Dopis z Prahy z 13. 3. 1649. PNP, LA, fond: Zdeněk Kalista, část: Rukopisy vlastní: Vědecké a odborné práce.

bylo řečeno, v době lucemburské. Za vlády Zikmunda Lucemburského přitom zastával úřad nejvyššího kancléře, jako první laik v tomto úřadu, příslušník moravské větve pánů z Cimburka – Tovačovských – což jistě mohlo být impulzem celému nejširšímu rodu k hledání příbuzenských pout, jejich zdůrazňování a ochraně. Přestože rod Cimburků z Cimburka nebyl s Tovačovskými významněji spřízněn, jistě i oni, jako starý český panský rod, hleděli svůj původ vyzdvihnout a uchovávat a předávat jeho paměť z generace na generaci.

Reakce otcova nám naopak nedovolí zbavit se dojmu určité nepřekonané frustrace z vědomí stavovské nerovnosti vlastního rodu ve srovnání s původem manželčiny. Za jistých okolností bychom dokonce Alžbětino pobízení, když *řekla pantátovi, aby nám dětem svým pověděl, kdo jsou byly naše báby*, mohli chápat ve smyslu určitého škodolibého popichování. Na druhou stranu byl i vladýcký stav stavem urozeným a hrdost nižších šlechticů si alespoň navenek často nezdala s hrdostí významných pánů. Homutova podrážděná reakce nicméně nepůsobí jen jako ostentativní dotčenost a neochota hovořit o obecně známé historii, o které přeci *vědí celý Čechy*, ale mnohem spíše jako vědomí, že se konkrétně nemůže pochlubit zvláště výraznou osobností a že jeho předci nemohou rodu manželčinu zajisté konkurovat. Této verzi by nasvědčovala i okolnost, že Jiří Homut hovoří o svém rodu jako o rodu panském; tuto nesrovnalost – ať už záměrně či z nepozornosti pozměňující skutečnost – lze však stejně dobře přičíst na vrub pozdější interpretaci Zuzanině. V tomto kontextu se tedy zdá, že míra zájmu o dějiny vlastního rodu byla do značné míry determinována významem té které rodiny a jejím postavením.

V poněkud jiném duchu než u Zuzany Černínové, vyznívá líčení rodových dějin v případě nejmladší z našich šlechticek – Lidmily Alžběty z Lisova. Její zájem je jistě zčásti motivován podobně praktickými důvody, neboť v této době se bez rodové prestiže šlechta již v podstatě neobejde. To ostatně potvrzuje i důsledné zdůrazňování postavení, zásluh a věrnosti jednotlivých členů rodiny.²⁴² Zároveň však z jejího vyprávění vyzařuje daleko větší zaujetí a nadšení, čemuž odpovídá i osobní aktivita vynaložená na hledání rodinných kořenů. Tato aktivita

²⁴¹ Tamtéž.

již pro ni neznamená jen *velkou práci s těmi dědečky a babičkami* jako pro Zuzanu Černínovou, ale daleko je spíše zájmem, který aktivně a systematicky rozvíjí. Když ve svých pamětech popisuje svou cestu do Vídně k císařskému dvoru, kam doprovázela svého manžela, s nadšením vypráví: *Taky sem byla v císařský bibliotéce [!], kdežto sem jse schválně šla dívat, protože mně denemarský rezident pověděl, jaký tam pěkný památky najdu mých předků, kteý juž před šesti, sedmi sty léty štít mesig byli, a jak můj praděd, totiž mýho otce matere otec Tycho Brahe, pěkný památky bibliotéce císařům zanechal, jsouce přední a slavný matematicus, ...*²⁴³ Její zájem přitom nekončí dohledáním jmen či získáním strohých informací, nýbrž jsou impulzem k další práci, jejímž završením je ucelené, literárně zpracované vyprávění o dějinách celého rodu, a to v linii otcově i matčině. Jména jsou tak zasazována do širšího kontextu a dobových souvislostí, snahou je rekonstruovat jejich život i zásluhy, čímž se stávají jakýmsi praktickým i morálním odkazem potomkům. Již tedy nejde jen o to rekonstruovat strohý rodokmen sestavený z pouhých jmen, nýbrž poukázat i na tradiční postavení a charakter rodiny.

Je patrné, že přístup Lidmily Alžběty z Lisova nabyt výrazně jiný charakter. Příčiny tohoto posunu je opět nutno hledat v první řadě v kvalitativně odlišných životních podmínkách obou žen – dlouhá léta válečného strádání, úplné zpretrhání dosavadních společenských vazeb a neustálá nejistota nedávaly lidem prostor ani čas pro pěstování či rozvíjení podobných zájmů, zatímco postupná stabilizace poměrů 2. poloviny 17. století již nutné podmínky vytvořila. Navíc stoupaly i nároky společenské, kdy zvyšující se konkurence na kterékoli privilegovanější místo zvyšovala též požadavky na případné uchazeče. Vážené, vzdělané a kulturně aktivní rodinné zázemí tak rychle nabývalo na významu, neboť reprezentovalo své členy v široké veřejnosti, přičemž zájem o vlastní genealogii naplňoval všechny zmíněné roviny zároveň. To, co se dříve omezovalo na nutné minimum, se posléze mohlo i muselo začít rozvíjet.

Jak již bylo řečeno, zájem o původ a dějiny vlastního rodu se po vzoru panovnického dvora nejprve prosazuje v prostředí aristokratickém. Stále větší

²⁴² Srov.: Alžběta Lidmila z Lisova – Rudolf Adam z Lisova: *Stamm Beschreibung (Popsání rodu)*. In: Ratajová, J. (ed.): *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*, Praha 2002, s. 149-171.

²⁴³ Ratajová, J. (ed.): *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*, Praha 2002, s. 120.

důraz je přitom kladen na platné genealogické vývody, které se stanou významným determinantem vzájemné prostupnosti jednotlivých sociálních vrstev společnosti a rodokmen se tak stává významným prvkem sebeprezentace. Tomu pak odpovídá i péče, která je věnována nejen samotnému bádání, ale i následné prezentaci, kde se vedle písemných zpracování začínají stále více využívat některé další umělecké, resp. řemeslné formy, zejména malba. Vedle heraldiky, rozvíjející se ruku v ruce s genealogií, se malířství uplatňuje zejména v souvislosti s renesančním rozmachem portrétního umění,²⁴⁴ v kontextu čehož vznikají reprezentativní rodové galerie. Jedná se o šlechtické portrétní soubory zobrazující významné členy rodu, a to mnohdy i retrospektivně, v jejich smyšlené ideální podobě. Mezi nejvýznamnější patří rodové galerie Pernštejnů, Rožmberků a Lobkoviců, které se zásluhou paní Polyxeny staly základem slavné lobkovické obrazárny roudnického zámku, dnes umístěné na zámku v Nelahozevsi.

Portrét se ovšem neuplatňuje pouze pro účely reprezentativní, jako v případě zmíněných rodových galerií, nýbrž vznikají i malé upomínkové podobenky určené k osobní potřebě a potěšení, o kterých čteme v korespondenci Zuzany Černínové s dcerou Alžbětou a které si mohly dovolit i nižší společenské kruhy. Rychlé rozšíření a obliba portrétního umění napříč sociálními vrstvami pravděpodobně souvisí s neustále se zvyšující migrací obyvatelstva, neboť plnily funkci upomínkových předmětů, jako později fotografie, jejichž funkcí bylo uchování a zpřítomnění vzpomínky na nepřítomné blízké²⁴⁵ a tak si zejména rodinní příslušníci vzájemně vyměňovali takovéto drobné portréty, v dobové terminologii nazývané *kontrfekt*y. V tomto smyslu také vyznívá žádost Alžběty Myslíkové, když žádá matku o zhotovení a zaslání podobenky malé Zuzanky a následně posílá na oplátku svoji: *Tu přemilou Zuzrličku z kruntu mého srdce miluji, tak žádostiva jsem ji vidět, jako co na světě. Má nejmilejší paní mamičko! Vašnosti poddaně prosím, račte mi tu milost učiniti a račte mi po Jirkovi ten její*

²⁴⁴ Portrét jako výtvarné téma se začíná ojevovat s nástupem humanismu a renesance. V Evropě se začíná objevovat portrét, nepočítáme-li pochopitelně umění antické, teprve koncem středověku, v hojnější míře ovšem až v renesanci. U nás lze za první portréty považovat bysty trifonia Svatovítské katedrály, vznikají tedy za vlády Karla IV., s nímž jsou spojovány i první ohlasy renesance a humanismu v českých zemích.

²⁴⁵ Jestliže se tyto podobenky vzájemně vyměňovaly z důvodu dlouhodobé odloučenosti, je nasnadě, že svou funkci si uchovaly i po smrti zobrazené osoby. O pradávnm významu portrétního umění ve smyslu uchování podoby a tím i paměti na zemřelého přitom jednoznačně svědčí i obliba portrétního umění, i když idealizovaného, na náhrobcích, tumbách, apod.

*kontrfekt poslati, nebo nevím, kterak se toho dočkati mám, abych ji, anebo její kontrfekt, mohla viděti.*²⁴⁶ Když pak posílá matce obrázek s vlastním portrétem, hodnotí zároveň i kvalitu a realističnost zobrazení, přičemž se zmiňuje i o soudobé módě: *Má nejmilejší paní mamičko! Račte milostivě odpustiti, že Vašnosti teď smím můj kontrfekt poslati, mně samé se zdá, že je ke mně podobnej, kromě že tak hrubě červená nejsem, a to levé oko jakés mi roztažené udělal; nežli tak jak jsem malována, tak se nosím, nežli více pantl nosím, nežli jich tu namalovaných jest. Neníčko, račte odpustiti, ten fraucimor, jako blázni s těmi pantlemi chodí, kde se která může držet; ale já vždycky od těch nejpřednějších mustr беру. Na čele taky nosejí dvě růžičky. Ten cípek na čele, račte věřiti, že mi hrubě dobře sluší.*²⁴⁷ Jestliže vznikaly podobné více či méně rozměrné portréty, nesly s sebou zároveň vzpomínku na zobrazené osoby a tak výrazně přispívaly k uchovávání rodové paměti. Portrét přitom vykazoval stále rostoucí oblibu a tak není nijak překvapující, že již v baroku došlo portrétní umění pakticky na hranice svých možností.²⁴⁸

Vraťme se ale k samotné otázce zájmu o předky a minulost rodu. Vidíme, že se tento zájem rozvíjí v souvislosti s budováním osobní a rodové prestiže, zpočátku zejména v kontextu mocenského soupeření, posléze však i společenského postavení, resp. sociálního zařazení. Tehdy se podobné snahy začínají pochopitelně uplatňovat v širším měřítku a zvyšuje se důraz na prokazatelnost zjištěných faktů. Rodinné pověsti a uměle vytvářené konstrukce o původu rodu a jeho smyšlených příbuzenských vazbách ovšem nadále dodávaly lesku a plnily navíc i funkci literárně estetickou. Nutnost prokázání urozenosti doložením patřičného rodokmene vyvolává zprvu nelibost, nechut' a pocit uražené cti, která se dosud opírala o všeobecně uznávané obecné vědomí. Záhy se však požadavek prokazatelnosti rodokmenu začne přijímat jako přirozený a zvyšuje se důraz kladený na předávání, případně kodifikaci ústní tradice. Zaujetí hledáním

²⁴⁶ Dvorský, Fr. (ed.): *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova. Listy Alžběty Homutovny z Cimburka a Elišky Myslíkovny z Chudenic*, Praha 1890, s. 70-71.

²⁴⁷ Tamtéž. s. 74.

²⁴⁸ Portrétní malba je v barokním období jednou ze základních oblastí výtvarné tvorby. Východiskem barokního reprezentativního portrétu byla vedle děl Albrechta Dürera a Hanse Holbeina mladšího zejména benátská škola 16. století reprezentovaná Tizianem, Tintorettem a Veronesem. Barokní portrét pak dosáhl dokonalosti v dílech Vélasquezových, Rembrandtových, Halsových, van Dyckových, z českého prostředí pak v portrétech Karla Škréty, Petra Brandla a Jana Kupeckého. Srov.: Pijoan, J.: *Dějiny umění*, Díl 6, 7. Praha 1980, 1981.; Neumann, J.: *Český Barok*, Praha 1969.; Dvorský, J. a kol.: *Dějiny českého výtvarného umění II./2*, Praha 1989.

vlastních kořenů, osobní fascinace dávnověkem či hrdost na činy slavných předků přichází teprve později a souvisí s postupnou proměnou společenské mentality, jejímž vyvrcholením je barokní pojetí jedince jako součásti složitého celku a nekonečného Božího plánu.

S rozvíjejícím se zájmem o minulost dochází zároveň k rozvoji některých intelektuálních i uměleckých oborů, jež jej podmiňují, prohlubují, podporují a propagují. Výrazný rozmach zaznamenává především kronikářství, genealogie a heraldika a dějepisectví se tak může na nových základech dále rozvíjet jak po stránce literární tak faktografické. Z uměleckých forem pak přináší nové možnosti zejména portrétní malba, jejíž význam spočívá jednak v popularizaci genealogického bádání, jednak ve významném usnadnění bádání budoucího.

IV. 5. Sociální stratifikace, sociální a mezilidské vztahy

Raněnovověká, resp. feudální společnost byla, jak známo, založena na důsledné stratifikaci společnosti. Jednotlivé skupiny byly od sebe ostře odděleny a každá určovala člověku jeho roli. Vzájemná prostupnost byla proměnná v té které době, vždy ovšem závisela na přesně daných kritériích - k těm nejvlivnějším patřily zejména později peníze. Po dlouhou dobu však byla určující rodová příslušnost, tedy příslušnost k té kategorii, ve které se člověk narodil - základní rozlišení tedy dělilo společnost na "urozenou" a "neurozenou". Významným prvkem feudální společnosti byla stavovská hierarchie, závisající v první řadě právě na "urozenosti". Stav duchovní byl pochopitelně výjimkou a alespoň teoreticky byl otevřen "zájemcům" všech ostatních kategorií. Nejvýraznější konflikty související s narušováním vzájemné hranice byly tradičně mezi stavem měšťanským a šlechtickým²⁴⁹. Jednalo se jednak o střety mocensko-politické a hospodářské, jednak o nechuť "urozených" přijímat mezi sebe "neurozené", neboť tím docházelo k úpadku jejich prestiže. Konflikty vrcholily právě v raném novověku a "urozená společnost" s nechutí sleduje, jak se mezi ni tlačí stále další a další lidé bez řádného rodokmenu a pohlíží na ně s opovržením jako na samozvance, kupčíky a podnikavce. Záhy je ovšem zřejmé, že tato křeč již nemá smysl a nezbyvá, než se smířit s existencí této tzv. nové šlechty a začít ji respektovat.²⁵⁰ Tato nová šlechta je tvořena jednak šlechtou vojenskou a úřednickou - především tedy důstojníky císařské armády a vysokými úředníky, jednak některými zbohatlíky šlechtickou důstojnost si "zakoupivšími". Kromě toho, v době, o které mluvíme vymírá postupně několik významných staropanských rodů a na jejich místo se tlačí pochybná šlechta "cizácká".²⁵¹

Určitý pocit nadřazenosti a předsudky ovšem přežívaly v prostředí "staré šlechty" velmi dlouho a nechuť k bližším kontaktům se projevovala i v každodenním životě. To se týká například problému sňatků, v našem případě konkrétně již několikrát zmiňovaného sňatku Alžběty Černínové z Chudenic s plukovníkem císařské armády, panem Zikmundem Myslíkem z Hyršova. Zde byla

²⁴⁹ Zde bylo nutno rozlišovat ještě stav panský a rytířský, čímž se zde ovšem nechci podrobněji zabývat.

²⁵⁰ O změnách myšlení a počátcích podnikání české šlechty viz: Hrubý, Fr.: *Z hospodářských převratů českých v století XV. a XVI.* In: ČČH XXX./1924, s. 205-236, 432-459.

nechut' k nerovnému sňatku zřejmě skutečně hlavní příčinou počáteční nevole, neboť co se týče sympatií, dokázal si Zikmund velmi brzy získat upřímnou náklonnost celé rodiny, a o hmotné zabezpečení dcery také nemuseli mít Černínovi starost. Nakonec stačila vlivná přímluva a překážky se staly překonatelné. Příznačné je, že samotná Alžběta s tímto problémem neměla, „nová“ šlechta již pro ni nepřestavovala nobilitu méněcennou.

V této době měl tedy člověk již v okamžiku svého narození v podstatě vymezené hranice svého života a své místo ve společnosti. Ta byla velmi citlivá na sebemenší porušení těchto norem, určujících a zaručujících její „přirozený řád“. Tato citlivost a neochota k jakýmkoli odchylkám spočívala v jakémsi pudu sebezáchovy, kdy pro ni starodávňý pevný řád představoval životní jistotu, předpoklad orientace ve světě i záruku celé její další existence. Případná odchylka pak znamenala porušení tohoto řádu, resp. narušení rovnováhy společnosti. Člověk, tehdy stále ještě silně závislý na přírodě, vystaven jejím rozmarům, nepřízním a nejistotě dalších dnů, pro něhož sebemenší pokrok znamenal výtěžek usilovné práce mnoha generací, potřeboval určitý pevný rámec, na který se mohl spolehnout, který důvěrně znal, věděl, co od něj může očekávat a jak se v něm pohybovat. Tento rámec byl pak do značné míry určován kulturně-náboženskými vzorci. Bez něj by byl jeho rozum vystaven tak neúnosnému psychickému tlaku, že by mu nebyl schopen odolávat. Člověk tak samu skutečnost, zda se narodil jako poddaný nebo jako pán nepovažoval za něco nespravedlivého. Dokonce mohlo být urážkou nejen „ponížení“ v rámci stavovské hierarchie, ale rovněž „povýšení“. Každá společenská skupina měla přesně určeno, jaká role jí přísluší. Prvním odlišovacím znakem byl pak oděv,²⁵² podle něhož každý okamžitě poznal, „s kým má tu čest“, v jakém je k dotýcnému postavení, jak k němu přistupovat a jak s ním jednat, přičemž svévolné porušení tohoto pravidla, tedy nošení nepříslušejícího oděvu, se považovalo za vážný přečin porušující společenský řád a jeho vztahy. Musíme si ovšem uvědomit, že každé omezení bylo vždy zároveň také ochranou a právem.

Danost a požadavek společenské stratifikace neznamenal nutně překážky ve vzájemné komunikaci, tato komunikace měla ovšem přesně danou formu a řád.

²⁵¹ Viz: Janáček, Jos.: *Ženy české renesance*, Praha 1976, s. 40-56.

Tím chci říci, že vzájemné vztahy napříč společenskými vrstvami mohly být poměrně vřelé i přátelské, musely se však odehrávat v rámci vymezených pravidel. Tyto vzorce chování, vzájemně odlišující jednotlivé společenské skupiny a bytostně spjaté s jejich rolemi, s sebou přinášely mj. též tradiční pocit odpovědnosti za sobě svěřené – panovníka za obecný lid, vrchnosti za své poddané, církve, resp. duchovenstva²⁵³ za duše věřících. To vycházelo z náboženského chápání vyjádřeného podobenstvím o svěřených hřivnách či oblíbeným motivem Krista coby dobrého pastýře a církve jako jeho stáda. Oblíbeným zpodobňováním vrchnostenského vztahu byl přísný, avšak spravedlivý otec ochraňující, vychovávající i milující všechny své děti bez rozdílu. I tato představa ovšem musela mít ideální podobu – tentokrát Boha Otce. Zde opět vidíme, jak byl tehdy veškerý život úzce propleten s náboženským pojetím světa. Právě vztah vrchnost-poddaný se v našich pramenech jeví ve velmi zajímavém světle a mohou velmi zásadně poopravit naši vžitou představu, o „zlých pánech“ a „trpících poddaných“. Korespondence našich šlechticů je velmi bohatým zdrojem informací k tomuto problému. Zejména korespondence nižší šlechty, jejíž významnou část tvoří problematika hospodářská a tedy úzce spjatá s poddanským prostředím, je velmi štedrá. V první řadě musíme uvést listy paní Kateřiny ze Žerotína a listy Zuzany a Sylvie Černínových. Dále ovšem i korespondence ostatních zmiňovaných žen – Alžběty Homutové a Alžběty Myslíkové. Dopisy Polyxeny Lobkovicové se také leckdy této otázky dotknou, nicméně jejich obsahový charakter je poněkud jiného rázu a jiné úrovně. V tomto případě jde tedy vesměs o izolované zmínky, nicméně nám poodhalují přístup a postoje těch nejvyšších kruhů aristokratické společnosti. Co se týče Pamětí Alžběty Lidmily z Lisova, přinášejí také mnoho zajímavého, mj. například v souvislosti s otázkou kmotrovství.

²⁵² Srov.: Kybalová, L.: *Dějiny odívání. Středověk. Renesance. Barok a rokoko*. Praha 2001, 1996, 2006.

²⁵³ Zde bych ovšem upozornila na zvláštní postavení kléru v rámci společnosti, neboť příslušnost k této třídě nebyla primárně určena narozením a tak protínala prakticky všechny ostatní skupiny. Dá-li se tedy mluvit o společenské třídě či skupině, není podle mého názoru přesné, hovoříme-li o společenské vrstvě, neboť tato již v sobě obsahuje určitou hierarchizaci, přičemž hierarchizace církevní nesouvisí s hierarchizací společenskou, nýbrž stojí samostatně vedle ní, přestože se bezesporu vzájemně těsně prolínají s určitou vyšší mírou pravděpodobnosti horizontálního propojení jejich jednotlivých vrstev.

Vztah vrchnosti k poddaným měl mít tedy ideálně podobu otcovského vztahu k dětem. Toto pojetí mělo své kořeny již ve středověku, kdy se začínal vytvářet feudálně-klientelský systém založený na principu ochrany a poddanosti – leník dobrovolně vstoupil do područí pána, z čehož mu vyplývaly určité povinnosti, v tom předně odvod dávek, přičemž pán byl povinován ochranou svého vazala i jeho majetku. Přestože se skutečnost od ideálu velmi lišila, pocit odpovědnosti v podvědomí šlechty přeci jen přetrvával. Formálním vyjádřením tohoto jejího postoje bylo také pojetí, o jí svěřeném majetku, se kterým má hospodařit nikoli ve prospěch svůj, nýbrž především svých poddaných. Toto je ovšem spíše obecné, formální pojetí. Jak jsem již výše naznačila, mezi poddanými a vrchností existovaly také užší, řekněme neformální vztahy, které pochopitelně závisely především na frekvenci vzájemného kontaktu. Těmto vztahům bych se nyní chtěla věnovat především, neboť soukromá korespondence nám v tomto ohledu nabízí jedinečnou příležitost.

Z poddaných, kteří nejčastěji přicházeli do styku se svými pány, to bylo jednak služebnictvo, jednak úředníci spravující pánův majetek a hospodářství. Co se týče úřednictva, šlo zpravidla víceméně o vztahy formální, pracovní, i když je jisté, že někteří zvláště osvědčení úředníci měli s pány i osobnější vztahy.

V případě služebnictva šlo však o lidi žijící v bezprostřední blízkosti svých pánů. Zastávali zde různé funkce a byl zde tedy daleko větší prostor pro vzájemné sblížení. Mnozí vyrůstali na panském sídle či velkostatku již od útlého mládí. Zejména na sídlech nižší šlechty vyrůstaly děti pánů často společně s dětmi „personálu“ a nejen že později leckdy vstoupily do jejich služby, ale někteří z nich se zároveň staly jakýmsi jejich důvěrníky. Přestože nebyl takovýto důvěrný, někdy téměř přátelský vztah žádnou výjimkou, je přesto třeba mít se na pozoru před přílišným idealizováním. Nicméně je fakt, že nejbližší personál byl chápán ve smyslu širší rodiny. V zásadě šlo o jakýsi zmenšený model, resp. praktické uskutečnění onoho modelu otcovské péče vrchnosti o poddané, přičemž byl ovšem uplatňován zcela spontánně a přirozeně. Dokladem může být péče, která byla věnována starým či nemocným. Alžběta Homutová píše své dceři: ..., *jest se ta Bětka na Radenině a kuchtik rozstonali: I má mila Zuzanko, prosím tebe velice, nevopouštěj mi jich s pannou Hedvičkou, jestli předce stůní. Nic ten ouředník nepíše, je-li zase zdráva, čili předce stůně: stůně-li, udělej jí ten flastr pro prým i*

tomu kuchťíkovi a pošli s ním Kozmičkovou, ať jí jej sama dá a přiloží po několikrát, však von jí tam žádněj nic dobrýho neudělá, a ať řekne mateři, aby s ní tam neníčko pobyla a jí pohlídala a opatřila, jestli stůně. Ať mi již pro Boha ti moji poddaní všickni nepomrou, však jich již dosti maličko mám.²⁵⁴ Podobné vztahy lze nalézt nejen na šlechtických velkostatcích, ale také na selských gruntech či v řemeslnických domech. Tento nejbližší personál měl některá podobná práva jako vlastní rodina pána domu, stejně tak ovšem i povinnosti vůči němu.

Korespondence našich šlechticů, stejně jako též Alžbětiny *Paměti* dokládají poměrně osobní vztahy vrchnosti k poddaným. Zuzana Černínová si svému synu velmi často stěžuje nejen na zbídačení vlastní, ale také poddaného lidu důsledkem válečných událostí a především pak také chováním neukázněné soldatesky, a to z obou stran. Přestože lze namítnout, že zde hrají svou roli i důsledky hospodářské, není to rozhodně prvotní příčinou jejího rozhořčení: *Zle, přezle, nikdy hůř nebylo, jak od jedněch, tak druhéjch, přispějž nám vnově narozený děťátko, Kriste Ježíši, na pomoc a račiž nám ten svatej pokoj dáti! Berou, loupí, sami dávati musíme ještě daň lidu, je nemožná vypsati těch těžkostí. Bože, račiž nám sám pomoci, nesvornost veliká a my neboží v tom hyneme!*²⁵⁵ Zde si můžeme navíc povšimnout Zuzanina chápání válečných událostí. Jde o pohled veskrze pasivní, kdy konflikt vnímá jako důsledek nesvornosti obou stran a jejich neschopnosti se dohodnout. Obyčejný člověk, za jakého se sama považovala, pak nese veškeré následky takového přístupu, nejvíce na něj doplácí, přitom ho snad ani nepovažuje za vlastní a nerozumí mu. V jiném dopise Zuzana píše: *Nyní opět musejí obilí půjčovati, kdo prej má co mimo svou potřebu: a kdež je pro Boha co na soldáty? kdož mi dá jedno zrno? Poddanej žádnej nic nedá a taky nic nemají co, jestliže jich nezaložím.*²⁵⁶ V tomto případě se tedy přímo dozvídáme o zřejmě nijak výjimečném projevu vrchnostenské solidarity, i když snad do určité míry vynucené okolnostmi.

V listu z 22. února 1648 Zuzana synovi píše, jak se velmi těší na jeho dlouho očekávaný návrat, s politováním mu ovšem sděluje, že ho pravděpodobně

²⁵⁴ Dvorský, Fr. (ed.): *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova, listy Alžběty Homutovny z Cimburka a Elišky Myslíkovny z Chudenic*, Praha 1890, s. 21.

²⁵⁵ Kalista, Zd. (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941, s. 79-80.

nebude moci přivítat na rodném Radeníně, a to z důvodu šířící se epidemie tamních poddaných. Přitom vyslovuje pohled, jakým bylo pohlíženo na roli poddaného, resp. na jeho význam v rámci společnosti: *Vinšovala bych, abych mohla Tebe nejprvičky na Radeníně uhlídati, ale bojím se, že s těžkem se státi bude moci, nebo počínají tam poddaní stonati. Pane Bože, rač jich sám pozdraviti, taky opravdu, když poddanejch není, jest bez nich velmi těžko.*²⁵⁷

Jako jiný příklad lze uvést část dopisu, datovaného k 31. srpnu 1647, informující o chystaném sňatku jedné ze služebných, přezdívané Turkyně: *Mý dítě, nevím Ti co novýho psáti domácího, než mou Turkyni budu zde za toho člověka z Pacova vdávati, jak ji již tak dávno chce; tak od polovice bude veselí, jen se oddají a tak něco se připraví těm milejm svadebčanům.*²⁵⁸ Ze Zuzaniny korespondence bych k tomuto tématu citovala ještě jeden úryvek jejího dopisu. Zuzana zde komentuje situaci ohledně správy černínského majetku:²⁵⁹ *Musím se Ti svým stařečkem, panem Měděncem^{a)}, pochlubiti, že mi tak čistě, děkuje Pánu Bohu, spravuje, jen aby Pán Bůh ráčil svatej pokoj dáti; i taky mezi soldáty a, kde je potřeba, dojde. Ach, kýž semž já ho prvé vzala, byla bych si děkovala, což ten kluk Loňskej^{b)} nerad ho má, tentě jen jako vykrmenej vepř sedí s tou svou poštičkou a nic nechce pana hejtmana poslouchati, než můj „Měcháček“ Senickej^{c)} ten počal mustry od něho bráti, ale pak hejtman ho ulál, on se dal napravit, tak že jest velice mýho milýho pana kmotra poslušen, což jsem já na něj laskava. Bože, pozdraviž mi ho sám!*²⁶⁰

Zajímavý pohled nabízejí však také dopisy Sylvie Černínové. Jak zdůrazňují všichni historikové, kteří se její osobností zabývali, projevovala Sylvie v hospodářských záležitostech výraznou aktivitu, odhodlání a neústupnost. Již v dobových pramenech nalezneme zmínky o jejím nadání i schonostech. František Tischer v předmluvě své edice například zmiňuje blahopřejný dopis Bernarda hr. z Martinic zaslaný Heřmanu Černínovi, v němž Sylvii chválí, jak výborně dokázala hájit jeho zájmy a v nepříznivých válečných letech - dle výpovědi sousední šlechty

²⁵⁶ Tamtéž, s. 68.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 230-231.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 190.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 251, kap. XXXV., pozn. 19-21. a) Jan Měděnec z Ratibořic, držitel zboží Kvasejovic, byl jakýmsi regentem statků Zuzany Černínové a jemu opravdu její rodina do značné míry vděčila za jejich uchování. b) Jiří Simeon Lonský, černínský hejtman na Radeníně. c) Jan Senický, býval už za časů páně Janových černínským úředníkem na Chustnici.

²⁶⁰ Tamtéž, s. 122-123.

- dělala při řízení statků a vedení hospodářství téměř zázraky.²⁶¹ Její schopnosti byly násobeny její rozhodností a pílí, když neváhala ani osobně se ujmout řízení soudů, čímž byli zpravidla pověřováni úředníci.²⁶² V dopise ze 7. prosince 1649 o tom manžela zpravuje takto: *Já vod středy súdy držím a jak živa sem takový nepořádnosti neviděla; na verchnost tu málo co přide, všechno z jednoho na druhýho připadá, však z voce na děti. Já to tak chci v řád uvést, že s tím spokojen býti rašte.*²⁶³ Pořádek a kázeň se snažila tato energická žena nastolit i v řadách úřednického a správního aparátu, s nímž vedla četné a často velmi vleklé spory. V dopise ze dne 11. září 1644 si manželovi stěžuje: *Ten sládek jako vepř, na nic není, ten starej dobrý pivo vařival, tento jen po děvečkách jezdí. Když hejtman a sekretář do dvorů jezdí, že se všichni schovati musejí, tu oba vožralí hospodáři, jistě že ty správce, kdo dobře myslí dělají, pokazí. Divy mi o tom sekretáři vypravují. Já se toho počtu jejich bojím. Co na něm vezmu.*²⁶⁴ V listě ze 2. prosince téhož roku zase píše: *Musím Vašnosti na toho Kosteckého purkrabí žalovati, jakej hroznej šibal je, až posavád od něho dostati nemohu. Dala sem ho do věže, jestliže mi ho v týmdni neodvede; všechny šelmovský kousky se při něm našly: předně měl falešný míry na vobilí, z každý váhy železa mu 6 kr. dáti museli,Kdo by to v něm hledal? Já vím, že voni na Vašnosti čekají jako na Mesiáše, aby jen mne byli zbaveni, a já bych při tom znemocněla velikejmi hněvy.*²⁶⁵ Zajímavé je, že si Sylvie svou přisnost velmi dobře uvědomuje a konfrontuje ji několikrát se shovívavostí manželovou. V jedno ze svých listů přímo říká: *O ty sedláky, já jistě zaháleti nebudu; já tak dobrá nejsem jako Vašnost, já nezanechám panu purkraběti i všem, chce on podli svý nejvěčí možnosti se akomodirovati.*²⁶⁶ Sylviiny hospodářské úspěchy však byly do značné míry vykoupeny dlouhodobou nespokojeností poddaných a bouřemi souvisejícími pochopitelně zejména se zvyšováním robotních povinností.²⁶⁷ Nutno podotknout,

²⁶¹ Viz: Tischer, Fr. (ed.): *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635-1651*, Praha 1908, s. 4.

²⁶² Srov.: Pekař, Jos.: *Kniha o Kosti. Kus české historie*, Díl I., Praha 1910, s. 113.

²⁶³ Tischer, Fr. (ed.): *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635-1651*, Praha 1908, s. 89.

²⁶⁴ Tamtéž, s. 55.

²⁶⁵ Tamtéž, s. 61,

²⁶⁶ Tamtéž, s. 63.

²⁶⁷ Sylvie musela čelit odporu poddaných několikrát. Dlohodobá nespokojenost panovala především na panství kysibelském, sedláci však nedlouho po Heřmanově smrti povstali, jak se dozvídáme ze Sylviiných listů Humprechtu Janovi Černínovi, i v samotném Petrohradě. Srov.:

že její vztah k poddaným byl naprosto nekompromisní a jednoznačně autoritativní. V dopise Janu Humprechtovi Černínovi ze 6. dubna 1652 píše: *Ti bezbožní Petršpurští poddaní na mne JMti císařské spis podali, jak je novými robotami trápím, kejmi dám bít, vězením a hroznými pokutami že sou sužováni; byli tam dva ve Vídni, Dala sem jich 4 zbiti, kteří mi do vočí praviliže oni nic dělají nebudú, až se jim bude ode všeho platiti, jako před 56 lety.*²⁶⁸ Je patrné, že Sylvie, ve srovnání se Zuzanou Černínovou, příliš solidarity svým poddaným neprojevovala a pro jejich neutěšenou situaci měla pochopení jen potud, pokud jejich nesnáze nezasahovaly její vlastní hospodářské zájmy: *Naši nebozí sedláci nejvíce s těma daněma pocítí, sice naši páni krajský hejtmani jistě dobře s nimi miní a toliko 20 porcí dávat máme; jistě že všechno učinili, co sem vod nich žádala.*²⁶⁹

Je nesporné, že Sylviin vztah k poddaným byl diametrálně odlišný od vztahu její vrstevnice Zuzany. Soudobé okolnosti na jedné straně nutily vrchnost zvyšovat požadavky na vlastní poddané, zároveň však bylo třeba mezi nimi udržet, příp. znovunastolit kázeň a řád. Vysvětlením onoho rozdílného přístupu obou šlechticů snad může být - vedle rozdílné povahy - patrně jejich původ, neboť jestliže byl Zuzanin postoj do značné míry určován neformálními a osobními vztahy k lidem, mezi nimiž vyrůstala a prožila celý svůj život, byla Sylvie od tohoto oproštěna a udržovala si náležitý odstup. Pokud navíc Sylvie prožila své mládí v Praze, že venkovské obyvatelstvo vnímala dvojnásob hanlivě.

Nyní se ale již podívejme na pramen další další, tedy na korespondenci Alžběty Myslíkové. V jejích dopisech se již s poddaným obyvatelstvem téměř nesetkáme. Pokud ano, pak téměř výhradně se služebním personálem, popřípadě úřednictvem. Je příznačné, že Alžbětin pohled na vlastní poddané je ve srovnání s přístupem její matky, až na několik výjimek,²⁷⁰ poněkud neosobní. V jejích

Tamtéž, s. 7-9.; O problémech mezi Černíny a Kysibelskými: Čechura, Jar.: *Černínové versus Kysibelské*. Praha 2003.

²⁶⁸ Tischer, Fr. (ed.): *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635-1651*, Praha 1908, s. 7.

²⁶⁹ Tamtéž, s. 89.

²⁷⁰ Velmi vřelé je například její hodnocení chůvy její dcerky Zuzanky, kterou v jednom ze svých listů jmenuje Janou: *Ta přemilá a dobrá žena chůva, že se tak dobře chová a Zuzrličku tak dobře hlídá, bohá se jí toho všim dobrým vodměním; mně se tak zdá, že sem jak živa z selských lidí na žádného člověka nebyla laskavější jako na ni, nebo je to hned na ni vidět, že všechna dobrá, rozumná, bedlivá žena je.* V jiném dopise pak v souvislosti s pochvalou této ženy vzpomíná i na svého zemřelého syna Leopolda: *Nad Zuzrličkou se z gruntu mé duše raduji, To je ta*

listech se s poddanými navíc setkáváme nejčastěji v souvislosti s řešením různých problémů a konfliktů, a to někdy i poměrně vážných. Příkladem může být líčení výstupu jedné ze služebných, který se odehrál během jejího pobytu v Linci, v domě, kde byla ubytována: *Račtež hledět, co jest mi ta bohaprázdná Dorotka udělala, jen proto, aby mohla pryč přijíti, poněvadž jsem jí pustiti nechtěla, až jinou dostanu. Beze vší všudy příčiny, konečně mohu to říci, Marjánku a Ančku tak mi zbila, že jsou jako náká hovada jen tak v krvi ležely. Hospodyně toho domu, kde jsem, sama ke mně přišla a povídala, že jest je beze vší příčiny bila hrozným železným pohrabáčem, až potom tak ustala, že jich více bít nemohla. Když je tak hrozně zbila, vzala své šaty, z domu šla; a co více udělala, co na pannu nenáleží, to Vašnosti psáti nesmím. Konečně není hodna, že jest u mne byla a není jí hodno té osobě věřiti. Ta Dorotka to proto udělala, aby jen k tomu Vlachovi hofmistrovi co nejdříve mohla přijíti a u něho býti, neboť je on už dávno od nás pryč a své odpuštění dostal; pak on ji chce u sebe – račte odpustiti – za k... mítí.²⁷¹* I když je obtížné Alžbětino rozpoložení nějakým způsobem hodnotit, zdá se, jakoby ji tato záležitost přes jisté roztrpčení nijak zvláště nekonsternovala, jako kdyby to ani nebyl její problém a nehodlala se tedy věci dále vážněji zaobírat, případně neposlušnou služebnou stíhat. V jejím tónu cítíme určitou rezignaci na řešení daného problému. Jak naznačují i jiné prameny, konflikty poddaných, resp. služebnictva byly na denním pořádku. Autorita vrchnosti přitom rozhodně nebyla absolutní, o to méně pak v dobách obecného chaosu a nepořádků a její reálný dosah byl, zdá se, dosti omezený. Poddaný byl sice formálně odkázán na souhlas, případně rozhodčí slovo své vrchnosti, nicméně, pokud mu nebylo vyhověno na základě žádosti, zdá se, že si své „právo“ neváhal prostě vynutit či neuposlechnout. Jestliže ve vztahu k domácímu služebnictvu si Alžběta přes určitý odstup intimnější přístup uchovávala, pak situace ostatních poddaných svých statků ji, zdá se, příliš nezajímala. Ve srovnání s nářky a pochopením, které měla pro své poddané její matka a babička, je její nezájem o to výraznější. Na druhou stranu však nemusí být překvapivý, uvědomíme-li si, že celý svůj život prožila v dobách válečných zmatků a vlastně neměla nikdy možnost skutečně se

přemilá a předobrá Jana chůva všechno tím vinna, že je ona tak čistá a tak veselá, snad kdyby Leopold byl měl takovou chůvu, byl by snad dosavad živ; Dvorský, Fr. (ed.): *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova*, Praha 1890, s. 67 a 78.

²⁷¹ Tamtéž, s. 62-63.

ujmout svých statků a vytvořit si tak ono osobní pouto založené na pocitu společného díla, úspěchů i nezdarů i na vědomí vzájemné závislosti. Přes to, co bylo právě řečeno, si však nesmíme myslet, že by se o své panství Alžběta Myslíková nestarala vůbec. Z kontextu jejích dopisů je patrné, že udržovala paralelní písemný kontakt se svými správci, byla o situaci spravována a snažila se udržovat si alespoň určitý přehled o jejich počínání a hospodaření.

V Pamětech Alžběty z Lisova se s poddanými, resp. služebnictvem setkáváme velmi často. Většinou se však jedná jen o prosté záznamy, kdo byla porodní bába²⁷², případně o kmotrech dítěte. Několikrát se zde však setkáváme se jménem jedné oblíbené služebné, která měla patrně v rámci rodiny zvláštní postavení, a to s jistou „Dorníčkou Střelkou“. O tom, že se těšila poměrně značné důvěře, svědčí například záznam z roku 1676 popisující narození, nemoc a úmrtí dcery „Liderle“. Zde se s Dorníčkou Střelkou setkáváme jako s výslovně jmenovanou služebnou doprovázející rodinu do Prahy, kde, jak doufají, bude jejich dítěti poskytnuta odbornější péče.²⁷³ Zdá se, že tato žena byla nejspíše osobní služebnou a snad i jakousi důvěrníci paní Alžběty. Možná byla také chůvou jejích dětí, o čemž by mohl svědčit záznam z roku 1677: *Dne 27. aprilis jsem.....vyjela s mým nejmilejším pánem do Vídně z Prahy a mý všechny děti nechala v Praze s pannou Dorníčkou Střelkou.*²⁷⁴ Primární úlohou této ženy však pravděpodobně nebyla role chůvy. Alžběta se na jiném místě zmiňuje o chůvě, která z nepozornosti zavinila úraz jednoho z jejích dětí, přičemž tuto chůvu nejmenuje; v případě Dorničky Střelky by to bylo výjimkou, navíc již samotný charakter této zmínky je mnohem neosobnější: *Josef jsouce stáří asi něco přes rok, chůva jeho z nepozoru odstoupíc od něho,....., po hlavičce na zem upad, chůva s bázní to zatajila, až dítě na smrt stoníc v cíli leželo studeným.*²⁷⁵ I když neosobní tón by byl s ohledem na vážnost situace jistě pochopitelný, těžko by se tatáž žena těšila i nadále takové přízni a důvěře. Zde tedy můžeme vidět příklad velmi osobního a upřímného vztahu paní Alžběty ke své poddané, tedy napříč společenskou stratifikací.

²⁷² *A baba při mně byla Magdalena Maleská z Košetic.* Ratajová, J. (ed.): *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*, Praha 2002, s. 82.

²⁷³ ... „myslíce, že se jí (myšleno dceři Liderli, pozn. aut.) v Praze pomůž, jela jsem s ní jakož s mejm pánem a se všema dětma a s Dorníčkou Střelkou do Prahy, ...“ Ratajová, J. (ed.): *Alžběta Lidmila z Lisova. Rodinné paměti*, Praha 2002, s. 118.

²⁷⁴ Tamtéž, s. 120.

Hojně se s lidmi z řad poddaných ovšem setkáváme, jak jsem již výše poznamenala, v souvislosti s porody a křtinami, resp. kmotrovstvím. Přestože jde jen o strohé informace, můžeme si povšimnout několika zajímavých věcí. Co se týče porodních bab, již samotná skutečnost, že jejich jméno bylo hodno zaznamenání, ukazuje na to, že nebyla pro vrchnost jen anonymní ženou, nýbrž platila za zkušenou ženu a pokud se osvědčila, byla povolávána i napříště. Nejen samotná zkušenost porodní báby, ale jistě i přítomnost důvěrně známé osoby, umenšovala jistě rodičce porodní trauma. Je pravděpodobné, že některé porody nevytvářely pouze vztah porodní báby k dětem, jímž pomáhala na svět, ale vznikalo jistě i pouto mezi ní a rodičkou, resp. matkou těchto dětí. Tak se v této souvislosti zpravidla setkáváme vždy po určitou dobu s jediným jménem, které je opět po nějaké době, například z důvodu úmrtí, vystřídáno jménem jiným. Porušení této praxe bylo spíše výjimkou vynucenou momentálními okolnostmi, jakými mohl být předčasný, resp. akutní porod, ale také například jen zdravotní indispozice dané porodní báby či jiné běžné situace. Tak byla v letech 1658-1664 u pěti z celkem šesti Alžbětiných porodů porodní bábou jistá Magdalena Maleská z Košetic, pouze u jednoho, pořadím druhého, roku 1659, jí byla neznámá žena „z města Mladý Boleslavě“. Roku 1665, při porodu syna Josefa Rudolfa, se pak v této souvislosti poprvé setkáváme se jménem Anny Dlouhé z Vtelna. V případě dvou dalších porodů je to nejprve jistá Zuzana Penická z Podolí pod Svijany, u druhého pak není porodní bába zmiňována. Poté se opět v této úloze pravidelně objevuje Anna Dlouhá z Vtelna, s výjimkou dvou porodů v letech 1673 a 1674, kdy je u prvního uvedena jistá Zuzana Svijanská²⁷⁶, u druhého pak tato informace chybí.

Nyní bych se tedy ještě vrátila ke své zmínce o kmotrovství. Funkce kmotrovství hrála po dlouhou dobu ve společnosti velmi důležitou úlohu. Tato role nebyla jen závazkem nábožensko-církevním ve smyslu dohledu nad řádnou křesťanskou výchovou, ale také zásadní otázkou sociální, neboť kmotrovství zavazovalo postarat se v případě potřeby o zaopatření kmotřence. Kmotrové byli tedy dítěti vybírání s největší pečlivostí, s ohledem na jeho budoucnost. Čím významnější člověk se jím stal, tím lépe. Je ovšem jasné, že každý nemohl

²⁷⁵ Tamtéž, s. 90.

požádat kohokoli. Proto, byl-li získán za kmotřence některý z významných lidí, resp. byl-li tento člověk svým postavením výše než rodiče dítěte, byla to pro ně velká pocta, kterou si nenechávali jen pro sebe, neboť tím zároveň zvyšovali lest a prestiž rodiny vlastní. Poznamenávám, že nešlo jen o křtiny, ale také později o svátost biřmování. Podobnou chloubu významnými přáteli či hosty ovšem nalézáme i při všech ostatních příležitostech, jakými byly například zasnuby svatby či pohřby.²⁷⁷ Alžbětiny Paměti jsou v tomto směru naprosto učebnicovým příkladem a jejich účel se v tomto směru nezapře. *Kmotrové a kmotry tuto níže následující: Jeho Osvícené Knížecí Eminentí pan cardinal z Harachu, arcibiskup pražský, a poněvadž pro jisté příčiny sám přijeti k nám nemohl, což konečně (jsouce vždycky k našemu domu náchylnej a milostivém pán) rád učiniti chtěl, na svým místě urozeného pana pana Rudolfa Roderu, probošta staroboleslavského postavil. Kterýž podobně vedle Jeho Knížecí Eminentí za kmotra od nás prošen byl i také svou přítomností v kmotrovství stál a na místě Jeho Eminentí jej na rukou držel* (rozuměj kmotřence, syna Ernesta Rudolfa), *též urozený pán pan Wolf Hartman svobodný pán z Karlštejna a na Hrušově. Vysoce urozená paní paní Marie Alžběta, hrabinka z Vrbna,²⁷⁸* Podobný výčet kmotrů a kmoter najdeme také v mnoha ostatních popisech křtin i biřmování²⁷⁹ Alžbětiných dětí. O to zajímavější je ovšem skutečnost, že postupně se sbor urozených kmotrů mění v několik chudých, dokonce žebráků. Toto se objevuje již v případě křtin třetího Alžbětina dítěte, dcery Teresie Lidmily Maximiliány, poté opět dlouho ne, od roku 1669, tedy od křtin dcery Victorie Lidmily Juliany, však znovu u všech dalších dětí. Jde o velmi zajímavou praxi, která snad souvisela zejména s jakousi módní praxí, resp., dobovou náboženskou horlivostí.²⁸⁰ Důvodem zde rozhodně nemohly být existenční starosti či ztráta prestiže. Vždyť roku 1673 získal Rudolf Adam

²⁷⁶ Není vyloučeno, že je totožná s výše zmíněnou Zuzanou Penickou z Podolí pod Svijany, tuto možnost jsem však blíže nezjišťovala.

²⁷⁷ O Alžbětině zasnubách viz: Tamtéž, s. 74: ... *přípověď na hradě Pražském, v domě mého J. M. pan táty jsem měla. A při té přípovědi Jeho vysoce knížecí Eminentí pan kardinál z Harrachu arcibiskup pražský, J. M. pan hrabě z Kolovrat, nejvyšší sudí v království českém, též můj pan ujec J. M. pan hrabě Aleš Vratislav, president komory české,...* O pohřbu jejího otce viz pak s. 105: ... *můj nejmilejší dobrý paměti pan otec při přítomnosti pánův prelátův, kteří do domu k mrtvému tělu konduktu přišli, též při přítomnosti Jeho Excel. pana nej. Purkrabího a jiných místodržících, též jiných vzácných cavalirů a fraucymoru jest náš milý pan otec položený do sklípku,...*

²⁷⁸ Tamtéž, s. 83.

²⁷⁹ Tamtéž, s. 108. - Všimněme si ovšem, že tento popis je již daleko stručnější.

²⁸⁰ Vzpomeňme v této souvislosti například významu a rozmachu nejrůznějších náboženských bratrstev, zpěvákých kůrů či oblíbených poutí.

hodnost císařského komorníka a roku 1676 je Alžběta poctěna přijetím do prestižního bratrstva Svatého Kříže. Zdá se, že jde v podstatě o přesně opačný trend. Jestliže bylo na počátku třeba své postavení upevňovat a zvyšovat prestiž rodiny vazbami na význačné osobnosti, později již těchto snah nebylo třeba, naopak postavení rodiny již bylo natolik významné, že bylo žádoucí a také si to již mohli dovolit - začít se chovat pokorně a vlastní význam jakoby přehlížet. Význam vlastního postavení se pak velkou měrou odrážel právě v míře náboženské horlivosti a chudoba byla jaksi „povýšena“ na obraz života Božího, přičemž byla často zmiňována v souvislosti s řádovým životem. Můžeme zde hledat souvislost s oním módním barokním romantismem, dá-li se to tak nazvat, se kterým se v plné kráse setkáváme například na francouzském královském dvoře. Odráží se nám zde ovšem také přístup k poddanému, obyčejnému člověku: ..., jméno její Tereška Lidmila Maximiliána jest. Kmotrové tito níže následující: Anna Kohoutková,²⁸¹ z rodičův poctivých v Střeboni posílá, kteráž tůž dcerušku naši při křtu svatým na rukou svých držela. Poněvadž Rodička boží čistá panna a chudá byla, ona pak také z lásky sobě k Bohu chudobu, čistotu zvolila. A samýmu Pánu Bohu sloužiti, po místech svatých putovati a hrubé pobožnosti zachovávatí slíbila. A kmotrem Martin Horák z Bezna, poddaný urozeného a statečného rytíře pana Adama Jiřího Bzenského z Prorubě, toho času kostelník. Jsouc bohabojný a dobrý člověk, kteréhož my rodičové na místě Krista pána jsme požádali.²⁸²

Systém sociální stratifikace byl tedy velmi složitým a pro nás těžko rozluštitelným propletením, přičemž vyplýval z kulturní tradice a zároveň dobových společenských potřeb českého prostředí. Vzhledem k historickému vývoji předbělohorského období měl svá specifika, která sice nelze přeceňovat, na druhou stranu však dokreslují ovzduší, ve kterém se české země přenesly z „renesance“ do „baroka“.

²⁸¹ Zde si ovšem nejsem zcela jista, zda šlo skutečně o pouhou poddanou.

²⁸² Tamtéž, s. 82 – 83.

V. Od renesance k baroku

V. 1. Tématický posun, resp obsahový vývoj ego-dokumentů

Na předchozích stránkách jsem na základě srovnání analyzovaných pramenů se současnými znalostmi i nejnovějšími poznatky dobových reálií provedla rekonstrukci vybraných významných oblastí života raněnovověké společnosti,²⁸³ s důrazem na stálé sledování autentického svědectví i životních osudů jednotlivých žen – autorek daných písemností.

Nyní se pokusím na základě provedeného zkoumání zjištěné poznatky shrnout a sledovat naopak některé obecné obsahové tendence, k nimž došlo v průběhu let jejich vzniku, tedy ve zhruba padesátiletém období mezi lety 1618-1675, a které bezpochyby souvisejí a vyplývají z širšího společenského kontextu a mohou tak ilustrovat závažnost změn, ke kterým v průběhu tohoto půlstoletí došlo.

Pro snazší sledování těchto obecných tendencí je nutné nejprve si vymezit pracovní šablonu, podle které pak budeme moci sledovat změny a posuny, ke nimž v pobělohorském období došlo. Tato šablona je založena na vytvoření několika kategorií, do kterých lze zahrnout jednotlivá témata analyzované korespondence. Můžeme tak srovnávat, v čem se jednotlivé generace od sebe vzdalují a co naopak překlenuje časové rozpětí mezi nimi. Můžeme sledovat také stylistickou a obsahovou úroveň korespondence a vidět, k čemu se obrací zájem jejích pisatelek. Tak se pokusíme poodhalit hloubku dopadů pobělohorských událostí na společnost a její vnímání dobových proměn.

Tématicky lze tedy obsah korespondence rozdělit do následujících kategorií a podkategorií: intelektuální témata – politické události, náboženská otázka, hodnocení válečných událostí z hlediska politiky a náboženství,

²⁸³ Studiu života a společnosti raného novověku se v současnosti intenzivně věnuje celá řada badatelů působících na významných pražských, ale i regionálních vědeckých pracovištích, zejména pak Akademii věd ČR, Historickém ústavu FF UK v Praze a Historickém ústavu FF JU v Českých Budějovicích. Z nejvýznamnějších současných badatelů jmenujme alespoň J. Pánka, J. Čechuru, E. Maura, J. Županiče, V. Bůžka, P. Vorla, P. Mařu, M. Koldinskou, M. Lenderovou, J. Mikulec či L. Bobková.

„vlastenecké“ cítění a vlastní národnostní vymezení; zaujetí hospodářsko-praktickými aktivitami – aktivní účast na hospodářské správě panství, stav hospodářství, hospodářská opatření a účty, majetkové poměry a vlastnické přesuny, sociální důsledky války; rodinné záležitosti a souromá sféra – rodinné události a přátelské styky, společenské kontakty, budování rodinné prestiže, resp. zájem o dějiny rodu.

V jednotlivých kapitolách jsem se pokusila nastínit životy 7 urozených žen narozených a žijících v Čechách a na Moravě, v časovém rozmezí $\frac{3}{4}$ 16. do $\frac{3}{4}$ 17. století. Ve všech případech se jedná o ženy z českých nebo alespoň poločeských rodin, trvale usazených v Čechách.

Představené dámy zastupují nejvyšší aristokratické kruhy – Polyxena z Lokovic, či Sylvie Černínová, stejně jako prostředí nižší venkovské šlechty. Generačně se jedná o představitelky 3 pokolení. První generaci zastupují paní Alžběta Homutová (nejpozději 1568 - 1622), Polyxena z Lobkovic (1566 - 1642) a Kateřina Žerotínová (1568 - 1637). Do druhé generace bychom zařadili Sylvii (1606 - 1664) a Zuzanu Černínovou (1600 - 1654). Třetí, poněkud širší generace je pak zastoupena Alžbětou Myslíkovou (1624 - 1645) a Alžbětou Lidmilou z Lisova (1639 - 1698).

Generační hledisko, stejně jako společenské postavení jsou sice významnými determinanty utvářejícími charakter analyzovaných písemných pramenů, nejsou však ani jedinými ani hlavními činiteli. Tím základním jsou bezpochyby okolnosti politické a společenské, resp. dobové události, se kterými se jejich jmenované ženy musely potýkat a jež, vedle rodinných záležitostí, nejzásadněji ovlivňovaly obsahový charakter korespondence i pamětí, přičemž mohly být zároveň impulzem jejich vzniku. Proto je nutné uvědomit si nejen generační vřazení autorky a její společenské postavení, nýbrž také dobu vzniku samotného pramene. Zvláště společenské postavení může být velmi zavádějícím aspektem, neboť je problematické samotné definování té které kategorie, její další členění – vyšší a nižší šlechta, aristokracie apod., tím spíše pak srovnávání těchto kategorií v rámci delšího časového rozpětí.²⁸⁴ Dalším problémem může pak být

²⁸⁴ K problematice pojmu šlechta, resp. jeho vymezení viz např. Macek, Jos.: *Jagellonský věk v českých zemích II. Šlechta*, Praha 1994.; Bůžek, V. – Hrdlička, J. – Král, P. – Vybíral, Z.: *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha-Litomyšl 2002.; Mat'a, P.: *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha 2004.

také změna společenského postavení během života, k čemuž v případě žen docházelo poměrně často, a to skrze sňatek. Změnu statutu mohlo jistě znamenat také polepšení či pohoršení erbu, tedy povýšení či propad v rámci společenské hierarchie. Postavení jedince však bylo ovlivňováno i změnami politickými, přičemž stavovské povstání, Bílá hora a jejich důsledky jsou příkladem naprosto extrémním, neboť znamenaly zvrat, který od základu změnil společenskou síť v českých zemích.²⁸⁵ Pro naše potřeby tedy bude v tomto kontextu východiskem prostředí, ve kterém se ta která šlechtična narodila a zejména pak kde vyrůstala, neboť právě toto prostředí nejvýznamněji a nejstabilněji formuje lidskou osobnost, přičemž další osudy související se společenským postavením se v pramenech odrážejí spíše až druhotně. Příkladem problematičnosti společenského zařazení může být i život Sylvie Černínové z Millesima²⁸⁶ či Kateřiny Žerotínové z Valdštejna.²⁸⁷ Obě prožily své dětství a mládí v kruzích spíše průměrných, a to jak po stránce společenské, tak majetkové, oběma se nedostalo nijak vyjímečného vzdělání, vyrůstaly a byly vychovávány poměrně prostým způsobem nepříliš majetné šlechty. Sňatkem s Heřmanem Černínem z Chudenic, resp. Karlem ze Žerotína se rázem ocitly v prostředí nejvyšších společenských kruhů, nicméně nové prostředí a společenské kontakty pro ně nebyly postačujícím impulzem po změnu životního stylu a nikdy se jim nestaly přirozeným prostředím. S jistými výhradami lze snad mezi aristokratickou společností zařadit Sylvii Černínovou, manželku významného pobělohorského aristokrata a císařského diplomata, nicméně její postavení, rozhled i možnosti byly ve srovnání s ženami typu Polyxeny z Lobkovic či Magdalény Trčkové z Lípy silně omezené. Přestože se také Kateřina Žerotínová z Valdštejna provdala za jednoho z nejvýznamnějších a nejvzdělanějších českých, resp. moravských předbělohorských aristokratů, přičemž významným a obratným politikem byl i její bratr Adam mladší

²⁸⁵ K této otázce viz: Polišenský, J. – Snider, F.: *Změny ve složení české šlechty v 16. a 17. století*. In: Československý časopis historický 20/1972, s. 515-526.

²⁸⁶ Srov.: Tischer, Fr. (ed.): *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635-1651*, Praha 1908.; Pekař, Jos.: *Kniha o Kostí. Kus české historie*, Díl I., Praha 1910.; Boháčová, V.: *Vztahy Sylvie Kateřiny Černínové, rozené Carettové z Millesima, s jejími blízkými*. In: ČNM 177/ 2008.

²⁸⁷ Srov. : Dvorský, Fr. (ed.): *Listy paní Kateřiny z Žerotína rozené z Valdštejna I., II.*, Praha 1894 -5. Dále též: Rypáček, Fr. Jar.: *Paní Kateřina Žerotínová z Waldštejna a Třebíčtí*. In: Časopis Matice moravské 19/1895, s. 172–175.; Kalista, Zd.: *Čechové, kteří tvořili dějiny světa*, Praha 1939.; Odložilík, O.: *Karel starší ze Žerotína. 1564-1636*, Praha 1936.; Knoz, T.: *Karel starší ze Žerotína. Don Quijote v labyrintu světa*, Praha 2008.

z Valdštejna, nelze ani ji považovat za skutečnou aristokratku. Předpoklady, které otvíraly možnosti zařadit se mezi tuto sociální špičku, jako byl původ, úroveň získaného vzdělání či nadprůměrná majetková držba Kateřině chyběly a kromě toho se zdá, že neměla ani podobné ambice. V době, kdy její korespondence vznikla, bylo navíc někdejší manželovo postavení a vliv dávno tytam. Způsobem života, starostmi, zájmy i pracovní náplní zaměřenou především na řízení chodu panství tak obě ženy nadále zůstávaly podobny spíše ženám z řad nižší venkovské šlechty jakými byla Alžběta Homutová či Zuzana Černínová, zároveň měly však otevřené nové možnosti, díky či skrze které mohly lépe rozvíjet své schopnosti, uplatňovat či realizovat své záměry, snáze prosazovat své zájmy, případně se věnovat dalším zálibám či zájmům.

Aspektem, který nejvýrazněji odráží bezprostřední vnímání dobové reality, okamžitých událostí i dlouhodobějších změn, je doba vzniku toho kterého pramene. Proto pro nás bude tento moment dalším východiskem, skrze které budeme prameny posuzovat, srovnávat je, případně hodnotit.

Nejstarším z nich je korespondence paní Polyxeny Lobkovicové s jejím manželem Zdeňkem Vojtěchem Popelem z Lobkovic. Počíná již rokem 1618 a jako jediná tak zasahuje až do předbělohorského období. Tím je zároveň jedinečná, neboť máme výjimečnou možnost sledovat autentickou reflexi pohnutých bělohorských a pobělohorských let, navíc pohledem velmi zasvěceným. Je téměř symbolické, že poslední dopisy byly napsány roku 1627, tedy rokem uzavírajícím jednu a otevírajícím novou epochu. Protože se však jedná o pramen natolik ojedinělý, že jej nelze považovat za obecně platnou normu a je tedy jen těžko srovnatelný s ostatními prameny tohoto charakteru, bude o něm pojednáno více méně samostatně.

Dopisy manželů Lobkovicových jsou psány španělsky, přičemž užití tohoto jazyka souviselo jednak s přirozenou kulturní orientací lobkovického páru, jednak se snahou minimalizovat riziko vyjádření důvěrného obsahu. Španělština, jakkoli stále poměrně exotická, mohla ovšem jako šifra posloužit jen v omezené míře, neboť ve vídeňských dvorských kruzích byla již řečí naprosto běžnou.²⁸⁸ Korespondence se vedle osobních sdělení zabývá především otázkami politickými

²⁸⁸ Podrobněji o této otázce viz: Marek, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*, České Budějovice 2006, s. 30-31. Srov. též: Tamtéž, pozn. 205.

a velmi názorně přitom odráží různá zákulisní jednání, pletichy a zvláště vznikající síť nových společensko-mocenských uskupení, která budou v následujících letech řídit českou politiku. Zajímavým aspektem lobkovické korespondence, který byl dosti důležitým prostředkem pro zajištění diskrétnosti obsahu, i když ani tuto „šifru“ nelze přeceňovat, neboť zasvěcený současník by jistě řadu z nich snadno odhalil, byly více či méně lichotivé přezdívky, kterými manželé Lobkovicovi označovali přední představitele zemské i dvorské šlechty, jejichž identita měla zůstat nepovolnému čtenáři utajena, a které tak zároveň odráží postoj manželů Lobkovicových k jejich nositelům.²⁸⁹ Můžeme také sledovat vyvíjející se vzájemné vztahy i to, jak se pozice nejvyššího kancléře postupně hroutila, jak pomalu ztrácel svůj vliv i postavení a jak tuto skutečnost manželé Lobkovicovi vnímali. Zároveň je tento pramen autentickým svědectvím o průběhu a okolnostech pobělohorských opatření - jak rekatoliačních tak protistavovských - a tím je také, jak již název edice napovídá, skutečně „svědectvím o ztrátě starého světa“, jeho pořádků a pravidel.

Pokud bychom tedy měli tuto korespondenci zhodnotit jako celek, je jistě opodstatněné tvrzení, že ji charakterizuje její veskrze intelektuální zaměření. Politické dění je bezesporu hlavním tématem, kterému se manželé Lobkovicovi věnují. Nejedná se navíc pouze o strohé informace, nýbrž o velmi zasvěcenou analýzu, hodnocení, zvažování alternativ i vyvozování možných důsledků.²⁹⁰ Aktivní zájem o otázky politické přitom nevychází pouze od kancléře Zdeňka

²⁸⁹ Pro představu zde uvádím některé z nejfrekventovanějších přezdívek, přičemž některé z nich jistě významně vypovídají o vztahu k jejich nositelům: Pavel Michna z Vacínova - *Taba(leon)* - „Sekretář“; Adam mladší z Valdštejna - *Largo* - „Dlouhý“; Jaroslav Bořita z Martinic - *Pequeñuelo* - „Maličký“; Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka - *Negrillo* - „Černoušek“; Albrecht z Valdštejna - *Rodo(monte)* - „Chvastoun“, případně „Hromotluk“; Václav Vchynský ze Vchynic a Tetova - *Pulga* - „Blecha“; Vilém Vchynský ze Vchynic a Tetova - *Lobo* - „Vlk“; Pertold Bohobud z Lipé - *Desaventurado* - „Smolař“ nebo Markéta Lobkovická z Mollartu - *Afeitada* - „Nalíčená“ a další. Podrobnější výklad Pavla Marka k této otázce viz: Tamtéž, s. 30-33. Překlady přezdívek uvádí Pavel Marek s odvoláním na slovník: Rosendorfský, Jar.: *Italsko-český slovník*, Praha 2001. K problematice významu šlechtických přídomků a přezdívek viz též: Koldinská, M. – Maťa, P. (ed.): *Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Valdštejna, 1602 – 1633*, Praha 1997.; Bůžek, V. – Hrdlička, J. – Král, P. – Vybíral, Z.: *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha 2002.

²⁹⁰ *Nemohu ani vyslovit, jak tady vládnu. Je to ostuda a škoda. Nemyslím, že by se Pequeñuelo snažil. Ať mi teologové prominou. Negrillo je ještě horší. Tabaleon si s nimi dělá, co chce. A vysmívá se jim. Města se zadlužují. Musí přísahat. Ve skutečnosti nevím, jak Vás o tom informuji. Avšak také vše ostatní je, můj živote, hanebné.* List XXXVII. Tamtéž, s. 247. Polyxena se ovšem orientovala i v politice zahraniční: *Dánský král* (Kristián IV. Dánský – pozn. M.Z.) *prý posílil svou armádu a Holanďané naverboval mnoho lidí. Všichni mají být od května v poli. Švédové zas tryskem vyrazili. Všichni říkají, že táhnou na Slezsko či Polsko. Verdugo bude nyní asi v pěkné kaši. Říká se, že chtějí dát podnět k tomu, aby se vzbouřili poddaní.* List CXLV. Tamtéž, s. 536.

z Lobkovic, nýbrž i od paní Polyxeny, přičemž její manžel její stanovisko výslovně žádá. Je jisté, že Polyxena Lobkovicová byla ženou nadstandardního vlivu, respektu i rozhledu. Předpokladem ovšem bylo bezpochyby, vedle její přirozené inteligence, zejména vyjímečné vzdělání a důkladná výchova, kterých se jí v dětství a mládí dostalo. Určitou výhodou bylo nepochybně dvojjazyčné prostředí, ve kterém vyrůstala, přičemž matčin salón zajistil dcerám nejen patřičný rozhled, ale také významné konexe.²⁹¹ Renesanční litomyšlský zámek, tehdy moderní aristokratické sídlo, i život v Praze, kde se v jejich domě scházely přední osobnosti prokatolicky orientovaného politického křídla, to vše vytvořilo předpoklad toho, aby se Polyxena dokázala přirozeně pohybovat a orientovat ve vysoké politice a společnosti nejvlivnějších osobností veřejného života. Když pak sňatkem s Vilémem z Rožmberka své postavení upevnila a získala také nezbytné hmotné zajištění, které jí umožnilo úplné osamostatnění, mohla již cíleně budovat vlastní pozici v politickém životě.

Náboženství je dalším frekventovaným tématem lobkovické korespondence, které patří mezi intelektuální společenská témata. Manželé Lobkovicovi jsou přesvědčeni o nutnosti plošné rekatolizace veškerého obyvatelstva českých zemí a jejich postoj tak koresponduje s nározem vysokých katolických církevních kruhů ovládaných v té době jezuitským klérem.²⁹² Důraz kladou na dobrovolnou konverzi vyplývající ze skutečného přesvědčení, v krajním případě však považují donucovací prostředky pro prosazení katolicismu za nezbytné nebo alespoň akceptovatelné. Zároveň jsou však rozčarováni rostoucím vlivem mocenské kliky kolem Albrechta z Valdštejna,²⁹³ kde má dosud významné

²⁹¹ Janáček, Jos.: *Ženy české renesance*, Praha 1976. kap. 7.

²⁹² Mikulec, J.: *Rekatolizace šlechty v Čechách. Čí je země, toho je náboženství*, Praha 2005.

²⁹³ *Pán z Harrachu* (Karel z Harrachu – pozn. M. Z.) *mě prosil, abych Vám vyřídila, že proti Vám nic nemá, ale v domě, jež jste mu půjčil, by rád ubytoval svého syna Leonarda* (Linhart Karel z Harrachu – pozn. M. Z.). *Sám se usadí u frýdlantského vévody. Largo* (Adam ml. z Valdštejna – pozn. M. Z.) *a všichni, jež k němu patří, tedy ctihodná sestřenice* (Marie Magdaléna Trčková z Lípy – pozn. M. Z.), *její zeť* (Vilém Vchynský ze Vchynic a Tetova – pozn. M. Z.) *a další, myslí, že jsou s tímto příbuzenstvem pány světa*. List CLIII. Marek, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*, České Budějovice 2006, s. 553. Díky výhodné sňatkové politice se řadě nekatolíků podařilo znovu proniknout do nejvyšších politických kruhů a mezi nejvlivnější pobělohorské prominenty a nadále tak využívat svých konexí pro vlastní zájmy a cíle. Tak tomu bylo například i v případě rodiny Trčkových z Lípy či Viléma Vchynského ze Vchynic a Tetova, kteří byli skrze sňatky příbuzensky spřízněni s rodinou Harrachů, potažmo Eggenbergů, oběma větvemi rodu Valdštejnů, Slavaty a dalšími. U panovníka tak získávala tato mocenská klika stále větší vliv. Srov.: List XCVI. a CXLV. Tamtéž, s. 397 a 537. Viz též: <http://genealogy.euweb.cz/bohemia/bohemia.html>.

slovo také řada nekatolíků.²⁹⁴ Vzhledem k tomu, že víme, že se manželé Lobkovicovi již od počátku zasazovali o omilostnění řady nekatolíků, což jim přineslo i řadu nepříjemností,²⁹⁵ a že později nesouhlasili s řadou opatření Obnoveného zřízení, zdá se, že v této otázce zastávali původní stanovisko jezuitů, kteří sice hovořili o nutnosti plošné rekatolizace, nikoli však o nuceném vystěhování nekatolické šlechty ze země a konfiskaci jejich majetku.²⁹⁶

Politická a náboženská otázka jsou tedy hlavními tématy lobkovické korespondence, která výrazně utvářejí její charakter. S ostatními tématy, tématy všedního dne, se zde setkáváme také, jsou však spíše podružné. Jedním z těchto témat jsou rodinné záležitosti a zdraví, přičemž zvláštní pozornost je pochopitelně věnována synu Václavu Eusebiovi, jeho výchově, vzdělání a prospívání. Přestože tato oblast není pro charakter korespondence určující, přece je jí věnovaná patřičná část odpovídající vzájemnému vztahu obou manželů i jejich starostem o budoucnost jediného vytouženého dítěte.

Poslední kategorii, která nás vzhledem k ostatním pramenům zajímá, tvoří otázky hospodářské. Ty se sice v korespondenci objevují také, zajímavé však je, že iniciativa vychází v tomto případě spíše od manžela. Kromě toho se zpravidla jedná o informace týkající se větších obchodních transakcí, nikoli o ony malé každodenní izolované problémy, jak to uvidíme v případě Alžběty Homutové či Zuzany Černínové. Nalézáme zde zmínky týkající se různých plánovaných či realizovaných nákupů a prodejů nemovitého i movitého majetku, nejčastěji

²⁹⁴ *Largo odjel předevčírem na Pátek. Má jít za kmotra synovi Adama ze Šternberka. Někteří se domnívají, že tam bude také žena Štefana ze Šternberka a mnozí další, kteří se budou radit o reformaci.* List CLIII. Tamtéž, s. 553.

²⁹⁵ Roku 1625 došlo k otevřené konfrontaci, když Albrecht z Valdštejna, ve snaze definitivně odstavit vlivného politického soka a zdiskreditovat celý jeho rod, vnesl proti Lobkovicovi i celému lobkovickému rodu blíž neurčené nařčení, související zřejmě s úspěšným získáním císařské milosti pro Pertolda Bohobuda z Lipého, někdejšího nejvyššího maršálka a nevlastního bratra Adama mladšího z Valdštejna. Srov.: List XCVII, XCVIII, C, CI, aj. Tamtéž, s. 399-412. Adam mladší z Valdštejna a Pertold Bohobud z Lipé byli nevlastní bratři. Jejich matkou byla Magdaléna z Vartemberg, která se po smrti prvního manžela Jana z Valdštejna na Hrádku nad Sázavou podruhé provdala za Jana z Lipého. Pro účast na povstání byl roku 1620 Pertold Bohobud z Lipé zbaven úřadu nejvyššího maršálka a odsouzen k doživotnímu vězení, přičemž jeho úřad po něm převzal Burian Lev Berka z Dubé a Lipé. Skrze zmíněný příbuzenský vztah si však tento úřad nárokoval také Adam mladší z Valdštejna, resp. jeho syn Maxmilián, přičemž byli ve svém úsilí významně podporováni svým mocným příbuzným, císařským generálem Albrechtem z Valdštejna. Pertoldovo omilostnění mohlo jejich snahy zásadně ohrozit. Nakonec funkci nejvyššího maršálka převzal Burianův nezletilý syn Matyáš Ferdinand. Pertold Bohobud z Lipé po roce 1626 odešel do emigrace a v nářážce na jeho osudy je v lobkovické korespondenci přezdíván *Desaventurado* – „Smolař“. Srov.: *Ottův slovník naučný*, sv. 16, Praha 1888-1909, s. 69.; Viz též: List C. Marek, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*, České Budějovice 2006, s. 408-409, pozn. 4 a 18.

²⁹⁶ Mikulec, J.: *Rekatolizace šlechty v Čechách. Čí je země, toho je náboženství*, Praha 2005.

pochopitelně majetu konfiskovaného,²⁹⁷ dále se zde objevují zmínky o různých finančních vyrovnáních, dlužích či pohledávkách,²⁹⁸ jindy Zdeněk z Lobkovic manželku žádá o zaslání různých vyúčtování apod. Z ostatních zmínek shrnutých do kategorie hospodářských záležitostí lze snad upozornit na poznámky týkající se manipulace s drobnějšími cennostmi, jako bylo stříbro či drahé látky, a to zejména v souvislosti s hrozícím válečným nebezpečím,²⁹⁹ případně určitým vojenským opatřením či panovníkovým nařízením.³⁰⁰ Oba manželé si vedle toho často stěžují na drahotu obecně a také celkově neutěšené poměry v zemi.

Jistě není pochyb o tom, že Polyxena bedlivě sledovala hospodaření na svých i manželových panstvích a že prokázala podnikatelského ducha i v otázce konfiskovaných statků, přesto se však zdá, že pro ni nebyly tyto otázky zdaleka tak zajímavým tématem jako pro řadu jejích současnic. Její sdělení jsou zpravidla více méně reakcemi na manželovu žádost, jehož zájem o situaci doma je vzhledem k jeho dlouhodobé nepřítomnosti jistě pochopitelný, nicméně nejsou, zdá se, projevem jejího vlastního zaujetí. Přestože si tedy Polyxena uvědomovala význam pečlivé správy panství, dbala o ni a byla v tomto ohledu poměrně schopná, podobné záležitosti se asi nikdy neslaly jejím skutečným zájmem.

Jestliže jsem se nyní věnovala korespondenci paní Polyxeny z Lobkovic samostatně, pak je to proto, že je v mnoha ohledech vyjímečná a lze ji jen těžko srovnávat s korespondencí ostatní. Polyxena Lobkovicová se narodila do naprosto jiného prostředí a byla vychovávána na zcela jiné úrovni než její vrstevnice Alžběta Homutová z Cimburka či Kateřina Žerotínová z Valdštejna. Kulturně i nábožensky vytříbené prostředí lytomyšlského i pražského salónu, kde Polyxena vyrůstala a které ji vyzbrojilo vyjímečným vzděláním, jazykovými schopnostmi i společenskými ambicemi, ji natolik vydělilo z charakteristického průměru své doby, že její korespondenci lze jen těžko použít jako srovnávací materiál pro

²⁹⁷ Roku 1627 koupila Polyxena Lobkovicová panství Beřkovice zkonfiskované pro účast na povstání Zikmundovi Vilémovi z Blevic a Nosovic. Srov. žádost o zaslání relace o tomto panství. List CXLIII. Tamtéž, s. 524; List CXLIV. Tamtéž, s. 528, aj.

²⁹⁸ Srovnej postoj Zdeňka z Lobkovic týkající se správy majetku Lobkovicových svěřenců, hrabat ze Salmu. List CXI. Tamtéž, s. 435.

²⁹⁹ *Všichni tvrdí, že jsme v nebezpečí. Pokud chcete, pošlu tu trochu stříbra do Vídně. Nevím, kam bych ho jinak dala. Stejně učiním i s damašky. Vše ostatní má jen malou cenu. Úplně jsem zapomněla na své brokáty.* List CXLV. Tamtéž, s. 536.

³⁰⁰ V březnu roku 1627 píše například o panovníkově nařízení, resp. že se již píše místodržícím, aby nařídili komisařům pánovi z Vrtby a Samamoneccovi (Sezima z Vrtby a Heřman Černín

sledování změn a posunů v obsahové a tématické typologii písemných památek žen vymezeného období společně s ostatními dochovanými písemnými prameny tohoto typu. Proto jsem se tedy tomuto prameni věnovala samostatně, zatímco ostatní budu dále sledovat víceméně současně.

Korespondence Polyxeniných současníc, Alžběty Homutové z Cimburka a Kateřiny Žerotínové z Valdštejna, již vykazují mnohem více společných východisek i typických rysů. Obě šlechtičny se narodily v poměrech relativně skromných a i když obě měly poměrně významné konexe, samy se nikdy nezařadily mezi nejvyšší aristokratickou společnost. Zatímco dopisů Alžběty Homutové se nám dochovalo je několik málo,³⁰¹ adresovaným dceři a zeti Černínovým, listů paní Kateřiny Žerotínové máme poměrně velké množství a jsou adresované příbuzným, přátelům i hospodářským úředníkům, což patrně souvisí zejména s důslednějším vedením archivů na významnějších panstvích. Oba prameny přitom dělí více než 10 dlouhých let, které přinesly celou řadu významných politicko-společenských změn, mj. vydání Obnoveného zřízení zemského. Velký časový rozdíl mezi dobou jejich vzniku se tak v korespondenci bezpochyby poměrně výrazně odráží. Je to jednak naprosto odlišné chápání náboženských opatření, která se Alžbětě mohla jevit spíše jen jako dočasná reakce vítězné strany, zatímco Kateřina Žerotínová osobně pocítila dopady důsledně uplaňované náboženské politiky a jistě brzy vystřízlivěla z marných nadějí na dočasnost nové situace. Rozdílně prožívaná válečná realita, její vleklost a prožitek opakovaně zklamaných nadějí, to vše silně působilo na lidskou psychiku a ovlivňovalo i zpětnou percepci dané skutečnosti odrážející se pochopitelně i v daném písemném projevu. Vzhledem k tomu, že Alžběta Homutová psala své listy v první fázi válečného konfliktu a zároveň v počátečním období rekatolizačních optření, považovala, zdá se, soudobý stav, podobně jako většina tehdejší společnosti, spíše jen za přechodný, tím spíše, že jeho radikální postoje se zdály být neudržitelné, resp. neuskutečnitelné. Hlavní starostí těchto let tak byla snaha překonat dané období za co nejmenších ztrát, přičemž přístup k dané nábožensko-

z Chudenic – pozn. M.Z.), *ať jednají s městy a svobodnými sedláky. Ty mají totiž odevzdat koně pro dělostřelectvo*. List CXLII. Tamtéž, s. 522.

³⁰¹ Edice Františka Dvorského s názvem *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova, Listy Alžběty Homutovny z Cimburka a Elišky Myslíkovny z Chudenic* obsahuje celkem 8 dopisů, z nichž pět je adresovaných dceři Zuzaně Černínové, zbylé tři pak jejímu manželovi Janu staršímu Černínovi z Chudenic.

politické realitě se zdá být z dnešního pohledu téměř naivní. Oproti tomu korespondence Kateřiny Žerotínové vznikla v době, kdy již naděje na kýžený mír téměř vyhasínaly a vydání Obnoveného zřízení jasně ukázalo důslednost a nekompromisnost habsburské náboženské politiky. To se pak projevuje realističtější přístupem k této skutečnosti, věcností, zároveň ale i jakousi rezignací na daný stav a trpným očekáváním dalšího vývoje.

Listy Alžběty Homutové jsou, vzhledem ke krátkému období, ve kterém vznikly, obsahově a tematicky téměř souvislé. Týkají se převážně hospodářských a rodinných záležitostí, zajímavá je pak též událost, ke které se Alžběta ve svých listech několikrát vrací, týkající se vraždy spáchané v domě Černínových, neboť odráží vnímání zločinu v jeho celospolečenském kontextu.^{302, 303} Nezanedbatelnou část sdílených témat tvoří též informace související se zdravotním stavem, resp. potížemi jednotlivých osob, včetně léčebných receptů a metod. Zmínky o aktuálních vojensko-politických událostech se pak v textu objevují výhradně v souvislosti s panstvím, resp. jeho hospodářským zatížením. Jednou z nejpozoruhodnějších záležitostí, se kterou se setkáváme v posledním Alžbětině listu dceři a kterému jsem se podrobněji věnovala v příslušné kapitole, je doporučení týkající se přijetí nového kněze do Chustnice.³⁰⁴

Pro oba prameny je charakteristické výrazné zaměření k hospodářským otázkám a každodennímu životu na panství, jeho řádnému chodu, starostem i dílčím úspěchům. Korespondence Kateřiny Žerotínové přitom ovšem vyznačuje mnohem větší úsilí a aktivitu, což může souviset mimo jiné i s tím, že již uplynul dostatek času, aby se člověk s nepříznivým stavem smířil, naučil se v něm žít a mohl se začít snažit aktivně mu čelit. Nutno však poznamenat, že v tomto případě je zde i řada dalších důvodů, proč se Alžbětina hospodářská aktivita omezuje na dílčí problémy bez komplexních opatření a často jen vzdychá nad současnými

³⁰² Zajímavé je, že pravého viníka vidí Alžběta právě v oběti tohoto činu, přičemž mu vytýká dvě věci. Jednak, že svým jednáním vraha sám vyprovokoval, přičemž tento podle některých svědků dlouho jeho provokacím čelil a dokonce mohlo jít i o zabití v sebeobraně, jednak tím, že spor vyvolal v domě své vrchnosti, čímž poskvřnil pověst celého domu. *tento že jest mu mnoho snášel a nechťel-li je sám od něho zabít bejti, že když nemohl před ním pokoje míti, že se musel brániti, též lidé praví.* Dvorský, Fr. (ed.): *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova*, Praha 1890, s. 24.; *Strany toho Zikmunda,*, *že vás i manželku vaši sobě tak zlehčil a v domě vašem takovej neřád že začínati směl* Tamtéž, s. 22.

³⁰³ K problematice raněnovověké kriminality viz více: Čechura, Jar.: *Kriminalita a každodennost v raném novověku*, Praha 2008.

³⁰⁴ Srov. výše, kap. IV. 1., s. 50.

poměry na panství. Je to v první řadě skutečnost, že statky již dříve převzaly dcery a ona již jen dohlížela na jejich správu. Vedle omezeného rozsahu dochované korespondence hraje jistě významnou roli i skutečnost, že bylo obvyklé vést hospodářskou agendu samostatně a pravděpodobně tedy existovala ještě paralelní korespondence hospodářská, adresovaná úřednictvu, správcům apod., která se však nedochovala.

Podobný charakter má v tomto ohledu také korespondence generace následující. Jak Zuzana Černínová, tak i Sylvie Černínová se – snad s ještě větším zaujetím – starají o veškeré události na panství, přičemž na ně reagují těmi kterými opatřeními a snaží se tak zajistit alespoň základní chod jeho každodenního fungování a života a zároveň řešit i řadu dílčích problémů a konfliktů. Otázky se točí kolem účtů, cen zboží, dluhů i pohledávek, velká část se také věnuje otázce poddaných, jejich potřebám a problémům, se kterými se museli během války potýkat, ale i jejich konfliktům, žádostem či jejich zdraví. To vše pochopitelně na pozadí hospodářské situace celého panství, která byla výrazně determinována zátěží vyplývající z vojenských přesunů, v horším případě ze zimního bytování vojska na daném panství a s tím spojených kontribucí i rabování. Zajímavé je, že v případě této mladší generace pozorujeme jaksi výraznější zaujetí touto činností, což by mohlo být výsledkem generační změny v otázce přístupu k takovýmto aktivitám. Alžběta Homutová, Kateřina Žerotínová, tím spíše pak Polyxena Lobkovicová přistupovaly k podobným záležitostem jako k nutné povinnosti, o kterou je třeba pečlivě dbát, nicméně nebyla – zdá se – jejich skutečným zájmem. Naproti tomu v případě Zuzany a Sylvie Černínových se setkáváme s přístupem vysloveného zaujetí touto činností, která se stává hlavním předmětem jejich zájmu. Téma vypovídající o intelektuálních zájmech a kulturních aktivitách, případně o podpoře vědeckých podniků, jak to vidíme v případě manželů Žerotínových či Lobkovicových,³⁰⁵ tato témata sice nemizí docela, ustupují však výrazně do pozadí. Určitým vysvětlením je jistě válečná realita, postačujícím vysvětlením však tato okolnost jistě být nemůže.

³⁰⁵ Připomeňme nepolevující aktivitu manželů Žerotínových, jejich všestrannou podporu svých českoobrátských souvěrců a jejich vzdělávacích snah, přátelské styky s Janem Ámošem Komenským a v neposlední řadě jejich zásluhy o přemístění bratrské tiskárny do Lešna a knihovny do Vratislavi. K osobnosti Polyxeny Lobkovicové stačí poznamenat, že jejímu intelektuálnímu založení a kulturním zájmům vděčíme mj. za výjimečně hodnotný fond roudnické lobkovicé

Generace narozená kolem roku 1600 přebírala v kritické době odpovědnost za svou budoucnost, měla dostatek sil i odhodlání k obraně zděděných statků a jejich zachování se pro ni stalo naprostou prioritou. Aktivita intelektuálního rázu sice neustaly, nabývaly však stále institucionalizovanější podobu, zajišťovanou a kontrolovanou k tomu určenými institucemi, ve stále větší míře piaristickým a jezuitským řádem, ale také nejrůznějšími kongregacemi, náboženskými a literátskými bratrstvy, cechy apod.³⁰⁶ Vzdělávací iniciativa jednotlivců tím byla dosti výrazně oslabena, přičemž se nadále soustřeďovala jen na úzký okruh rodiny. Vzhledem ke zvyšujícím se nákladům vyplývajících z všeobecné nejistoty válečných let klesaly přirozeně také možnosti i ambice kultivovat sociálně širší prostředí či vyvíjet nějaké nadstandardní aktivity, jako například budování knihoven, jak se to dělo na některých předbellohorských panstvích, přičemž otázka vzdělání se v průměrných sociálních vrstvách stala do značné míry pouze starostí, jak získat dostatek prostředků na zaplacení „školného“, resp. preceptora, nákladů spojených s kavalířskou cestou apod.

Vraťme se ale zpět ke korespondenci Zuzany Černínové. Přestože jsme se již její korespondenci se synem Humprechtem věnovali, shrňme nyní ještě jednou linii témat, která se v ní pravidelně opakují a vytváří tak její charakteristický obraz. Největší podíl obsahu dopisů je věnován každodenním záležitostem rodinným, nejrůznějším novinkám, událostem a problémům. Nedílnou součástí je také finanční situace rodiny, popisovaná zpravidla v kontextu hospodářské situace a událostí na válkou vysíleném panství, často líčených i v širších vojensko-politických souvislostech. S otázkou finanční souvisí i věcné a poměrně podrobné informace týkající se možností, výše a způsobu financování nákladů spojených s jeho pobytem v cizině.³⁰⁷ Zuzana syna zpravuje také o novinkách týkajících se příbuzných a přátel a o nejrůznějších společenských i vojenských událostech. Od roku 1645 se pak začínají objevovat zmínky, postupem času stále častější a konkrétnější, o Humprechtově prastrýci a kmotrovi Heřmanovi Černínovi

knihovny, jejímuž zpracování se v současnosti intenzivně věnuje řada badatelů, zvláště pak PhDr. Jaroslava Kašparová z Oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny ČR.

³⁰⁶ Problematikou a historií církevních řádů a kongregací se v současnosti zabývá zejména Luděk Jirásko a Milan Buben. Náboženským bratrstvům a jejich činnosti se pak věnuje např. Jiří Mikulec, Vladimír Mañas, Hana Pátková, Pavel Himl a jiní.

³⁰⁷ V tomto ohledu mohou být podobné informace velmi přínosné zejména pro studium ekonomických a peněžních vztahů, dějin a vývoji bankovníctví, ale také měnových převodů apod. Zároveň se dovídáme mnohé o způsobu cestování, o doručovacích cestách, možnostech apod.

z Chudenic a jeho manželce Sylvii, a to zejména v souvislosti s jejich záměrem učinit Humprechta svým dědicem. Zuzana syna zpravuje o vývoji tohoto jejich záměru, o vzájemných kontaktech i o jejich předpokládaných nárocích kladených na potencionálního dědice, přičemž syna nabádá, aby jim neopomínal prokazovat náležitou úctu i vděčnost.³⁰⁸ Velmi zajímavou kapitolou je také Zuzanino líčení bezprostředně prožívaných válečných událostí. Z hlediska jejího vnímání dobových událostí i postojů vůči jednotlivým bojujícím stranám je zvláště zajímavý její poměrně podrobný popis průběhu obléhání Prahy švédskými vojsky, kdy jmenuje i některé významné hrdiny. V s tím stojí též za povšimnutí její stanovisko k synovu opětovnému odjezdu do ciziny počínajícího se spěšným odjezdem z obležené Prahy, poněkud zavánějícím útekem před brannou povinností, kdy jakoby se vyrovnávala s konfrontací mateřského pudu snažícího se chránit synův život a stavovské hrdosti obhajující jeho šlechtickou čest. Starost o zdraví, zajištění a budoucnost svých dětí a zároveň stesk, pocit osamělosti a touha po návratu na rodné statky, to jsou témata charakterizující zejména pozdější Zuzaniny dopisy. Snad by se její korespondence dala charakterizovat jako tendence od počáteční věcnosti a odhodlanosti k jisté letargii a sentimentu vyplývajících jak z jejího přicházejícího stáří, tak z obecné vyčerpanosti dlouholetým konfliktem.

Ve srovnání s osobností Zuzany Černínové je Sylvie Černínová představitelkou šlechty již v mnoha ohledech netradiční. Po matce sice pocházela z tradiční české šlechty, otec byl však cizinec a své pozice budoval především na úřednicko-vojenských službách.³⁰⁹ Její sňatek s výnamným českým šlechticem Heřmanem Černínem z Chudenic velmi posílil v Čechách její postavení a zároveň znamenal také poměrně zásadní změnu jejího životního stylu. Jestliže předpokládáme, že své mládí prožila převážně v Praze, je o to pozoruhodnější její odhodlání, schopnosti i zaujetí, se kterými se chopila své role a ujala se vedení

³⁰⁸ O životě Sylvie Černínové z Millesima srov.: Tischer, Fr. (ed.): *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635-1651*, Praha 1908.; Pekař, Jos.: *Kniha o Kosti. Kus české historie*, Díl I., Praha 1910, 121-145.; Boháčová, V.: *Vztahy Sylvie Kateřiny Černínové, rozené Carettové z Millesima, s jejími blízkými*. In: ČNM 177/ 2008, s. 27-37.

³⁰⁹ Viz: Pekař, Jos.: *Kniha o Kosti. Kus české historie*, Díl I., Praha 1910, s. 137.; Tischer, Fr. (ed.): *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635-1651*, Praha 1908, s. 1.; Boháčová, V.: *Vztahy Sylvie Kateřiny Černínové, rozené Carettové z Millesima, s jejími blízkými*. In: ČNM 177/ 2008, s. 5.

hospodářských záležitostí na manželských statcích. Její houževnatost i projev je velmi podobný tomu, se kterým se setkáváme u její vrstevnice a příbuzné Zuzany Černínové, té však bylo toto prostředí vlastní a přirozené. Naopak jiné životní osudy zase spojují Sylviinu osobu s generačně starší Kateřinou Žerotínovou a tak i jejich korespondence vykazuje mnohé zajímavé podobnosti. Jsou to především okolnosti jejich manželství. Oběma ženám jejich sňatek otevřel aristokratické prostředí, přesto se nedá ani o jedné z nich říci, že by se s tímto prostředím skutečně sžily a zásadněji se mu přizpůsobily. Jejich rozhled i možnosti se sice výrazně rozšířily, tato skutečnost však nemohla plně vykompenzovat všechny předpoklady, které aristokratickou společnost charakterizují a podmiňují. Zároveň je třeba brát v úvahu také kvalitativní hledisko jednotlivých změn a jejich skutečný dosah, neboť jistě nelze přehlédnout, že jejich životní prostor – ať geografický či sociální – zůstává do značné míry determinován osobností manželovou a postrádá onu svébytnost příznačnou pro jednání a společenské postavení paní Polyxeny Lobkovicové, ale také například její matky Marie Manrique de Lara, Kateřiny z Montfortu či Magdalény Trčkové z Lípy.

Dalším společným údělem Sylvie Černínové a Kateřiny Žerotínové byla bezdětnost jejich manželství. Ta se pak odráží v silné citové vazbě na osobu manžela a pochopitelně výrazně ovlivňuje obsahový a tématický charakter jejich vzájemné korespondence.

Generace nejmladší a zároveň poněkud širší je zde zastoupena prameny pocházející z pera Alžběty Myslíkové z Chudenic a Alžběty Lidmily Lisova. V tomto případě je srovnání obou pramenů o to složitější, že se nejedná o stejný typ písemného projevu. Zatímco v případě Alžběty Myslíkové se jedná o soukromou korespondenci, Alžběta Lidmila z Lisova sepsala tzv. paměti, tedy v podstatě jakýsi deník zaznamenávající nejvýznamnější události jejího života s připojením stručného popsání dějin jejího a manželského rodu. Rozdílný charakter obou pramenů pak pochopitelně výrazně determinuje i spontánnost projevu a tím i věrohodnost některých získaných dat. Zároveň nelze opominout, že vznik obou pramenů dělí poměrně dlouhá doba, která navíc přinesla řadu zásadních událostí, v tom v první řadě Vestfálský mír,³¹⁰ a tak byly diametrálně odlišné také okolnosti

³¹⁰ Vestfálský mír, uzavřený 24. října roku 1648, byl souborem dvou smluv, Münsterské a Osnabrücké, ukončující jednak třicetiletou a jednak osmdesátiletou válku. První jednání byla

jejich vzniku. S tím souvisí i naprosto rozdílný způsob života, kdy Alžběta Myslíková prožila léta svého manželství neustálým cestováním po cizích zemích sledující vojensko-diplomatické cesty svého manžela, zatímco Alžběta z Lisova prožila tato svá léta v pohodlí stránovského zámku. Přesto v projevu obou žen nalézáme řadu společných rysů a můžeme tak uvažovat o hlubokých změnách lidské mentality způsobených dlouholetým válečným konfliktem, který poznamenal celou tehdejší společnost. Především si musíme uvědomit, že se obě tyto ženy narodily a vyrůstaly ve válečných letech a že tedy ani jedna z nich nepoznala mírové poměry předbělohorské. Jejich myšlení tak nebylo determinováno nostalgií pramenící z ukotvenosti v tradičních, generacemi zažitých rádech, jejichž radikální změny připadaly starším generacím nepochopitelné, nepřijatelné či neudržitelné. Situace válečných let se jim v té době musela nutně jevit jako „normální“ stav, neboť nic jiného nepoznaly, přičemž očekávání míru znamenalo vyhlídku lepší a klidnější budoucnost. Lze tedy předpokládat, že pro tuto generaci, narozenou ve válečných letech, nebyl prožitek války a všech změn, které přinesla, tolik traumatizující jako pro generaci jejich rodičů, případně prarodičů. Na druhou stranu prostředí neustálé nejistoty a strachu, ve kterém tato mladá generace prožívala své dětství a mládí, muselo jistě zanechat stopy na duši mladého člověka, který byl od dětství vystaven neustálému psychickému tlaku, který však měl stejné touhy i ambice jako kterákoli jiná generace. Snad právě v této době a v tomto prostředí se rodí onen zvláštní barokní člověk, který na jedné straně dokázal všemi smysly vychutnávat a prožívat krásy a radosti okamžiku, zároveň však znal nejistotu zítřka a nenadálou smrti a tak se snažil překonávat nejistotu její všudypřítomnosti jistotou Božího posvátného světa, který se snažil propojit s životem pozemským.³¹¹

V korespondenci Alžběty Myslíkové tak vidíme obraz madé ženy se všemi jejími touhami a zájmy, která chce i přes nepříznivou životní situaci poznávat a žít moderním životem, těšit se z malých radostí, bavit se, sledovat soudobou módu, snažit se vyniknout, zaujmout a mít potěšení ze zájmu okolí. Válku sice vnímá, nicméně ji hodnotí více méně jen z osobního pohledu, když přímo zasahovala do

započata už na začátku 40. let 17. století. Smlouvy byly uzavřeny mezi Svatou říší římskou, Španělskem, Francií, Spojenými nizozemskými provinciemi a Švédskem a měla zajistit rovnováhu sil v Evropě se zajištěním velmocenského postavení monarchie rakouských Habsburků, Francie a Švédska. Srov.: *Ottův slovník naučný*, sv. 26, Praha 1888-1909, s. 618.

jejího života a dotýkala se tak jejích plánů. Zdá se, že Alžběta Myslíková nevnímala třicetiletou válku jako rozhodující náboženský a společenský konflikt, nýbrž daleko spíše jen jako nepříjemnou životní realitu, pozadí, na kterém se odehrával její život. Jednotlivé bojující strany přitom jednoznačně rozlišovala jako přítel – nepřítel, přičemž nebylo toto rozlišení definováno nábožensky, nýbrž z pozice manželky císařského důstojníka, tedy z hlediska manželových spojenců, resp. protivníků. Ve srovnání s postojem generace starší, generace Alžbětiny matky Zuzany Černínové, to znamená poměrně významnou změnu. Dřívější postoj byl totiž v zaujetí jednoznačného postoje často poněkud rozpačitý, neboť byl mnohem výrazněji založen na kategoriích konfesijních a do jisté míry i národních a bylo proto nejednou pohlíženo nedůvěřivě i na vlastní spojence, v nichž byli spatřováni především potencionální dobyvatelé země.³¹² Zatímco tedy starší generace stále toužila po znovuzískání ztracených výsad, ať už náboženských, stavovských či zemských, mladší generace, vychovaná již v duchu absolutní oddanosti habsburskému domu a katolické církvi, již tyto myšlenky nezastávala a podobné ambice, zdá se, neměla a zvyklá od dětství na tvrdou realitu, ve které se každý musel spolehnout především sám na sebe, budovala vlastní budoucnost s důrazem na osobní zájmy a schopnosti, ve snaze obstát a prosadit se jako individuum, tím spíše, že možnosti společného postupu české stavovské obce byly vládnoucími orgány záměrně znesnadňovány, počínaje opatřeními Obnoveného zřízení a konče dalším upevňováním centralizovaného a absolutistického systému opírajícího se o velké feudální magnáty a katolické církevní instituce.³¹³

Zdá se tedy, že zkušenost války i její vyústění měly za následek poměrně výrazné oddělení sféry veřejné a soukromé. V případě mužů se to tedy odráželo v budování osobní kariéry bez větší míry nadosobní spolupráce, v případě žen pak odvrácením pozornosti od širšího veřejného dění k soukromé sféře osobního a rodinného života, která byla východiskem pro úspěšné budování kariéry potomků.

³¹¹ Kalista, Zd.: *Století andělů a ďáblů. Jihočeský barok*. Praha 1994.

³¹² Klasickým příkladem může být postoj k politice protestantského Sasku či Braniborska. Podle okolností tak byl jejich postoj vnímán od katolíků jako postoj kacířských zaprodanců, jimž není radno důvěřovat, od protestantů pak jako jidášská zrada vedená vidinou snadné kořisti.

³¹³ K této otázce viz: Bělina, P.: *České země a habsburský absolutismus*, Praha 1993.; Mikulec, J.: *Leopold I. Život a vláda barokního Habsburka*, Praha 1997. Srov. též: Hojda, Zd.: *Boj o Prahu a závěr třicetileté války v Čechách*. In: DaS 20/1998, č. 5, s. 11-18.; Polišenský, J.: *Třicetiletá válka a český národ*, Praha 1970.

Mizí dokonce i zájem o hospodářskou situaci a řízení panství, což ovšem souvisí patrně především s velkými změnami v držbě pozemkového majetku a se zvýšením podílu cizí úřednické šlechty, která postrádala onen tradiční osobní vztah ke zděděným rodovým statkům a půdě, ve které by byla zakořeněna. Správa panství a hospodářské záležitosti tak stále více přecházely do rukou panských úředníků, zatímco šlechta se začala výrazněji orientovat na vlastní, osobní starosti, potřeby, zájmy a záliby.³¹⁴ Tyto tendence pochopitelně nebyly projevem nějakého zesobečtění společnosti, ale spíše přirozenou reakcí na objektivně zhodnocenou situaci, její možnosti i nároky. V souvislosti s jistou rezignací na politický vývoj nutno připomenout, že jestliže přesun politického centra z Prahy do Vídně znamenal pro českou pobělohorskou politiku výrazné omezení možností i svébytnosti, pro průměrnou společnost a zvláště pak její ženskou složku znamenal v podstatě úplnou ztrátu kontaktu s ohniskem, čímž byly možnosti zajímat se o veřejné dění či k němu zaujímat určité postoje a stanoviska zásadně omezeny.

Nyní se tedy vraťme k samotným pramenům a sledujme tyto změny přímo na jejich příkladech. Korespondence Alžběty Myslíkové se od korespondence její matky poměrně výrazně odlišuje, a to právě v oné výraznější zaměřenosti na osobní svět. Jestliže těžiště matčiných dopisů, jak již bylo řečeno, tvoří vedle rodinných záležitostí otázky hospodářské, Alžběta Myslíková ve svých dopisech popisuje především osobní prožitky, strach, pocit osamocení, stesky i radosti nebo líčí různé osobní zážitky a aktivity, kterými tráví svůj čas, čemu se věnuje, co ji potkalo apod. Tématika hospodářsko-správní je v její korespondenci tématem více než okrajovým. Na druhou stranu z kontextu několikrát vysvítá, že existovala též paralelní hospodářská korespondence s panskými úředníky, hejtmanem a správci, to však nic nemění na tom, že v rámci korespondence osobní přestává být toto téma zajímavé. Nalézáme pouze několik jednotlivých odstavců – jsou to jednak reakce na některé konkrétní nepříjemnosti, jako bylo rabování, konfiskace či problémy s úřednickým a služebným personálem, jednak prosby o zařízení toho či onoho, zpravidla ovšem velmi banálních záležitostí. Srovnáme-li pak její vztah

³¹⁴ Tuto skutečnost zaznamenáváme již v případě korespondence Alžběty Myslíkové, jejíž starosti o situaci a postavení poddaných na panství působí často značně formálně, zatímco její vyprávění se mnohem více obrací k osobním zážitkům, zálibám a tužbám. V případě Paměti Alžběty Lidmily z Lisova se již o hospodářských záležitostech nedozvídáme téměř nic, její starosti se obrací k užší rodině, případně k řízení domácnosti. I když lze přepokládat existenci oddělené hospodářsko-

k panství a poddanému obyvatelstvu s postojem její matky Zuzany Černínové, nemůžeme si nepovšimnout, že se Alžběta Myslíková příliš nezaobírá situací svých poddaných a její postoj je spíše odtazitý. To ovšem pravděpodobně souvisí s širšími změnami poměrů celého společenského uspořádání.³¹⁵ Tradiční pozemková vrchnost byla totiž podstatně závislejší na výnosech svého panství a tak měla osobní zájem na jeho prosperitě, jež, jak si záhy uvědomila, těsně souvisela s hospodářskou stabilitou, resp. ekonomickou situací sedláků.³¹⁶ Vědomí této závislosti na postavení a možnostech poddaných tak vzbuzovalo starost o jejich situaci, přičemž vzájemný kontakt a soužití přirozeně umocňovaly i osobní vztahy projevující se pak v upřímné lítosti nad jejich strádáním a snaze jim vypomáhat. Naproti tomu nová šlechta, která ovšem nabývala stále většího vlivu, byla ovšem v jiné situaci. Byla to jednak šlechta cizí, která neměla k získané půdě vztah, případně se jednalo o vlastníky velkých dominií, jejichž pozemkové vlastnictví bylo zpravidla výsledkem velkých majetkových přesunů spojených s pobělohorskými konfiskacemi a nebylo tedy taktéž podloženo tradiční dědičnou držbou. Vedle toho zde byla ještě šlechta úřednická a vojenská, jejíž významný zdroj příjmů pramenil ve státní správě a nebyl tedy existenčně závislý na jednom finančním toku.³¹⁷ S postupným zbavováním se hmotné závislosti na výnosech panství ovšem přirozeně mizela i starost o situaci poddaných. Současné byla správa panství stále více předávána do kompetence úředníků, osobní dohled a řízení přestávaly být uplatňovány a osobní kontakt podmiňující vzájemné vazby se tak pomalu vytrácel. To, co bylo právě řečeno, je do určité míry relativní, nicméně ztráta osobního vztahu ke zděděné půdě je v této době patrná a citelná.

Alžběta Myslíková představuje určitý přechod mezi šlechtou tradiční a šlechtou nového typu. Na jedné straně, snad vlivem výchovy a působením tradičně smýšlející matky, projevuje jistý zájem o své statky, ve svých dopisech si dokonce

aprávní korespondence, oba prameny ukazují, že panství bylo po této stránce svěřeno do kompetence pověřených úředníků.

³¹⁵ Petráň, Jos.: *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války*, Praha 1964.; Mikulec, J.: *Poddanská otázka v barokních Čechách*, Praha 1993.

³¹⁶ K této otázce podrobně viz: Janoušek, Em.: *Historický vývoj produktivity práce v zemědělství v období pobělohorském*, Praha 1967.; Míka, Alois: *Feudální velkostatek v jižních Čechách (XIV.-XVII. stol.)*. In: Sborník historický 1/1953, s. 122-213.; Petráň, Jos.: *Zemědělská výroba v Čechách ve druhé polovině 16. a počátkem 17. století*, Praha 1963.

³¹⁷ Srov. příslušné příspěvy sborníku Opera historica FF JU v Českých Budějovicích, který je věnován tématice šlechty, dvorů a rezidencí v nejširších souvislostech. Viz též: Hroch, M. -

několikrát povzdechne nad současnou situací, pro kterou se jich nemůže ujmout a do budoucna nepochybně počítá s jejich řízením. Nicméně její starosti působí poněkud nevěrohodně a povrchně, když téměř jedním dechem hovoří o vojenských kontribucích a válečných škodách a pokračuje líčením zálib, kterým se věnuje v Pasově. Jestliže se Zuzana Černínová v souvislosti s kontribucemi starala v první řadě o zajištění osevného obilí pro sedláky, na jejichž produkci závisela udržitelnost hospodářské situace celého panství, Alžběta Myslíková projevuje největší lítost nad ztrátou jakési masti na rány, což je v daných poměrech dosti banální záležitost. Snad je to jen jakási lehkomyšlnost a chybějící smysl pro realitu, možná však tato lhostejnost odráží i onu změnu vzájemného vztahu vrchnosti a poddaných související s všeobecnější ztrátou zájmu o širší sociální prostředí a veřejné dění. Naopak můžeme sledovat výrazně se zvyšující zájem o aktivní kulturní a uměleckou činnost,³¹⁸ která se stává součástí osobní prestiže každé šlechtičny a určitého „dobrého vzdělání“.³¹⁹

Snad toto výrazné zaměření se na ryze osobní život, vlastní zájmy, záliby, starosti či kariéru v širším kontextu souviselo s prohlubující se politickou ochablostí české stavovské obce, která byla přímým důsledkem zásadního rozvrácení jejího tradičního složení. Paměti Alžběty Lidmily z Lisova jsou logickým vyústěním předchozího vývoje. Středem jejího zájmu je svět soukromý, úzce zaměřený na osobní zájmy a užší rodinu. Ta se stává novým zázemím a prostředím bezpečí a jistot, kde bylo možno zakotvit, čehož bylo třeba jak domácí šlechtě připravené o staré řády, tak šlechtě cizí, která zde neměla žádné kořeny a nic ji nepojilo s širším společenským prostředím. Jak již bylo řečeno, tato tendence se o to výrazněji projevila v životě žen, které se přesunutím dvora do Vídně definitivně ocitly na periferii politického i společenského dění. Na druhou stranu snaha vymanit se z této určité izolovanosti znamenala potřebu vyniknout

Petráň, Jos.: *17.století - krize feudální společnosti*, Praha 1976.; Janák, J. - Hledíková, Z.: *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*, Praha 1989.

³¹⁸ *Jen sem ještě jednou byla v klášteře u jeptišek, je jich hrubě mnoho a mnoho hrubě pěkných, mladých je mezi nima. Jen všechno samy muzicírují, samy hrají na varhany, na housličky, na bas, samy zpívají; je zde hrubě mnoho kostelů a klášterů, ale v celém Pasově nikdež tak pěkná muzika není jako u nich.* Dvorský, Fr. (ed.): *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova*, Praha 1890, s. 50.

³¹⁹ V dopise z 26. 2. 1645 Alžběta matce nadšeně píše: *Má nejmilejší paní mamičko! Musím se Vašnosti pochlubit, že jsem se zde všelijakému řemeslu naučila a obzvláště zlatnickému, hned dokonalým zlatníkem jsem; všelijaké řetízky umím dělati, pozlatiti, postříbřovati, tak dobře truč kterému zlatníku.* Tamtéž, s. 56.

z rámce průměrnosti a prosadit se v konkurenci, což zvyšovalo nároky na vzdělání, schopnosti, způsob života i jiné kvality jedince a jejich rozvíjení se stalo zájmem i posláním celé rodiny. To bylo předpokladem a zároveň podnětem vzniku, resp. rozšíření svébytného typu pramene, jakým byly mj. paměti – rodové, rodinné či osobní. Jejich sepsání bylo motivováno účely a zájmy soukromými, nicméně byly často určeny širšímu publiku, jejich platnost byla dlouhodobá, jejich aktuálnost a důležitost se postupem času naopak často dále zvyšovala. Jestliže dříve byla soukromá životní sféra nedílnou součástí sféry veřené, pak nyní žily obě tyto roviny jakousi symbiózou, nicméně existovaly více méně odděleně.

Z hlediska doby vzniku máme před sebou prameny vzniklé přibližně mezi 20. a 70. léty 17. století. Mezi nejstarším a nejmladším z nich je tedy doba zhruba 50 let, která přinesla řadu významných změn politických, náboženských a společenských, především však naprosto otřásla psychologickým vnímáním jedince, resp. jeho pojetím světa jako daného řádu založeného na obecně zažitých všeobecně přijímaných principech. Vlekly mezinárodní konflikt postupně vyčerpával všechny zúčastněné strany. Jeho neustálé protahování přitom vedlo k určité rezignaci a počáteční odhodlání i snahy mírnit dopady válečného dění se postupně stále více omezovaly na trpné sledování ztrát a starosti se postupem doby stále výrazněji soustřeďovaly na osobní okamžitou osobní situaci, vlastní domácnost a potřeby okruhu úzkého rodinného prostředí.

Jestliže tedy základem šlechtické korespondence v době před- i pobělohorské zůstávají otázky hospodářské a rodinné, zdá se, že se těžiště průběhem času, v závislosti na generačním hledisku, pomalu posouvá od kategorie první ve prospěch kategorie druhé, přičemž se jaksí zvyšuje intimní charakter sdělení a v některých případech se poněkud zvyšuje i exhaltovanost projevu a prožívání. Zájem se stále více obrací na uzavřený svět užší rodiny, soukromé záliby a ryze osobní problémy. Pocit osobní odpovědnosti za fungování a správu panství poněkud ustoupil, bezpochyby v souvislosti se zpřetrháním tradičních, po generace fungujících vztahů. Důvodem byly jednak pobělohorské změny společensko-sociálních struktur, jednak změny v pozemkové držbě a také rostoucí migrace obyvatelstva, a to nejen ona nedobrovolná, ale také migrace dobrovolná, související s rozšiřováním životního prostoru a měnícím se životním stylem. Nejen velká pozemková dominia znesnadňovala pravidelný dohled a vytváření

nových sociálních vztahů, ale také stále běžnější a pravidelnější cestování narušovalo pravidelnost kontaktů a správy, která byla proto spolu s odpovědností předávána do rukou pověřených úředníků.

Zatímco se tedy životní prostor ve smyslu geografickém spíše rozšiřoval, ve smyslu sociálním se naopak spíše zužoval. Podobně jako Alžběta Myslíková, také Alžběta Lidmila z Lisova do značné míry ztratila kontakt s poddaným obyvatelstvem a ani jej nijak nevyhledávala. V Alžbětiných pamětech se o kontaktu s poddanými dočítáme pouze v několika zmínkách týkajících se zpravidla jejich asistence při porodu nebo křtinách. Jinak se zdá, že byl již kontakt mezi vrchností a poddanými podstatně řidší a omezoval se spíše jen na kontakt se služebnictvem. Prostředí uzavřené rodiny se stávalo stále výraznějším fenoménem a zatímco dříve bylo daleko silněji vázáno širším sociálním prostředím, nyní se formovalo jako více méně svébytná jednotka.

V. 2. Pobělohorský vývoj a třicetiletá válka jako iniciátor proměn společnosti a vliv těchto změn na charakter písemného projevu

Pročítáme-li písemné prameny sledovaného období, můžeme v projevu jejich autorek zachytit zajímavou tendenci. Zatímco korespondence nejstarší generace se vedle hospodářské tematiky zabývá často též otázkami, které bychom mohli zařadit do kategorie intelektuálního zaměření, korespondenci žen narozených kolem roku 1600 charakterizuje jednak ještě výraznější zaujetí a aktivní podíl na hospodářské správě panství, jednak zvyšující se zájem o užší rodinné starosti. Zájem o obecné dění, resp. vojensko-politické události sice přetrvává, jejich charakter je však úzce spjat s osobními těžkostmi z nich vyplývajících. Generace nejmladší se pak vyznačuje nápadným zaměřením na ryze osobní problémy a jistým vydělením osobní životní sféry z veřejného dění. V souvislosti se snahou prolomit a překonat prohlubující se izolaci českého prostředí a se zvyšujícími se nároky na intelektuální kvality jedince, dochází ovšem k opětnému nárůstu vzdělávacích i kulturně-uměleckých aktivit jednotlivců, důsledkem čehož je i rozmach nejrůznějších literátských kůrů, bratrstev, cechů aj. V souvislosti s budováním rodinné prestiže, jako základního předpokladu společenského uplatnění, roste i zájem o dějiny rodu a jeho tradici, jehož přirozeným vyústěním je významné rozšíření některých literárních typů, zejména rodinných pamětí, dějin rodu, rodokmenů apod.

Hovoříme-li však o podobných změnách, určujících postupný posun obsahového charakteru srovnávaných pramenů, nutno podotknout, že jsou často jen obtížně definovatelné. Nezřídka se jedná spíše jen o míru zaujetí tou či onou činností, projev zájmu či strohosti konstatování. Vzhledem k nedostatku pramenů je navíc jednoznačnost získaných výsledků snadno zpochybnitelná. Pokud jsou ovšem podobné změny v krátkém časovém rozmezí jen těžko postižitelné, v dlouhodobé perspektivě se jejich obrysy rýsují poměrně jasně a proto je nelze ignorovat. Srovnávané prameny tak odrážejí postupnou, avšak zásadní proměnu, kterou v průběhu tohoto období společnost prodělala a jejíž příčiny lze spatřovat v řadě vzájemně propojených společenských, politických, hospodářských i jiných okolností, jejichž vzájemnou souvislost se pokusíme na závěr nastínit.

Přechodný odklon od intelektuálních zájmů k praktickému řešení každodenních starostí byl jistě dán v první řadě realitou válečného konfliktu. Múzy ve válce mlčí a je třeba řešit každodenní existenční problémy. Hospodářské důsledky války, jež se stále protahovala, každodenně přímo a citelně ohrožovaly hmotné zajištění šlechty, která byla na správném chodu panství, resp. jeho hospodářství přímo závislá. Bylo nutno dohlédnout nejen na vlastní hospodaření, ale také na poctivost panských úředníků, neboť jestliže se dříve dalo ledacos přehlédnout a rodina šlechtice to výrazněji nepociťovala, nyní bylo nutno obracet každý peníz. Úřednické účty, které dříve čas od času více či méně pečlivě přehlédl podnikavý šlechtic, bylo nyní nutno pravidelně a pečlivě kontrolovat. Úředník měl odjakživa tendenci trochu si přilepšit, v horším případě bez skrupulí využít chaosu a obohatit se na pánův účet, tím spíše tomu tak bylo v období nejistoty, bídy a nepořádků.

Starší generace si byla velmi dobře vědoma vlastní závislosti na práci poddaných a uvědomovala si, že je nutno zajistit alespoň základní obživu a bezpečnost pro poddané sedláky a rolníky, aby neutíkali z gruntů a mohli je řádně obdělávat. Bylo nutno obeznámit se s jejich reálnými možnostmi při plnění povinností a hledat optimální řešení, aby nebyli zcela ožebračeni, ale aby si zároveň nepřestávali být svých povinností vědomi a co možná nejlépe je odváděli. V korespondenci se mnohokrát setkáváme s upřímnou starostí o živobytí poddaných, zároveň však jakékoli jejich případné požadavky či nelibost, o přímé neposlušnosti ani nemluvě, vyvolávala u šlechty rozhořčení a zlobu. Postupem času byly mladší generace v důsledku válečných zmatků stále více odpoutávány od vlastní půdy, v souvislosti s probíhajícími změnami došlo ke zpřetrhání tradičních společenských vztahů a hospodářské záležitosti byly předávány do kompetence pověřených osob. Na druhou stranu získává na významu instituce rodiny jako celku, která má nyní, v souvislosti s důrazem kladeným na původ jedince, významnou reprezentativní roli. S tím pak souvisí i udržování odpovídajících společenských kontaktů a ostentativní kulturní, případně charitativní činnost, což se zpravidla uskutečňuje členstvím v některém z náboženských bratrstev, literátských kůrů apod. Tím dochází k vytvoření nové sítě sociálních vztahů, ve kterých člověk upevňuje svou pozici a zapouští hlubší kořeny. Tyto spolky jsou přitom často „moderovány“ katolickou církví, která

skrze ně významně prohlubuje a upevňuje vlastní vliv i pozici v zemi a přirozeně zvyšuje prestiž katolické víry a zároveň svou podporou významně přispívá k rostoucí úrovni a nebývalému rozšíření umělecké produkce napříč sociálními vrstvami a vytváří tak prostředí, které dá vzniknout nepřehlednému bohatství pokladu barokní tvorby, z něhož čerpáme inspiraci, duchovní krásu a uspokojení dodnes.³²⁰ Členstvím v těchto spolcích byla navíc demonstrována náboženská pravověrnost a plnily zpravidla i úlohu sociálního zázemí, kdy svým členům zajišťovaly určité služby či úkony financované ze společné pokladny.³²¹

Navzdory jistě opodstatněným názorům, že Bílá hora nebyla propastízející mezi dvěma různými epochami českých dějin, že ji tehdejší společnost takto nevnímala a že i pobělohorská opatření přicházela postupně a byla prosazována pomalu a obtížně,³²² nelze zpochybňovat její přelomový význam. Přestože snad v daném okamžiku nikdo nedokázal dohlédnout dosah fatálních následků, o nichž se mělo navíc rozhodovat teprve v následujících měsících a letech, skutečností zůstává, že se tato nit počiná odvíjet právě od této krátké ranní bitvy. Zároveň je nutno zdůraznit, že za onen osudový okamžik ji nepovažovala teprve historiografie obrozenecká, která pak udala směr klasického pojetí českých dějin,³²³ nýbrž, že byla jako počátek následného neblahého vývoje vnímána již svými současníky,³²⁴ třebaže snad ještě doufali v dočasnost daného stavu či

³²⁰ Barokní odkaz lze v českém prostředí spatřovat téměř na každém kroku a více než kde jinde. Barokní duch zasáhl nejširší společenské vrstvy, nebývale se odrazil v krajinné architektuře, lidové tvorbě, výtvarné i hudební produkci obecně a také v participaci jednotlivých sociálních vrstev obyvatelstva. Srovnej např.: Vlnas, V. (ed.): *Sláva barokní Čechie. Umění, kultura a společnost 17. - 18. století. – Průvodce výstavou*, Praha 2001.; Petráň, Jos.: *Dějiny hmotné kultury II./1-2. Kultura každodenního života od 16. do 18. století*, Praha 1995, 1997.; Smolka, Jar.: *Hudba českého baroka*, Praha 2005.; Kačíř, L.: *Dějiny hudby III. – Baroko*, Praha 2009.

³²¹ Mohlo se jednat například o zajišťování pohřbů, zádušních mší, apod. Srov.: Mikulec, J.: *Barokní náboženská bratrstva*, Praha 2000.

³²² Srovnej např.: Kučera, J. P.: 8. 11. 1620. *Bílá Hora. O potracení starobylé slávy české*, Praha 2003.; Mikulec, J.: *Rekatolizace šlechty v Čechách. Či je země, toho je i náboženství*, Praha 2005.

³²³ Srov.: Kutnar, Fr.: - Marek, Jar.: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví: Od počátku národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997. O prosazení vlasteneckého pojetí českých dějin se významně zasloužila též historická próza. Uveďme alespoň povídkový cyklus Václava Beneše Třebízského *Pobělohorské elegie* (1874-1884), romány *Bitva bělohorská* (1869) Josefa Svátka, *Mistr Kampanus* (1906) Zikmunda Wintra a samozřejmě *Temno* (1915) Aloise Jiráska.

³²⁴ , tou nešťastnou a krvavou bitvou na Bílé hoře před Prahou svedenou uvalila se na týž národ a vlast naši bída, pád a potlačení dokonale, z něhož až dosavad Čechové nijak vybrést nemohli. Janáček, Jos. (ed.): *Pavel Skála ze Zhoře. Historie česká. Od defenestrace k Bílé hoře*. Praha 1984, s. 306.; *Vůdcové vojska českého o nic se nestarajíce, tajně s nepřitelem hráli, bezpečnost v ležení rozhlašovali; protož plukovníci, praporečníci, důvěřující v řečenou bezpečnost, probíhali Prahou – ano i onoho dne osudného, v neděli,* Tonner, E. (ed.): *Ondřeje z Habernfeldu vypravování o vojně české od roku 1617*, Praha 1867, s. 32.; *Kdyby se byl*

naopak věřili v definitivní vítězství. Nehledě k tomu, v jakém zorném úhlu pohlížíme na příští běh událostí a následující vývoj, nelze zpochybňovat zásadnost této bitvy a nepovažovat ji za zlomový okamžik našich dějin. Přestože jistě nebyly naráz zprerušeny veškeré vazby na předchozí období, utvořila Bílá hora prostor pro radikální změnu dosavadního kursu dějinného vývoje v českých zemích a skutečně otevřela novou epochu naší historie, v jejím negativním i pozitivním smyslu. Na druhou stranu nutno připustit, že by bylo nesprávné hovořit o přerušení vývoje přirozeného, neboť tento jistě reflektuje širší okolnosti veškerých změn a musí respektovat dokonce i přispění dějinné náhody.

Třicetiletá válka znamenala pochopitelně další prohlubování dopadů probíhajících změn, které tak zasáhly nejširší roviny života společnosti, její sociální i ekonomické struktury a v důsledku toho i její myšlení, pojetí světa, resp. mentalitu soudobé společnosti obecně. Výsledek války pak prosazení tohoto nového stavu definitivně potvrdil, a ten se tak začíná plně rozvíjet v nový životní styl barokní společnosti.

nahodil řádný vůdce, nepřítele jakkoli mocného byl by mohl potříti síly, od záhuby Čechův svobody byl by zachránil. Tamtéž, s. 37. Srovnej též dílo Pavla Stránského ze Zápské Stránky či Jana Ámose Komenského. Vedle exulantské literatury pak možno uvést i spisy z pera katolických autorů, kteří, byť z jiného úhlu pohledu, spatřují bitvu na Bílé hoře též jako událost mezní. Za tuto stranu lze uvést alespoň například Paměti Viléma Slavatovy, Paměti Mikuláše Dačického z Heslova aj.

VI. Závěr

Tato práce se snaží nastínit dosud ne zcela doceněné možnosti využití pramenného materiálu, který, s ohledem na jeho původ a charakter, označujeme jako ego-dokumenty, resp. prameny soukromého charakteru. Zároveň chce předložit jiný než tradiční úhel pohledu na raněnovověkou společnost, každodenní život a myšlení tehdejšího člověka, přičemž východiskem jsou písemně projevené postoje, názory a myšlenkový svět několika více či méně významných žen, resp. šlechticů žijících v období od poloviny 16. do 3. čtvrtiny 17. století.

Práce je rozdělena do tří hlavních celků. V úvodní části je nejprve vymezen samotný termín - ego dokumenty - jako veškerý písemný materiál soukromého charakteru, vzniklý tedy primárně pro soukromou potřebu pisatele, případně jeho nejbližšího okolí. Teoretickému podchycení tohoto pojmu se věnuje především historický výzkum v Německu, Rakousku a ve Francii, kde je tento materiál využíván již po řadu let, přičemž nepřehlédnutelnou roli zde jistě sehrává tradiční rozvoj sociologie, historické antropologie, mikrohistorie a dalších. Význam tohoto historického pramene spočívá jednak v jeho poměrně vysoké věrohodnosti co se týče subjektivních prožitků či postojů, jednak v alternativním pohledu na zkoumanou realitu, kterou tato subjektivita poskytuje. Proto je také hojně využíván nejen historií, ale i dalšími vědními disciplinami. Mezi ego-dokumenty lze zahrnout nejen soukromou korespondenci, deníky či paměti, ale také autobiografie, cestopisy, různé příručky, kuchařky, apod. U nás se edičnímu zpracování a využívání těchto památek věnuje především Historický ústav Jihočeské univerzity pod vedením Prof. PhDr. Václava Bůžka, CSc.

Po stručném shrnutí základní literatury věnující se této problematice a souvisejícím tématům, následuje vymezení tématu samotné práce zužující výběr pramenů na soukromou korespondenci a paměti ženské proveniencí pocházející z českého prostředí 16. a 17. století. Jedná se o soukromou korespondenci Zuzany Černínové s matkou, dcerou a synem Humprechtem, soukromou korespondenci Kateřiny Žerotínové, čtvrté manželky Karla staršího ze Žerotína, dále o španělsky psanou manželskou korespondenci Polyxeny a Zdeňka Vojtěcha Lobkovicových a konečně o rodinné paměti Alžběty Lidmily z Lisova, s přihlédnutím též k její

německy psané knize receptů a Popsání rodu (spoluautorem Rudolf Adam z Lisova).

Okolnosti vzniku těchto památek byly podmíněny novými kulturními trendy přicházejícími spolu s renesanční kulturou a souvisely s celkovou změnou životního stylu přinášející nové společensko-hospodářské požadavky. Jejich vznik byl pochopitelně iniciován odlišnými pohnutkami, které pak také určují jejich specifický charakter. Přitom se však v obou z nich zrcadlí soudobá realita, takže můžeme poměrně dobře sledovat jak paralely, tak posuny v postojích a myšlení jednotlivých představitelů toho kterého období.

Tyto památky byly u nás vydávány v několika vlnách. Nejprve to bylo období národně-vlasteneckých snah 19. století, kdy měly tyto památky dokázat tradici vzdělanosti českého prostředí a také vysokou literárně-uměleckou úroveň českého jazyka doby předbělohorské, v literatuře označované jako doba veleslavínská a zlatý věk českého písemnictví. Takovéto snahy iniciovaly též ediční činnost Františka Tischera či Františka Dvorského, jehož práce však mají z vědeckého hlediska četné nedostatky. Ve čtyřicátých letech následujícího století bylo však jeho dílo z velké části nahrazeno novou edicí, o kterou se zasloužil historik na slovo vzatý - Zdeněk Kalista a jež opatřil velmi podrobnou předmluvou poukazující na rozsáhlé a dosud nevyužité možnosti studia tohoto materiálu. V české poválečné historiografii byl však tento typ pramenů opět zanedbáván, ediční činnost se v tomto směru obnovila po dlouhé době teprve v posledních polistopadových letech, z velké části zásluhou již několikrát zmiňovaného Historického ústavu v Českých Budějovicích.

V poslední části úvodní kapitoly se věnuji zejména metodologii zpracování užitého materiálu a vlastnímu pracovnímu postupu, resp. rozčlenění informací do několika kategorií podle charakteru jejich vypovídacích znaků a schopností. Dvě základní skupiny, do kterých se získané informace dělí, jsou informace přímé a nepřímé. V rámci těchto skupin můžeme rozlišovat další kategorie, které se mohou vzájemně prolínat a které vznikají v závislosti na zvolené metodě, předmětu a cíli výzkumu, věrohodnosti, resp. vypovídací hodnotě nebo také na kvantitativních nárocích jejich zpracování. Přitom se snažím alespoň některé stručně charakterizovat.

Další část práce je věnována hlavním hrdinkám celého příběhu, tedy šlechticům, z jejichž iniciativy tyto písemné památky vznikly a jimž tedy za dochovaná svědectví vdčíme. Jednotlivé medailonky nám představují osudy a nejdůležitější zlomy v životě těchto žen, přičemž jsou zasazovány do dobového kulturně-společenského kontextu, aby tak osvětlily základní vlivy, linie a paralely jejich tvůrčí činnosti. V této souvislosti je zvýšený důraz kladen především na úroveň a kvalitu jejich případného vzdělání, přičemž východiskem je jednak prostředí, z něhož vyšly, jednak charakter vlastních písemností s ohledem na jejich stylistickou i myšlenkovou náročnost. V tomto směru nelze přehlédnout propastný rozdíl odlišující prostředí naprosté špičky české aristokracie od jejích nižších vrstev, a to i přesto, že bereme v úvahu netypičnost a výjimečnost její představitelky - Polyxeny Lobkovicové. Posun v charakteru jednotlivých svědectví je možno vidět též s ohledem na dobu jejich vzniku, přičemž sledujeme pozvolný přerod "renesančního myšlení" v "myšlení barokní".

Po představení a seznámení se s autorkami dochovaných písemností a jejich osudy následuje kapitola analyzující tyto prameny v rámci několika témat. Jedná se o témata vztahující se, jak již bylo řečeno, ke každodennímu rodinnému životu běžné raněnovověké šlechtičny. Nejprve se věnuji otázce náboženství, která tvořila neodmyslitelné pozadí a základ veškerého jednání. Pokouším se poodhalit některé vlivy a okolnosti, které mohly ovlivnit náboženské prožívání, změny náboženského chápání, víry a konfese. Současně se snažím nastínit vnější projevy dobové spirituality, přijímání nových myšlenek společností a jejich šíření skrze rozvíjející se školství.

Další dvě témata se věnují rodině. Nejprve mě zajímají vztahy manželské a předmanželské, resp. otázka vlivu žen na volbu životního partnera a citovost manželského svazku, na což navazuje podkapitola pojednávající o vztazích rodinných, tedy nejen o vztazích manželů, ale také o vztazích rodičů a dětí, o vzájemných vztazích sourozeneckých, příp. též příbuzenských. Samostatným problémem je přitom téma smrti, jejího chápání a prožívání.

Následuje část řešící otázku vnímání minulosti a tradice rodu v kontextu významu rodokmenů, resp. vývoje genealogie a heraldiky, s čímž úzce souvisí též problematika sociálního rozvrstvení tehdejšího obyvatelstva - téma podkapitoly poslední. Základními vytýčenými problémy jsou vztahy mezi jednotlivými

sociálními vrstvami, jejich vzájemné styky, komunikace a prostupnost. Na první pohled se může zdát, že se tato otázka jaksí vymyká ze sledovaného tématického rámce, je však nutné si uvědomit, jak zásadně determinovala stavovská příslušnost život každého jednotlivce, nehledě k tomu, že lidé žijící pod jednou střechou, tedy včetně služebnictva, čeledi apod., tvořili společenství, na které nutno nahlížet ve smyslu modelu „širší rodiny“.

Poslední kapitola je rázu spíše teoretického. Jejím cílem je poukázat na hlubokou proměnu v nejširším slova smyslu, kterou raněnovověká společnost prodělala v průběhu několika desetiletí 1. poloviny 17. století v souvislosti s převratnými dobovými událostmi a jejíž obrysy, přestože v dlouhodobém časovém horizontu zcela zřetelné, se v krátkodobé perspektivě poněkud vytrácejí a jejich průběh je zastřený. Dílčí stopy je tedy dosti obtížné nejen sledovat, ale zejména je následně pojmenovat a tím uchopit. Mou snahou tedy bylo odhalit a rekonstruovat některé tendence vedoucí ke zmíněné proměně, neboť, jak jsem předpokládala, se musely nutně určitým způsobem v dobovém písemném projevu odrazit.

Toto je tedy základní schéma diplomové práce, jejíž snahou bylo využít pramenný materiál vzešlý z pera několika raněnovověkých českých šlechticů a pokusit se poodhalit jeho obsahové bohatství, na základě kterého by pak bylo možné analyzovat některé kapitoly každodenního života tehdejší společnosti a poukázat na významný posun, který v průběhu sledovaného období prodělala.

VII. Seznam Pramenů a literatury

VII. 1. Edice pramenů

- Bobková, L.: *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621-1639*, Praha 1999.
- Dvorský, Fr. (ed.): *Staré písemné památky žen a dcer českých*. Praha 1869.
- Dvorský, Fr. (ed.): *Zuzana Černínová z Harasova. Dopisy české šlechtičny z polovice 17. století*. Praha 1886.
- Dvorský, Fr. (ed.): *Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova, listy Alžběty Homutovny z Cimburka a Elišky Myslíkovny z Chudenic*. Praha 1890.
- Dvorský, Fr. (ed.): *Listy paní Kateřiny z Žerotína rozené z Valdštejna I., II*. Praha 1894-5.
- Janáček, Jos. (ed.): *Pavel Skála ze Zhoře. Historie česká. Od defenestrace k Bílé hoře*. Praha 1984.
- Kalista, Zd. (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*. Praha 1941.
- Koldinská, Marie – Mařa, Petr (edd.): *Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Valdštejna 1602 – 1633*. Praha 1997.
- Král, P. (ed.): *Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550-1650*. České Budějovice 2002.
- Marek, Pavel (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*. České Budějovice 2006.
- Ratajová, Jana (ed.): *Paměti Alžběty Lidmily z Lisova*. Praha 2002.
- Rejchrtová, Noemi (ed.): *Karel starší ze Žerotína. Z korespondence*. Praha 1982.
- Sládek, M. (ed.): *Vítr jest život člověka aneb Život a smrt v české barokní próze*. Praha 2000.
- Skýbová, Anna (ed.): *Listy bílé paní Rožmberské*. Praha 1985.
- Tischer, Fr. (ed.): *Dopisy Sylvie hrab. Černínové, rozené Caretto-Millesimovy, s chotěm jejím Heřmanem hrab. Černínem z Chudenic z let 1635-1651*. Praha 1908.
- Tonner, E. (ed.): *Ondřeje z Habernfeldu vypravování o vojně české od roku 1617*, Praha 1867.

VII. 2. Literatura

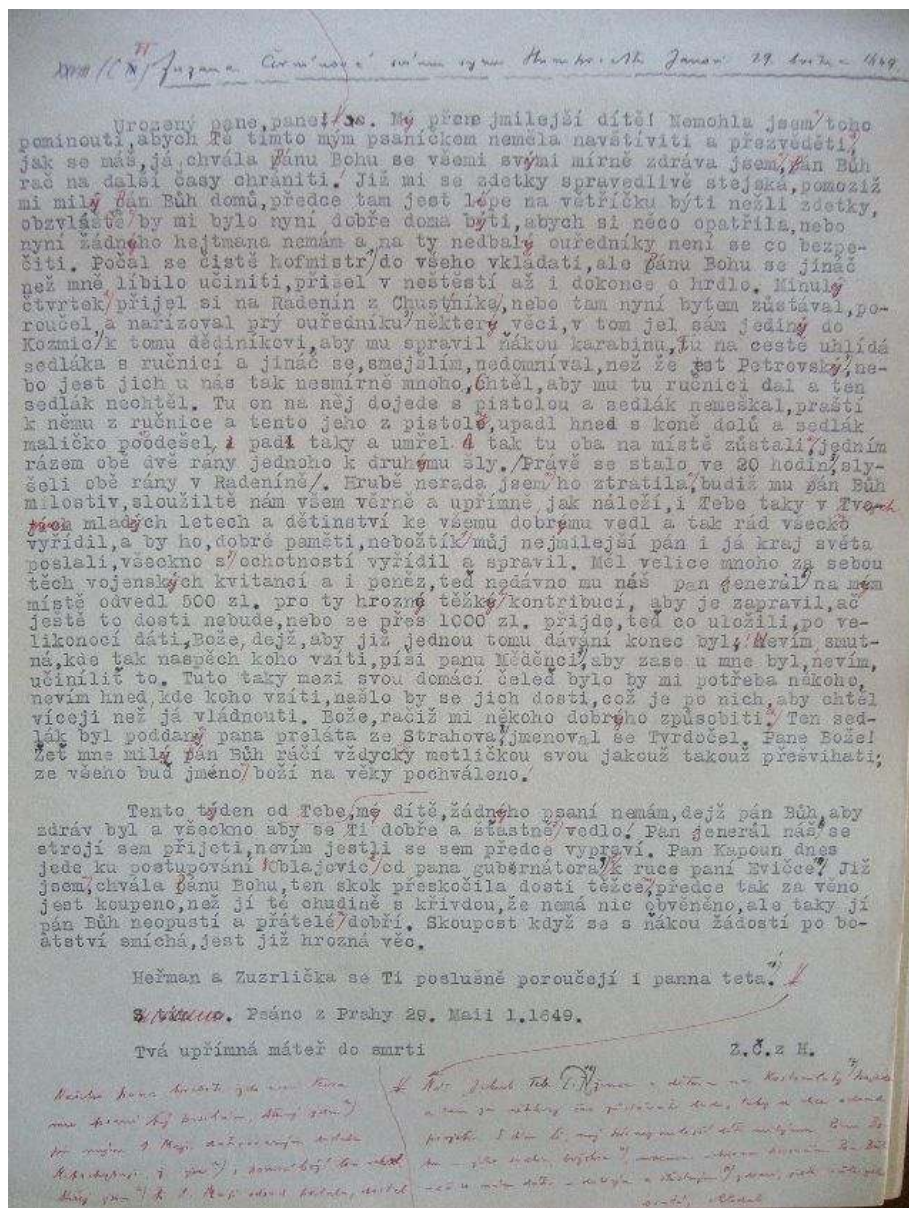
- Bastl, Beatrix: *Mezi mocí a bezmocí. Úvahy o každodenním životě šlechticů v raném novověku*. In: *Dějiny a současnost* 16/1994, č. 3.
- Bílek, Tomáš V.: *Dějiny konfiskací v Čechách po roce 1618*. Praha 1883.
- Bílek, Tomáš V.: *Reformace katolická neboli obnovení náboženství katolického v Království českém po bitvě bělohorské*. Praha 1892.
- Boháčová, V.: *Vztahy Sylvie Kateřiny Černínové, rozené Carettové z Millesima, s jejími blízkými*. In: *Časopis Národního muzea* 177/2008.
- Bůžek, V.: *Nižší šlechta v politickém systému a kultuře předbělohorských Čech*. Praha 1995.
- Bůžek, V.: *Rytíři renesančních Čech*. Praha 1995.
- Bůžek, V.: *Život na dvorech barokní šlechty (1600-1750)*. In: *Opera historica* 5/1996.
- Bůžek, V. – Hrdlička, Jos. – Král, P. – Vybíral, Zd.: *Věk urozených*. Praha 2002.
- Bůžek, V. – Král, P.: *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*. In: *Opera historica* 7/1999.
- Bůžek, V. – Král, P.: *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740)*. České Budějovice 2003.
- Bůžek, V. – Král, P.: *Člověk českého raného novověku*. Praha 2007.
- Císařová-Kolářová, A.: *Žena v Jednotě bratrské*. Praha 1942.
- Čechura, Jar.: *Černínové versus Kysibelští*. Praha 2003.
- Čechura, Jar.: *Kriminalita a každodennost v raném novověku*. Praha 2008.
- Čechura, Jar.: *Žena a peníze v zlomových časech: Anna Saloména Harantová-Černínová*. ČNM 174/2005, č. 3-4.
- Čornejová, I. – Rak, J. – Vlnas, V.: *Ve stínu tvých křídel. Habsburkové v českých dějinách*. Praha 1995.
- Dülmen, Richard van: *Historická antropologie*. Praha 2002.
- Dülmen, Richard van: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století)*. Praha 1999.
- Fialová, Lud. a kol.: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha 1996.
- Garin, Eugenio: *Renesanční člověk a jeho svět*. Praha 2003.

- Hojda, Zd.: „*Kavaliřské cesty*“ v 17. století a zájem české šlechty o Itálii. In: *Itálie, Čechy a střední Evropa*. Praha 1986, s. 216-239.
- Hojda, Zd.: *Boj o Prahu a závěr třicetileté války v Čechách*. In.: Dějiny a současnost, 20/1998, č. 5.
- Hroch, M. - Petrání, J.: *17.století - krize feudální společnosti*. Praha 1976.
- Hrubý, Fr.: *Z hospodářských převratů českých v století XV. a XVI.* In: *Československý časopis historický XXX./1924*, s. 205-236, 432- 459.
- Janáček, Jos: *Rudolf II. a jeho doba*. Praha 1997.
- Janáček, Jos.: *Valdštejn a jeho doba*. Praha 2003.
- Janáček, Jos.: *Ženy české renesance*. Praha 1977.
- Janák, J. - Hledíková, Zd.: *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha 1989.
- Jurok, J.: *Česká šlechta a feudalita ve středověku a raném novověku*. Nový Jičín 2000.
- Kalista, Zd.: *Století andělů a d'áblů. Jihočeský barok*. Praha 1994.
- Kalista, Zd.: *Čechové, kteří tvořili dějiny světa*. Praha 1939.
- Kalista, Zd.: *Mládí Humprechta Jana Černína z Chudenic. Zrození renesančního aristokrata*. Praha 1932.
- Kapras, J.: *Poručenství nad sirotky v právu českém*, Praha 1904.
- Klecanda, Vl.: *Zakupování cizozemců v Čechách bez práva obyvatelského*. In: *Časopis archivní školy* 3/1926.
- Klecanda, Vl.: *Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku. Příspěvek k dějinám nižší šlechty*. Praha 1928.
- Knoz, T.: *Karel starší ze Žerotína. Don Quijote v labyrintu světa*. Praha 2008
- Koldinská, M.: *Každodennost renesančního aristokrata*. Praha 2001.
- Koldinská, M.: „*Muž kompromisu*“ v *nekompromisních časech*, In.: Dějiny a současnost 17/1995, č. 3.
- Kozáková, And.: *Právní postavení žen v českém právu zemském*. Praha 1926.
- Král, P.: *Smrt a pohřby české šlechty v raném novověku*. České Budějovice 2004.
- Krusenstjern, Benigna von: *Selbstzeugnisse der Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Beschreibendes Verzeichnis*. Berlin 1997.
- Lenderová, M. a kol.: *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha 2002.

- Líva, V.: *Studie o Praze pobělohorské. III. Změny v domovním majetku a konfiskace*. In: Vojtíšek, V, (ed.): *Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy. Díl IX*. Praha 1935.
- Macek, Jos.: *Jagellonský věk v českých zemích II. Šlechta*. Praha 1994.
- Malý, K.: *České právo v minulosti*. Praha 1995.
- Mašek, Petr: *Modrá krev. Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*. Praha 1999.
- Mašek, P.: *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti*, Díl I., Praha 2008.
- Mařa, Petr: *Svět české aristokracie (1500 – 1700)*. Praha 2004.
- Maur, Ed. – Štorek, V.: *K demografii české šlechty v 16. století. (Hynek Krabice z Weitmile a jeho pět manželek)*. In: *Historická demografie* 26/2002.
- Míka, Al.: *Majetkové rozvrstvení české šlechty v předbělohorském období*. In: *Sborník historický* 15/1967.
- Míka, Al.: *Feudální velkostatek v jižních Čechách (XIV.-XVII. stol.)*. In: *Sborník historický* 1/1953.
- Mikulec, J.: *Poddanská otázka v barokních Čechách*. Praha 1993.
- Mikulec, J.: *Barokní náboženská bratrstva*. Praha 2000.
- Mikulec, J.: *Rekatolizace šlechty v Čechách. Či je země, toho je i náboženství*. Praha 2005.
- Navrátilová, A.: *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha 2004.
- Odložilík, Ot.: *Karel starší ze Žerotína. 1564-1636*. Praha 1936.
- Pánek, Jar.: *Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance*. Praha 1989.
- Pekař, Jos.: *Kniha o Kosti. Kus české historie*. Praha 1910.
- Pekař, Jos.: *Bílá hora, její příčiny i následky*. In: Kutnar, Fr. (ed.): *Postavy a problémy českých dějin*, Praha 1990.
- Petráň, Jos.: *Zemědělská výroba v Čechách ve druhé polovině 16. a počátkem 17. století*. Praha 1963.
- Petráň, Jos.: *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války*. Praha 1964.
- Petráň, Jos.: *Dějiny hmotné kultury II/1-2. Kultura každodenního života od 16. do 18. století*. Praha 1995, 1997.
- Petráň, Jos.: *Staroměstská exekuce*. Praha 1971.

- Polišenský, J. – Snider, F.: *Změny ve složení české šlechty v 16. a 17. století*. In: Československý časopis historický 20/1972.
- Polišenský, J.: *Třicetiletá válka a český národ*. Praha 1960.
- Polišenský, J.: *Velké a malé ženy v dějinách lidstva*. Praha 2000.
- Rypáček, Fr. Jar.: *Paní Kateřina Žerotínová z Waldštejna a Třebíčtí*. Časopis Matice moravské, Brno 1895.
- Skýbová, A.: *K politickým otázkám dvojvěří v Českém království doby předbělohorské*. In: Husitský Tábor 4/1981.
- Stloukal, K.: *Královny, světice a ženy české*. Praha 1940.
- Štěříková, Ed.: *Stručně o pobělohorských exulantech*. Praha 2005.
- Vaněček, V.: *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*. 3. vyd. Praha 1975.
- Villarri, Rosario: *Barokní člověk a jeho svět*. Praha 2004.

VIII. Přílohy

Příloha č. 1: Ukázka z nevydané části edice Zdeňka Kalisty *Korespondence Zuzany Černínové s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*.
PNP, LA, fond: Zdeněk Kalista, část: Rukopisy vlastní: Vědecké a odborné práce.

Příloha č. 1: Litomyšl – zámek

Příloha č. 2: Moravský Krumlov - zámek

Příloha č. 3: Radenín – zámek

Příloha č. 4: Radenín - kostel sv. Markély a zvon s reliéfem a dedikačním nápisem darovaný kostelu manžely Homutovými roku 1610

Příloha č. 6: Petrohrad - zámek

Příloha č. 7: Nový Stránov – zámek (novorenezanční přestavba)

Přílohy 2-5: přejaty z volně dostupných obrazových souborů na internetu